

म. ग्रं. सं. ३

विषय

लेखक

६२१/१०

विना.

पुस्तकाचे नांव

३४१

शालय क्रमांक

३४१

त्र लोकांत विशेष वाढत चालल्या-
भरणा बराच होत आहे. या दुमीचे

कै. रा. रा. अण्णा किल्लोस-

राष्ट्रभाषामालिकेंत हा एक मनोहर

तेणें केवळ वाजवी होय. ह्या त्या अ-

करण पुढें बरेच लोक करूं लागून त्यांपैकीं

आलीं. त्यांचें कारण असें कीं, कांहीं महि-

प्रसाद" नामक कोणी नाटक मंडळी

नितीवरून. सिद्ध कवि शूद्रक यांच्या

पयें म्यां महाराष्ट्र भाषित करून त्यांन

खाड्या रंगभूमीवर लोकांना आवडली

मंडळीनें हें प्रकरण संपूर्ण करण्याचा आमह

धरण्याची छातीच होईना. कारण अ-

असून तीं लोकप्रियही झालीं आहेत,

वी गतीही नसून त्यांतून हा माझा प्रयत्नही

रपडणार ही मला भीति उत्पन्न झाली.

ईशवराचा लेश मिळे तरि मूढ यत्न

वाक्यन्यायानें केलेला प्रयत्न एकदां कमा

गिरीची गोष्ट ही कीं, हा संपूर्ण प्रयोग

गली नाही. झणून लेखी प्रत तशीच

तशी पडूं न देतां छापून तरी प्रसिद्ध

व मित्रमंडळींनीं सूचना केल्यावरून

र साधला गेला हें पहाणें रसिक

कून, शि

वगे

गलें असून लोकमान्यही आहे,

प्रस्तावना.

प्रस्तुतकालीं संगीताची अभिरुचि लोकांत विशेष वाढत चालल्या-
मुळें दिवसेंदिवस संगीत नाटकांचा भरणा बराच होत आहे. या दृष्टीचे
उत्पादक आमचे आद्य गुरु जे कै. रा. रा. अण्णा किल्लोस-
कर त्यांना या आमच्या महाराष्ट्रभाषामालिकेंत हा एक मनोहर
कौस्तुभमणीच गुफिल्याचें सूयश देणें केवळ वाजवी होय. ह्या त्या अ-
ण्णांच्या संशनीय कृत्याचें अनुकरण पुढें बरेच लोक करूं लागून त्यांपैकीं
मीही एक त्या उल्हासास प्रवृत्त झालों. त्याचें कारण असें कीं, कांहीं महि-
न्यांपूर्वी वेळगांव शहरीं “ लक्ष्मीप्रसाद ” नामक कोणी नाटक मंडळी
आली होती. त्या मंडळीच्या विनंतीवरून, सिद्ध कवि शूद्रक यांच्या
मृच्छकटिक प्रकरणावर कांहीं पद्यें म्यां महाराष्ट्र भाषेंत करून त्यांन
दिलां व प्रयोगांतीं तीं वेळगांव धारवाडच्या रंगभूमीवर लोकांना आवडली
असें आढळून आल्यामुळें त्या मंडळीनें हें प्रकरण संपूर्ण करण्याचा आमह
धरिला. प्रथमतः हें काम हातीं धरण्याची छातीच होईना. कारण अ-
शांच पुस्तकें कित्येकांनीं रचलीं असून तीं लोकप्रियही झालीं आहेत,
व या कामी माझी म्हणण्यासारखी गतीही नसून त्यांतून हा माझा प्रयत्नहा
तरी सदर्भ, अर्थात् तो कसा पार पडणार ही मला भीति उत्पन्न झाली.
शेवटिं जातो ” या गुरुंच्या कृपेनें व “ ईशवराचा लेश मिळे तरि मृद यत्न
तरी शेवटास गेला. यांच्याच वाक्यन्यायानें केलेला प्रयत्न एकदां कमा
करण्यास तीं दुरामही मंडळी जिलगिरीची गोष्ट ही कीं, हा संपूर्ण प्रयोग
टाकून देणें भाग पडलें, पण ती गली नाही. झणून लेखी प्रत तशीच
करण्याविषयीं कित्येक सदृहस्थानें तशी पद्ध न देतां छापून तरी प्रसिद्ध
तसें केले आहे, व हा प्रयत्न के व मित्रमंडळींनीं सूचना केल्यावरून
जनांवर सोंपावितों. र साधला गेला हें पहाणें रसिक

कून, शि
मृच्छकटिक हें प्रकरण वगैरे

गलें असून लोकमान्यही आहे,

तेव्हां कोणत्याही रीतीने त्याच्या मूळस्थितींत रूपांतर झालें तरी मूळच्या सौंदर्यावर तें शोभलें जाणार आहे. हें मूळचें दशांकी आहे. तथापि होतां होईल तितकी छाटाछाट करून षडंकी, सप्तांकी किंवा अष्टांकी न करतां लांबलचक तर होऊं नये व मूळ कथानकालाही अंतर येऊं नये अशा तजविजीनें हें पंचांकांतच आटोपून झणण्यास सुलभ पडण्याजोग्या पद्यांत नटविलें आहे व हें “ जातीच्या सुंदरांना कांहींही शोभतें ” या उक्तीप्रमाणें मनोरम होईल अशी उमेद आहे. यांत कित्येक ठिकाणां याच नांवाच्या दुसऱ्यांनीं केलेल्या पुस्तकांतील बोल भादळतील, परंतु या प्रकरणाचे मूळ भाषांतरकार कै. रा. रा. परशुरामपंत तात्या गोडबोले यांच्याच पुस्तकाचें बहुतेकांनीं अनुकरण केलें असल्यामुळे परस्परांच्या शब्दसादर्याबद्दल नाइलाज आहे.

या पुस्तकास “ आर्यकविजय ” हें नांव ठेवण्याचें कारण पालक राजाचे कारकिर्दीत गोपाल दारक आर्यक याची दैना झाली, परंतु मित्राच्या साहाय्यानें त्याची सुटका होऊन सिद्ध पुरुषाच्या भाकिताप्रमाणें त्याचा विजय झाला हें होय. आर्यकानें आपणावर चारुदत्तांन केलेल्या अप्रतिम उपकारांस स्मरून त्याला दुःखसागरांतून काढिलें, व तेणेंकरून आपलें खरें मित्रत्व व खरें औदार्य प्रगट केलें हा प्रकार प्रस्तुत प्रसंगांत त्याचा प्रवेश घालून दाखविला आहे. राजशालकाचें संभाषण शकारांत लिहून त्याचीं कित्येक पद्ये मूळचींच राखिली आहेत. चेटाचें शेवटल्या अंकांतील भाषण चुकून शुद्ध भाषेत पडलें आहे तरी त्याबद्दल शुद्धिपत्र जोडलें आहे. तसेंच प्रकृ तपासण्याच्या कामीं त्रिस्थळीची यात्रा झाल्यामुळे भाषणांत व पद्यांत ऱ्हस्व दीर्घादिक अनेक चुका असतील, पण त्यां पैकीं ठळक तेवढ्या शुद्धिपत्रांत दिल्या आहेत.

प्रस्तुत विनंति एवढीच कीं यांत कोणत्याही स्थलें पुष्कळ असतील. परंतु ही माझी पहिलीच अल्पसेवा समजूं नये. एक सुज्ञ लोक नीरक्षीर न्यायानें हिचा प्रेमादर करोत झणजे झालें.

पुस्तककर्ता.

नाटकांतील पात्रे.

सूत्रधार	...	...	...	...	नाट्याचार्य.
नटी.	...	...	...	...	त्याची स्त्री.
चारुदत्त	...	...	...	...	सावकार पुत्र.
विदूषक	...	...	...	...	त्याचा मित्र.
शकार	...	...	...	...	राजशालक
विट	...	...	...	...	त्याचा मित्र.
चेष्ट (स्थावरक)	...	...	...	...	, चाकर.
शर्विलक	...	...	...	...	एक चोर.
धीरक	...	...	...	...	शिपायांचा नाईक.
चंदनक	...	...	...	...	, व शर्विलकाचा मित्र.
संवाहक	...	...	...	...	चारुदत्ताचा अंग रगडणारा.
रोहसेन	...	...	...	...	, मुलगा.
आर्यक	...	...	...	...	(गोपाल) राजा.
कुंभीलक	...	...	...	...	वसंतसेनेचा चाकर.
कर्णपूरक	...	...	...	...	, पैलवान.
भिक्षु	...	...	...	...	संवाहक (जती)
वसंतसेना	...	...	...	...	नायकिणीची मुलगी
वृद्धा (ह्याप्तारी)	...	...	...	...	वसंतसेनेची आई.
मदनिका	...	...	...	...	, दासी.
चेटी	...	...	...	...	, दासी.
धूता	...	...	...	...	चारुदत्ताची स्त्री.
रदनिका	...	...	...	...	, दासी.

न्यायाधीश, कारकून, शिपाई, दास, दासी, चांडाल
वगैरे.

शुद्धिपत्र.

पान.	ओळ.	अशुद्ध	शुद्ध.
२	१८	उटाणं	उटाणं
३१	७	दूषित	दूषिति
५२	१९	अश्ववरी	अश्वसरी
७०	७	प्रावट्	प्रावृट्
७१	२१	टपकति	टपकत
”	२२	निश्वसती	निश्वसते
”	”	हांसति	हांसत
७२	२७	कां न	कां ग
७७	२०	ज्यात्रे	त्याचे
”	२३	कोणी जवळी नच	नच जवळी कोणी
११०	७	कसा तरी	कशाचा
१३१	१५	प्रिय कांतेला ॥	प्रियकांतेला ॥ १ ॥
”	१६	स्नेहाला ॥ १ ॥	स्नेहाळा ॥
१४५	६	पावो	पावुं.

पा० १३८ स्थावरक-काय छें नवल. अपराधाविगर या विचाराच्या चारुदत्ताला मारल्याती. मला जखडलया म्हुन उपाव न्हाई. पुन् लोकास्नी ऐकाया जाईल अस वरडून सांगाव. लोक व्ह वसंतसेना लागू व्हत् न्हाई म्हुन् राजशालकानं पुस्पकरंडक जीर्णोद्यानांत तिला बाहुपाश घालून मारली. चारुदत्तान न्हाई मारली. (विचार करून) लोकास्नी न्हाई ऐकाया जात. आता करावं कसं. हं या मोडक्या खिडकी मदन उडी मारावी. मेलो तरी फिकीर न्हाई. पुन् चारुदत्त वाचुं दे. (तसें करतो.) अर मी मेलों न्हाई. पन् पायांतली विड्डी मात्र तुटलिया. आता त्हे चांडाळ ल्येकाचं काय बोलल्याती त्हे ऐकूया. लोकव्ह लांब व्हा, व्हा येका अंगाला. मशी जाऊं दे.

स्था०-मी स्थावरक चेट हाय चेट. माझ म्हुनन तर ऐकाल (लोकव्ह • इ० पूर्वोक्त.)

स्था०—आकशी खरं होये. मी घेचा बोवाट करीन म्हनुशान ह्येनं
माश्या पायामदी बिडी ठोकून मास्नी तिमजल्यावर निकून ठेवलं व्हत.

पा० १३९ स्था०—अरे अनार्या, निर्दया, त्या वसंतसेनेचं परानू वे-
ऊनवी तू सतुष. न होऊन सज्जन कल्परुक्ष चारुदत्ताला मानिवतु-
यास ? तुला फुडल कायवी भय न्हाई अं ?

पा० १४० स्था०—(कडे धेऊन) बघाव्ह समद लोक. सोन्याची
आशा दाऊन लबाड बोलाया सांगतो ब्यो.

स्था०—थूः ह्या चाकरीला. त्येचं खरं म्हंगनवी लुच अँ. असुद्या,
दैवाफुड कुनाचा विलाज है. (गहिंवरून चारुदत्ताच्या पायांवर
डोकें ठेवून) आर्या चारुदत्ता. माझा यतुन काय तो होच.

१६ पानांतील प्रदोष समयीं या पदा ऐवजीं खालील
पद वाचावें.

प्रदोषतिमिरस्थितघ्नचपला । भाससि सुंदरि तसि
तूं मुजला ॥ तथापि शारिर्ची मधुर सुकसुमे ।
निजगंधें सुचविति तुज सुरमे ॥ नूपुरनाद मृदुल तो ।
सुगविल खासाचि चपले तुजला ॥ १ ॥

संगीत आर्यकविजय नाटक.

अथवा

मृच्छकटिक नाटकाची रंगावृत्ति.

अंक १ ला.

नांदी:-

पद—राग भूप, ताल त्रिवट.

वंदुनिया श्री सांव पार्वती ॥ मग नमिला शुभदायक
गणपति ॥ धृ० ॥ प्रसादे करों सुकवि जडां जी ।
स्तविली माता श्री सरस्वती ॥ १ ॥ गुरुचरणंबुज
पूजुनि आते । सन्मर्णि सत्कवि या करिं प्रणती
॥ २ ॥ कवनसुमांजलि अर्पण करितों । दत्तात्रय
हा किंकर जडमती ॥ ३ ॥ उणें अधिक जें पडलें
येथें । मान्य करुनि ध्या बुधहो विनती ॥ ४ ॥

पद—राग भूप कल्याण, ताल त्रिवट.

आत्मसमाधी त्या शंभूचा । रक्षक होवो सकल
जनांचा ॥ धृ० ॥ रज्जु जसे का पर्यकाते । भुजर्गा
वेष्टिन यज्जानू ते । प्राणनिरोधें तो शांतीते । गेला
सकलेंद्रियगण ज्याचा ॥ १ ॥ बाह्य उपाधी
निरसुनि राहे । ब्रह्मतत्व ते चिती पाहे । आत्म-
रुपाविण कांहे नेहे । ब्रह्मानंदी निमग्न साचा ॥ १ ॥

पद—राग कल्याण, ताल त्रिवट.

श्यामांबुदसा वर्णचि नीळा । कंठ शिवाचा रक्षु

तुझांला ॥ धृ० ॥ गौरिभुजलता वेष्टण जेथें ।
सौदामिनिसम भूषवि ज्याला ॥ १ ॥

सूत्रधार—(मंगलाचरणानंतर पुढें येऊन) पुरे, पुरे, सभासदाच्या कौतुकाचा भंग करणारा इतका परिश्रम कशाला पाहिजे ? आता—

पद—राग छायानट, ताल त्रिवट.

हस्त जोडुनी सभासदांला । करीतसें मी विज्ञप्तीला
॥ धृ० ॥ संक्षेपानें शूद्रक कविचें । मृच्छकटिक हें
प्रकरण मजेचें ॥ गानीं करुनी दावायाचें ।
योजिलें मनीं द्या लक्षाला ॥ १ ॥

(इकडे तिकडे फिरून) असो फार वेळ गाण्याच्या परिश्रमामुळे माझीं गात्रं शुष्क झालीं आहेत. तर घरा कांहीं फराळाचं असल्यास प्रियेला विचारून पहावं. (कांहींसें चालून व घरांत प्रवेश केलासें करून) काय हें आश्चर्य !

पद—नाहीं झाले० या चालीवर

काय पूर्वविहित ठेव मला आज लायते ।
होत असें नवें कृत्य तरी मंदनि कोणतें ॥ १ ॥
कोणि युवति वसुनि इथे गंध हें उगाळिते ॥
कोणि गुंफि सुमनहार तशी उठणि वाटते ॥
कोणि भूमिदेशि रम्यरंगवेलि काढिते ॥
नवल हेंचि वाटतें ॥ १ ॥

आज ही तयारी वयून तर बोवा माझी भूक जास्तच प्रदिप होते; पण हें आहे काय हें प्रियेला विचारावं. (पडद्याकडे पाहून) प्रिये अंमळ इकडे ये पाहू.

नटो—(प्रवेश करून) प्राणनाथ, ही मी आले.

पद- भजन तव गज० या चालीवर

कां प्रिया बाहियलें मजला ॥ आज्ञा आपुली
बोला ॥ धृ० ॥ वचना सादर दासि असे ही ॥
कवण हेतु धरिला ॥ १ ॥

सूत्रधार-प्रिये मी फार वेळ गात बमल्यामुळ माझीं गात्रं पहां कशीं
सुकून गेलीं आहेत. तर घरांत कांहीं खायालां आहे का ?

नटी-हो; सर्व कांहीं आहे. आपला आवडता गूळभात, दर्हीं, मसा-
ल्याचे तांदूळ, आमटी, वडे, खीर इत्यादि पदार्थ आहेत.

सूत्रधार-(आशेनें) खरंच कां प्रिये हे सर्व पदार्थ आमच्या घरीं
आहेत ? कीं आपली थट्टा करितंस ?

नटी-(आपल्याशीं) थोडीशा थट्टा करण्यास हीच वेळ बरी. (उघड)
हे सर्व पदार्थ फराळवाल्याच्या दुकानां मिळतात.

सूत्रधार-(रागानें) हा दुष्टे ! मी खाण्याच्या आशेनें आलों असतां
मातीच्या ढेंकळाप्रमाणं तूं दूर झुगारावं हं ? तुझ्या आशेचाही असाच
भंग होईल.

नटी-

पद-गाती हूं बजाति० या चालीवर

व्यर्थ कोप नका करूं मानसीं प्रिया ॥
विनवि तुझ्या क्षमा करा दासिलागि या ॥ धृ ॥
केला हो विनोद परि सहज तुझांसी ॥
पदार्थ बहु असति सदांनि आज खावया ॥ १ ॥

सूत्रधार-बरं तर; पण:-

पद-राग केदार ताल त्रिवट.

काय नवे हें तूं चालविलें । प्रिये सांग मे मजला
बाहिलें ॥ धृ० ॥ गुंफी माला युवती कोणी । गंध

उगाळी वाटी उटणीं ॥ पूजासाहित्य रंगित सुमनीं ।
भूमीभागा शोभित केलें ॥ १ ॥

नटी-प्राणनाथ, आज मी एक व्रत घेतलं आहे.

सूत्रधार-काय, व्रत घेतलं आहेस? कोणतं वरं तें?

नटी-अभिरुपपतिक. झणजे त्याच्या योगानं विद्वान् पति मिळतो.

सूत्रधार-मग प्रिये परलोकचा, कीं या लोकचाग?

नटी-प्राणनाथ, परलोकचा.

सूत्रधार-(रागानें) पहाहो सभासद, माझं भात खर्चून हीं परलो-
कचा पति मिळवावयास पहाते !

नटी-प्राणनाथ, असं रागाऊं नका.

पद-जलभरन जात जमु० या चा०

परलोकीं पति आपण नामी । असेवितहो जन्मोजन्मीं ॥ धृ० ॥
याम्त्व मी हें व्रत आचरितें । भूवरि येणें धन्यचि हो मी ॥ १ ॥

सूत्रधार-वरं, असं हें व्रत तुला कोणीग सांगितलं !

नटी-आर्या, आपला प्रियमित्र चूर्णवृद्ध, त्यानं.

सूत्रधार-(रागानें) असं काय ? अरे अधमा चूर्णवृद्धा !

पद-राग भूप, ताल तेवढा.

नववधूच्या केशपाशा । कापिजे त्या दैविं जैसा ॥ धृ० ॥
होउनीया कुपित राजा । कांपतांना कंठ तूझा ॥
पाहुनीया तुष्ट माझा । होइ आत्मा जाण खासा ॥ १ ॥

नटी-(हात जोडून) प्राणनाथ, असं रागाऊं नका. क्षमा करा. आ-
पल्याच उद्देशानं हें पारलौकिकव्रत मी आरंभिलं आहे. (त्याच्या
पायावर डोकें ठेवत.)

सूत्रधार-ऊठ ऊठ प्रिये. मलाग हें काय ठाऊक ? वरं, आतां या
व्रतास काय पाहिजे सांग पाहू.

नटी-प्राणनाथ,

अंक १ ला.

पद—कामदावृत्ताच्या चालीवर.

सर्व सिद्धता जाहली असे । परी पंक्तिला विप्र तो नसे ॥
ह्यणुनि योग्यशा एक ब्राह्मणा । त्वरित गति अणा आज
भोजना ॥ १ ॥

सूत्र०—वरं तर ! तूं जा आपल्या कामास. मीही आपल्याकडे येण्या-
जोगा एक ब्राह्मण बोलावून आणितों.

नटी—वरं. (जाते)

सूत्र०—(इकडे तिकडे फिरून विचार करून) कसं करावं; हें उ-
ज्जनी शहर तर ब्राह्मणांनीं भरलं आहे, पण यांत आपल्या जो-
गता ब्राह्मण कोण पहावा? (पुढें पाहून) वरं झालं. हा चारुदत्ताचा
मित्र मैत्रेय इकडेसच येतो आहे, त्याला विचारून पहावं. अरे मैत्रेया,
आज तूं आमच्या इथं भोजनास येशील कां ?

मैत्रेय—(पडद्यांत) बावारे, तूं दुसऱ्या कोणाला बोलाव. मी सध्यां
कामांत आहे. मला यायला वनायचं नाहीं.

सूत्र०—अरे, नाहीं कां झणतोस ? आजचं भोजन उत्तम प्रकारचं
चमचमीत आहे व चांगली दक्षणाही मिळेल.

मत्रेय—कायरे, मी तुला पहिल्यानंच नाहीं झणून सांगितलं, मग
मलाच इतका आग्रह तो कां ?

सू०—यानं तर मला धुडकावून लावलं. असो, दुसरा ब्राह्मण तरी
पाहूं, चला. (निघून जातो.)

(ही प्रस्तावना झाली)

(इतक्यांत हातांत शेला घेऊन मैत्रेय येतो.)

मैत्रेय—(“ बावारे, तूं दुसऱ्या कोणाला तरी बोलाव ” इत्यादि पूर्वोक्त
बोलून) मैत्रेयानं दुसऱ्यांचीं आमंत्रणं खावीं काय ? हाय हाय !

कटाव.

काय दशा आली । दुर्दैवें किंमत केली ॥ धृ ॥
दैवाची गति विलक्षण अति, सत्य वचन हें सकल

बोलती, चारुदत्त तो प्रियसख माझा, तज्जीवावर
मारुनि मौजा, आजवरी मी षड्स अन्नं, विविध
तन्हेचीं तशिं पक्कान्नं, बुंदी मोतीचूर जिलेची
भात केसरी बेसन घीवर, खाउन मोदक मसाले-
दार, बसत असं मी देतचि हेंकर, येतां विट
तो पक्कान्नांवर, वेढें लोटी दुरच्या दूर अशा
रितिनें बहू बेफिकिर, सांप्रत परि तों झाला
निर्धन, ह्यणुनि कुठंतरि उदरंभरण, करुनी वसती
पुरता जाउन, त्याच्या सदनीं करतो शयन, अशी
दुस्थिती झाली । दुर्दैवें वेळ साधली ॥ १ ॥

अमे; चारुदत्ताचा प्रियमित्र चूर्णवृद्ध यानं जाईच्या फुलांनीं सुवासित
केलेला हा शेला चारुदत्ताची स्नानसंध्या आटोपली ह्यणजे त्याला
यावयास सांगितलं आहे, तेव्हां हा नेऊन त्याला द्यावा. (इकडे
तिकडे फिरून पाहून) अरे, हा माझा मित्र स्नानसंध्यादि कर्म
आटोपून गृह देवतांना बली देण्याकरितां इकडेसच येत आहे.

(इतक्यांत वर्णन केल्याप्रमाणें चारुदत्त गेतो)

चारुदत्त—(आकाशाकडे पाहून दुःखाचा सुस्कारा टाकून.)

पद--राग सारंग ताल त्रिवट.

मत्स्यदनांगणि पुण्यबली ते । सारस हंसहि भक्षित
हेते ॥ धृ० ॥ होती पूर्वी जेथ देहली । तेथें झाडें
तृणें उगवलीं ॥ सांप्रत ते स्थलिं ठेवितां बली ।
कीटक मुंग्या भक्षिति त्यातें ॥ १ ॥

(हळहळू लालीं बसतो.)

त्रिदू०—हा आर्य चारुदत्त ! त्याच्याजवळ जावं. (जवळ जाऊन)
मित्रा तुला स्वस्ति असो ! तुझी अभिवृद्धि होवो !

चारु-ही सर्वकालमित्र मैत्रेय आला ! (त्यास) सख्या मैत्रेया, आलास ! ये वैस खालीं.

विदू०-मित्रा, वरं. (खालीं बसून) मित्रा, तुझ्या चूर्णवृद्ध प्रियमित्राने जाईच्या फुलांनीं सुवासित केलेला हा शेला तुला देण्याकरितां मजबरोबर पाठविला आहे. तर हा घे आपला. (शेला देतो. चारुदत्त शेला घेऊन संचित बसतो.) मित्रा, तूं कशाचं चिंतन करितोस ?

चारु०-मित्रा ! काय सांगूं !

पद-स्फटिकाचे हे पद पथ० या चालीवर.

भोगुनि दुःखें सुख जें मिळते । तोषवि तिमिरीं
दीपामम तें ॥ धृ० ॥ कुदशा येतां सौख्या पुढ-
ती । जिवंत अमुनी त्या मनुजा ती । मृतासम जगां
खासाचि करितें ॥ १ ॥

विदू०-मित्रा, मरण आणि दारिद्र्य यांतून तुला कोणतं रुचतं ?

चारु०-

पद-बघुनि वाटतें मन्मनीं० या चा०

मरण रूचते मन्मनीं । प्रिय मित्रारे ॥
दारिद्र्य मरण यामधुनी ॥ धृ० ॥
दारिद्र्यीं या यातना बहू पेट वेति अंतःकरणीं ॥
परी तुला मी सत्य सांगतो, स्वल्प वसातिरे या मरणी ॥ १ ॥

विदू०-मित्रा, या गोष्टीचा खेद मानून जगाच आपल्या जिवास सताप करून घेऊं नको. तुझं द्रव्य चोरांनीं नेलं नाही कीं राजानं लुटलं नाही. आपल्या इष्टमित्रांस देतां देतां क्षीण झालं, तर देवांनीं अमृतकळा पीतां पीतां अवशिष्ट राहिलेल्या प्रतिपदेच्या चंद्राप्रमाणं तुझ्या वैभवाचा क्षय अधिकच शोभा देतो.

चारु०-मित्रा, धनक्षय झाल्याचं दुःख मला नाही. पण-

दिंडी.

सदन माझे मज तापदायि झालें ।
निर्धना मज अतिथिनीं वर्ज्य केलें ॥
सुकुनि ज्याचा मद कालवशें गेला ।
भृंग त्यजिती त्या हस्तिच्या कटाला ॥ १ ॥

विदू०—मित्रा, जशीं गवळ्याचीं पोरं त्यांस जिकडे खाति नाहींत, चा-
वत नाहींत तिकडे जातात, तशीं हीं धनं त्यांस जिकडे कुर्णा खात
नाहींत व खर्चात नाहींत तिकडेसच जातात.

चा०—मित्रा, खरं विचारशील तर—

पद—राग विलावल ताल त्रिवट. प्रतिकूल होइल० या चा०
विभव नाश जरि तो झाला दुःख नसे मातें ॥
दैवबळें मिळतें अथवा जाइ तें लयातें ॥ धृ०
नष्टवित्त झालों बघुनी सर्व दूर झालें ॥
मित्रपणा टाकुनि त्यांहीं मला वृजियेलें ॥
बहुत ताप याचा होई अंतरात्म पोळे ॥
काय करूं कांहीं सुचेना भ्रांत चित्त होतें ॥ १ ॥

आणखी असं आहे—

पद—उद्धवा शांतवन कर जा० या चालीवर.

दारिद्र्यें लजा येई । तेज लया लज्जा नेई ॥ धृ० ॥
निस्तेज पुरुष तो होता । अपमान पदोपादि होई ॥
जीवित नलगेसें होई । शोकातें उठवी हृदयीं ॥
॥ चाल ॥ शोकें मति जाय लयासी । मतीनें
मोडिलें ज्यासी । नाश तो येतसे त्यासी ।
निर्धनता मूळ इतुक्याही ॥ १ ॥

विदू०—मित्रा, वारंवार याच गोष्टीचं स्मरण करून संताप करून वेळं
नको. पुरे कर.

अंक १ ला.

चारु०-मित्रा,

पद-ताल दादरा. काय मला भूलूः म्हा चालीवर.

निर्धनता चितेचें गेह हें असें । अपमाना वैराला
स्थान होतसें ॥ धृ० ॥ मित्रजनीं निंदेला बीज
ही सदां । स्वजनजन द्वेषातें हीच पुष्टिदा । हृद-
यींचा शोकवन्निह होय तापदा । जाया दे बुद्धि
वना प्रिया छळितसे ॥ १ ॥

असो, दैव आपलं. मित्रा, मी गृहदेवतांस बली दिला. आतां
हा मातृदेवतांचा बली तूं चवाव्यावर नेऊन ठेव.

विदू०-मी नाही बोवा जात. अरे, आराधना केली तरी देवता
प्रसन्न होत नाहीत, मग त्यांना बली देऊन तरी फळ काय ?

चारु०-मित्रा. असं झणू नको. अरे, हा गृहस्थांचा नित्य विधि,
तो तर केलाच पाहिजे. यानंच गृहस्थांवर देवता प्रसन्न होतात.
यासाठीं जा आणि हा बली देऊन ये.

विदू०-मी नाही बोवा जाणार, दुसरा कुणी पाठीव. कारण मी गरीब
ब्राह्मण. मला सध्यां काल अनुकूल नाही. मी करावयास जातो
एक तें आरशांतल्या प्रतिविवासारखं उजव्णचं डावें आणि दा-
व्याचं उजवं असं सारं उलट होतं. त्यांन ही संध्याकाळचा वेळ !
रस्यांतून वेष्ट्या, विट, चेट इत्यादि राजाच्या प्रार्थीतलीं माणसं
फिरत आहेत न जाणो, वेडूक खायास टपून बसलेल्या कालसर्पा-
च्या तोंडांत उंदीर येऊन अचूक पडाया तशी माझी गत झाली तर
मी फुकट मारला मात्र जाईन. मग तूं इथं बसून एकटा काय
करशील ?

चारु०-(दुःखानें) धिःकार असो माझ्या जावितास ! मित्रा,

पद-वसंतीं बघुनि० या चालीवर.

निर्धन ऐशा पुरुषातें । बांधवजनही काधि नच येतो
द्याया साह्यातें ॥ धृ० ॥ त्याचे प्रियसख, जे होत ।

कृदशा त्याची यापरि बघुनी सोडिति ते त्यातें ।
येणें सत्व लया जातें । शीलविधुची कांती लोपे
तन्मम गति हेति । अन्यें केल्या पापातें । लोक
लाविती त्याकडे तें, विपरीतचि घडतें ॥ १ ॥

दृग्गुण

पद-राग विहाग, ताल त्रिवट.

निर्धनताही मजला वाटे । खासचि साव्हें पातक
मोंटें ॥ धृ० ॥ निर्धन संगत कोणि न करिती ।
धनि गृहिं जातां कोणि न पुसती । मान त्याला
न मिळे कोठें ॥ १ ॥

आणि हें पहा तूं माझ्या शरीरमध्ये खरोखर सौख्य मानून रहा-
तान; परंतु मी दैववशात मेलों तर तुझी अवस्था काय होईल
याचीच मला खंत वाटते.

चिट्ठ०-(वडिट्ट वाटून) मित्रा, जर मी जावंच अशी तुझी इच्छा
असेल तर जातों; पण मजबरोबर रदनिकेसंदे.

चारु०-(हाक मारून) रदनिके, अग रदनिके (रदनिका येते
निल्या) वा मैत्रेया बरोबर जा. मित्रा, मीही आपला थांडा जप
राहिला आहे तो करतों (चारुदत्त जातो.)

चिट्ठ०-अग रदनिके, हा बली मी घेतों आणि दिवा तूं घे चल.
(सर्व जातात.)

(इतक्यांत पद्य्यांत “ उभी रहा. वसंतसेने, उभी रहा. ” असा
शब्द होता. नंतर पुढें वसंतसेना आणि मागें चिट्ठ, शकार व चेट येतात)

चिट्ठ-उभी रहा, वसंतसेने उभी रहा.

पद-राग हीमिरकल्याण ताल त्रिवट.

कां तूं भीतीनें पळसी । कंपित होउनिया ऐसी ।
तुझिया मृदुला चरणांसी । नृत्य योग्य जे, धांवुनि

अंक १ लां.

व्यर्थानि कां त्या शिणवीसी ॥ १ ॥ चकिता
द्विग्न दिससी । व्याधा पुह्ननिया जैसी । धांवे
हरिणी तूं तैसी । आह्मांपामुनि थरथर कांपत
त्वरित गती जासी ॥ २ ॥

शकार-

श्लोक.

“ कां धांवशि पडशि जाशि पळोनि कांगे ।
हो शुप्रशन्न मरशील न तूं उभीगे ॥
कामाग्निने हृदय हें जळते प्रचंडे ।
अंगारराशी पतितें जशि मांश खंडे ॥ १ ॥ ”

चेष्ट

लावणी-बालवांटी

भेनि पलून जाऊ नग । जरा ऱ्हाम जरा ऱ्हाम ॥
परतुन माग बग । अग परतुन माग बग ग ॥ धृ ॥
मोरिन जाई पलून । पुरुषा लागीं बगून ॥ ग ॥
कुड्यावानी धनी आमच धांवुन येती माग बग ॥ १ ॥

चिट-वसंतसेने,

पद-राग वसंत ताल दादरा.

मम पुढती त्वरित चरण काय टाकिसी ।
काय जासी गरुडभयें सर्पिणी जशी ॥ धृ० ॥
टाकिन मी गति घेउनि मार्गे वायुसी ।
नच भागे तिळभरही धराया तुसी ॥ १ ॥

शकार-मित्रा विटा पाहिलंशना ?

श्लोक.

“ इतें नागक चोर कामकशणी, मत्श्यादनी नर्तकी ॥ ”

नाकार्चा चपटी सुवंश बुडणी, शर्वत्र दुर्वतकी ।।
 शृंगारोज्वलपेटिका शुवशना, वेषश्रिया हीं दहा ॥
 नांवे देत अंशें तरी वश मला, ही हेत नाहीं पहा ॥ १ ॥”

विट-वसंतसेने,

पद-कर्नाटकी, ताल दादरा.

भ्यालिम कां भयें असी । स्तनित भयें सारसि जसी ॥ धृ० ॥
 तंतुवाद्यि तर्जनिसम, काप वांसि गालासी ॥ १ ॥

शकार-

श्लोक.

“विश्वावशूची भगिनी शुभद्रा ।
 नेली जशी मारुतितें समुद्रा ॥
 तशी तुला मी धरितों पहांग ।
 जातीश कोठें फिर शोध मार्गें ॥ १ ॥”

चेष्ट-अग वसंतसेने,

लावणी.

असि कां पलसि वाया ग । नग शिनवूं आपल्या
 पायां ॥ ऱ्हाम ऱ्हाम ऱ्हाम राजवल्लभा भज-
 ग या । मोप मास मामळी खाया । देइल तुज हा
 राया ग । नागिनी मग कां पलसि वाया ॥ १ ॥

विट-वसंतसेने, उगीच अशां कां पळतेस ?

शकार-रानांत कोल्हीच्या मार्गें लागलल्या कुतऱ्यांसारखे आम्ही
 तुझ्यामार्गें लागलो आहों. माझं हृदय चोरून तूं पळतेश होय ?
 थाब, थांब.

वसंत०-अग पळविके, अग परभर्तृके.

शकार-(भयानें) मित्रा विटा, कोणीं माणशं आलीरे माणशं आलीं.

विट-भिऊं नको. भिऊं नको.

वसंत०-अग माधविके, माधविके ?

शकार-वसंतसेने, शाच्या वसंतमाशाला, हाक मार. मी भीत नाहीं.

वीट-(हांसून) मूर्खा, ही आपल्या दासीला हाका मारिते.

शकार-काय ही बायकांश हाका मारिते ? अँ: मग एक शोडून शंभर बायका आल्या तरी त्यास मी या शेल्यानं ठार करीन.

वसंत०-(जवळ कोणा नाहींसे पाहून) काय!

पद-राग जोगी, ताल धुमाळी.

जवळी नसे कुणि दासी । मजला माह्य करायासी ॥
कसें करूं ॥ काय सर्व चुकूनो गेल्या । कांहीं
कळेना मजसी । कसें करूं । चाल । मीच आपुलें
रक्षण भलें । असें जाहलें । काय ह्मणूं यासी ॥
नडली भ्रांति हृदयासी । कसें करूं ॥ १ ॥

शकार-

श्लोक.

तो भीम कीं तो जमदाग्नि पुत्र ।
कीं येउ कुंती शुतपंक्तिवक्र ॥
तुझा पहा मी बुचडा धरीतों ।
दुःशासनाची करणी करितों ॥ १ ॥

वसंत०-आर्यो विटा, मी अबला स्त्री आहे.

वीट-अणूनच जिवंत राहिलीस.

शकार-अणूनच मारली गेली नाहींश.

वसंत०-(आपल्याशीं) याचं दयेचं भाषण दिखील मजला भय
देतं. (उघड) श्रेष्ठा तुमच्या कृतावरून तुझीं माझे दागिने घेऊं
पहातांस दिसतं.

वीट-छे छे । वसंतसेने, वाग्रेस शोभा देणाऱ्या लतेचीं पुष्पं का कोणी
खुडतो ? तुझे अलंकार आम्हांस काय करावयाचे आहेत.

वसंत०—मग तुमचं झणणं तरी काय ?

शकार—मी शांगतो. मी देव पुरुष, भगवान, वाशुदेव, मनुष्य, आहे समजलीश. माझा मनोरथ पूर्ण करावा अशं माझं तुला हात जोडून मागणं आहे.

वसंत०—(रागानें) शिव शिव ! काय हें अनुचित भाषण. चल हो एकीकडे.

शकार—(टाळी वाजवून) मित्रा विटा, पाहिलंश ही नायकिणीची पोरणी मजवर शुप्रशन्न होऊन झणते एकीकडे चल. तूं दमला आहेस, भागला आहेस. पण कायरे मीं ग्रामांतर किंवा देशांतरास गेलों होतो? अग ए नायकिणीचे पोरणी, खरोखर झणशील तर तुझ्या मागं हिंडतां फिरतां दमलों भागलों आहे, समजलीश.

वीटः—(आपल्याशीं) वः ही काय बोलली आणि हा मूर्ख काय समजला! (उघड वसंतसेनेस)

पद—कालगडा, दीपचंदो.

वसंतसेने जें हें वदसी । उचित नसेगे वेश्यपणासीं
॥ धृ० ॥ सधन तरुण हे यावे घरासी ॥ मनिं धर
सुंदर गणिका अससी ॥ तनुविक्रय तूं धनार्थ क-
रिसी । सम मग पाहीं प्रियाप्रियासी ॥ १ ॥

आणखी,

पद—राग लीलांवरी धुमाळी, गंगानदी ती सागर० या चा०

एका कुरीं त्रिप शूद्रही । मूर्ख चतुर नर न्हाती ॥
द्विजभूति ज्या नावीं वसते । त्यांत अन्यही वसती ।
वरिली मयुरें लता तिजवरी । वायस ही गे वसती ।
गणिका, वापी, नाव, लतेपरी । भोग्या सर्वा असती ॥ ; ॥

वसंत०—

ठुंबरी—त्रिवट.

गुण कारण प्रीतीला ॥ जमीं या ॥ धृ० ॥

बलजोरीने कदापि परि ती । वश नोहे अबला ॥१॥

शकार-विटा, कामदेवाच्या उत्साहाश वागेत यात्रा मिळाली होती, त्या दिवशापासून ही गर्भदाशा त्या भिकाऱ्या चारुदत्तावर फिदा झाली आहे. मला वश होत नाही. पण शंभाळ हो. त्या चारुदत्ताचे घर जवळच डाव्या हाताश आहे. तेव्हा ही तुझ्या माझ्या हातांतून शुटून न जाईल अशं कर.

वीट-(मनांत) वाहवा ! मनांत ठेवावयाची गोष्ट हा मूर्ख उघडी करितो. याला काय म्हणावं. वसंतसेना चारुदत्तावर फिदा झाली आहे झगतो ! योग्यच आहे ! रत्नापार्शी रत्न असावं अशी झणच आहे (उचड) काणेली पुत्रा, खरंच कायरे डाव्या हातास जवळच चारुदत्ताचे घर आहे ?

शकार-यांत काय शंशय ? हें जवळच डाव्या हाताश त्याचं घर.

वसंत०-(आपल्याशां) वाहवा ! फार चांगलं झालं. डाव्या हातास त्या सज्जनाचं घर आहे झगतो, हें खरं असेल तर हा दुर्जन मजवर अपकार करित असताही उपकारच करितो असं समजेन. कारण यानं तें घर दाखवून माझी व माझ्या प्रियाची गांठ घातली असं होईल.

शकार-विटा, उडदांच्या दिगांत काजळाच्या गोळी प्रमाणं ह्या काळ्याकुट्ट अंधकारांत ही वसंतसेना दिशतां दिशतां नाहीशी झाली. आतां कशं ?

वीट-खरंच ! किती तरी हा अधार !

पद.

दृष्टि शक्ति तमें नेली । अंधता ही नेत्रि आली ।

अंजनाते मेघ वर्षे । तिमिर लिंपी तनुस भासे ॥

कुजन सेवे परी होई । दृष्टि निष्फळ खचित पाही ॥१॥

शकार:-आतां मी वसंतसेनेला शोधून काढतो.

वीट:-काणेली पुत्रा, पण तिची कांहीं खूण ?

शकार:-खूण ? तीरे कशली ?

वीटः—तिच्या आंगावरील भूषणांचा शब्द किंवा आंगावरालि० फुलांचा सुगंध.

शकारः—नाकाश फुलांचा वाश ऐकू येतो; परंतु अंधःकारांत भरलेल्या माझ्या कानांश भूषणांचा शब्द स्पष्ट दिशत नाहीरे.

वीटः—(त्याला नकळत वसंतसेनेस)

पद—राग काफी शोरी, ताल दीपचंदी.

प्रदोष समर्यां कुणासी । वसंतसेने जरि ना दिससी ॥

जलधर संधित अदृश्य चपला । वास शिरींच्या ये पुष्पाला ।

नूपुर नाद तसा तो । सुचविल खासचि सुंदरि तुजसीं ॥

माझं भाषण ऐकलंसना, वसंतसेने?

वसंत०—(आपल्याशीं) ऐकलं आणि समजलंही. (नूपुरें काढून हातांत घेते. फुलें टाकून देते आणि अंमळ हातांनीं चांचपून) हें काय ? भित्त चांचपतां चांचपतां हातांस हे परसदार लागलें वाटतं. हो मी ओळखलं. तेंच हें घराचं परसदार. पण हें बंद आहे. (इतक्यांत दरवाजा उघडतो) वाहवा ! माझ्या सुदैवानं दार उघडलं. आतां आंत जावं. अरे हा दिवा आला, हें काय ? (रदनिका दिवा घेऊन येते. विदूषक जवळ आहे, ती नकळत दिवा मालवून जातं.)

विदू०—रदनिके दिवा मालविलास ना ?

रद०—दरवाजा उघडल्यावरोंवर वाऱ्याचा झोत आला निं दिवा मालवला. त्याला मी काय करूं ?

विदू०—बरं असो; तूं दाराच्या बाहेर हो. इतक्यांत मी चौकांतून दिवा लावून घेऊन येतो. (जातो.)

शकारः—विटा थांब, मी वसंतसेनेला शोधून काढतो.

वीटः—बरं शोध शोध.

शकारः—(सोधल्यासारखं करून) विटा, धरलीरे धरली.

वीटः—हा मूर्खा, मी तो वीट.

शकारः—तूं का ! तर हो एकीकडे. (पुन्हा शोधून) विटा, धरलीरे धरली.

चेटः—महाराज मी हा आपला चेट नव्ह का?

शकारः—काय तूं चेट? इकडे वीट तिकडे चेट, तिकडे चेट इकडे वीट, हें आहे तरो काय? आतां तुम्हीं दोघेही एकीकडे व्हा कशे. मी तिला आतां धरतो पहा, (पुन्हा शोधून रदनिकेची वेणी धरितो.) विटा, आतां बरिक्त वसंतसेना स्वचित सांपडली.

श्लोक.

होती काळोखांत दडाली । माला गंधे खुण दाविली ॥
केशीं धरिली त्या पळ्यानें । रुक्मिणी जैशी दशकळ्यानें ॥

वीटः—मित्रा, सांपडली कायरे? भलं झालं. पळून जात होती नाहीं कां?

साकी.

भाळलीस तूं यौवनदर्पे, सार्थवाहरायाला ।
पुष्पेंमंडित कच तव धरिले, तुज हरण करायाला ॥ १ ॥

शकारः—(वसंतसेना समजून तिला)

श्लोक.

आतां कोठें पळशील पोरी । धरिली वेणी बुचडा दोरी ॥
ओरड मार हाका देवाते । शंभू शंकर ईश्वर याते ॥ १ ॥

रदनि०—(भय पावून) तुझीं थोरमाणूस असून असं हें काय करितां?
वीट—काणेली पुत्रा, हा शब्द वसंतसेनेचा नव्हे. निराळा दिसतो.

शकार—विटा, तुला शंभजलं नाहीं. दहींभात खाऊन शोकलेल्या मांजरीचा जशा श्वर बदलतो, तशा हिणं आपला श्वर बदलला आहे.

वीट—काय? हिणं आपला श्वर बदलला हें मोठंच आश्चर्य! अथवा आश्चर्य तरी कशाचें?

पद.

स्वराचि आपुला हिणें फिरविला । यांत नवल हें न
गमे मजला ॥ धृ० ॥ कला कुशलता शिकली पू-
र्णा ॥ सदां करी जी नृत्य गायना ॥ परवंचनींही
आहे निपुणा । अशक्य नोहे कांहीं तिजला ॥ १॥

विदू०—(हातीं दिवा घेऊन येतो) ओ हो हो !!! प्रदोष कालच्या मंद
वायूनं दिवा पहा कसा थरथर कांपतो आहे ! वधस्तंभापाशीं
नेलेल्या बोकडाचं काळीज असंच कांपतं (दिवा घेऊन पुढें जातो
आणि रदनिकेला पुरुषांनीं वेढिलेली पाहून) रदनिके हेंग काय ?

शकार—(भयानें) विटा, कोणी मनुष्य आलारे मनुष्य.

विदू०—अग हें काय ? चारुदत्ताच्या दरिद्रतेमुळं परकी पुरुष घरांत
आणणं चांगलं नव्हे वर चांगलं नव्हे.

रदनि०—अहो, मैत्रेय भटजी, ही माझी दुर्दशा पहा अगोदर.

विदू०—काय तुझी दुर्दशा का आमची ?

रदनि०—हो हो खरं तुमचीच.

वि०—तर काय हा तुजवर बळात्कार आहे ?

रदनि०—यांत काय संशय.

वि०—(रागानें काठी उगारून) काय करतोस हें ? होरे एकीकडे.
कुत्रा देखील आपल्या धन्याच्या घरांत परक्यास येऊं देत नाहीं.
मग मी तर मनुष्य. त्यांत ब्राह्मण आहे. उगाच कसा राहीन ?
हे लांकूड पहा कमं वांकड आहे. जसं आझांसारख्या दरिद्राचं
दैव किंवा तुझांसारख्या दुर्जनाचं हृदय. तर या लांकडानं तुझं
डोकच फोडून टाकतो पहा.

वीट—हे महा ब्राह्मणा, क्षमा कर, क्षमा कर.

वि०—(विट्यास पाहून) ह्याचा अपराध दिसत नाहीं. (शकारास
पाहून) त्याचाच अपराध दिसतो, रे राजशालका, संस्थानका,
दुर्जना, श्रेष्ठ चारुदत्त द्रव्यहीन झाला, झणून त्याला तुळू लेंघून

त्याच्या परिजनांशीं दांडगाई करून त्याचा उपमर्द करितोस हें नीट नव्हे समजलास ?

वीट—(वाईट वाटून) महा ब्राह्मणा क्षमा कर, दुसऱ्या एका स्त्रीच्या भांतीनें ही चूक झाली. केवळ दांडगेपणानं किंवा चारुदत्ताचा उपमर्द करावा म्हणून झाली असं नाहीं. जिचा डोळ्या आझांकडे तिलाच आझीं शोधितो.

विदू०—ही तशी आहे काय ?

वीट—छे छे असं नाहीं. दुसरी कोणी तरुण स्त्री होती ती कुणीकडे पळाली. तिच्या शंकेनें ही अशी अमर्यादा घडली. याबद्दल क्षमा करावी हीच तुला प्रार्थना आहे. (हातांतोळ खड्ग खाली टाकून त्याच्या पायावर डोक्या ठेवितो.)

विदु०—हे भल्या माणसा ऊठ ऊठ, हें न कळून मी तुला बोललों, याबद्दल मीच तुला हात जोडतो.

वीट—छी छी असं नाहीं. आझाला तुझीच प्रार्थना करणं योग्य आहे. मला वचन देशील तर मी उठेन.

विदु०—कोणतं वचन पाहिजे, सांग.

वीट—हें वर्तमान चारुदत्तास सांगणार नाहीं हेंच वचन.

विदुः—नाहीं सांगणार, हें घे वचन, ऊठ आतां.

वीट—(उठून)

साकी.

त्वत्प्रसाद हा नम्रपणे मी विप्रा मस्तकि धरिला ।

गुणशस्त्रे तूं निगर्व केले आमुच्या या शस्त्रांला ॥

उपकृति बहु केली । न फिटे जरि तनु झिजविली ॥ १ ॥

शकारः—(इतने) अरे विटा. कशाकरितारे ह्या म्हाताच्या भटोरग्यापुढं माझ्या विनयानं हात जोडून त्याचे पायां पडलास तो ?

वीटः—मी भ्यालां झणून.

शकारः—तूं कोणाला मितोश ?

वीटः—त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताच्या गुणाला.

शकारः—अं: ! आतां कशाचे त्याचे गुण. त्याचे घरीं कोणाला
खावयाच शुद्धां मिळत नाहीं.

वीटः—अरे असं झणूं नको. पहा,

पद—राग आरबी, धुमाळी. शृंगा ताडोनी यां चा०

धन हा स्वजनाला ॥ देतां ॥ क्षीण बहु झाला ॥ देतां ॥
धन समर्यां कोणा ॥ यानें ॥ त्रासन तो दिधला ॥ यानें ॥
विमल जलीं डोहो ॥ रानीं ॥ हेमंतीं भरला ॥ जो तो ॥
होय निदार्धी । शुष्कचि वारुनि । बहुजन तृप्णेला ॥
तैसा ॥ होउनि हा गेला ॥ पहा ॥ १ ॥

शकारः—(रागानें) हा कोणरे रांडलेक ? कोणत्या वटकीच्या पोटचा?
ज्याची एवढी प्रतिष्ठा शांगतोश ?

श्लोक.

हा काय राधाशुत कर्ण वीर ॥
जटायु कीं भार्गव राम धीर ॥
कीं राम हा रावण इंद्रदत्त ।
किंवा सहस्रार्जुन कुंतिजात ॥ १ ॥

वीटः—मूर्खा, तो नांवाचा श्रेष्ठ चारुदत्त आहे वरं. त्याची बरोबरी
कोण करणार ?

पद—राग खमाज ताल धुमाळी, जयंश्री रमणा० या चा०

कल्पद्रुम जो दीनजनांला, सहायकारी सुजनांचा ॥
स्वगुण फलांच्या भारें लवला दर्पण शिक्षित लोकांचा ॥ धृ०
निकपचि केवळ सुचरितांना, कोषचि सद्गुणरतांचा ॥
मर्यादेचा सागर तैसा, आदरकर्ता सकलांचा ॥ १ ॥
अवमानीता नेहे कोणा, हर्षदायि जो सुहृदांचा ॥
ऐसा सद्गुण मंडित नर तो धन्य धन्य भूवरि साचा ॥ १

अंक १ ला.

वरं बला आपण येथून जाऊं.

शकार-काय ? वशंतशेनेला घेतल्यावांचून ?

वीट-ती तर तुला सोडून केव्हांच गेलो.

शकार-कशी वर ?

वीट-

पद-राग काफ़ी, ताल दापचंदी.

दृष्टि जशी अंधाला । त्यजुनी गेली तशी ती तुजला ॥ धृ०

रुग्णाला ती पुष्टी जैशी । त्यजिते मूढा बुद्धी तैशी ॥

विद्या मतिमंदाला । सोडी सिद्धी ती आळशाला ॥ १ ॥

शकार-मी तर वशंतशेनेला घेतल्यावांचून कधींहा येणार नाहीं.

वीट-मूर्खा, तुला कसं कळत नाहीं ?

दिंडी.

हस्ति होतो वश स्तंभबंधनानें ।

तसा वाजी वश मुखीं लगामानें ॥

हृदयिं रामा वश होय सदुणानें ॥

परी नोहे आग्रहें न सामानें ॥ १ ॥

हें साधन तर तुजजवळ नाहीं झणून चल.

शकार-तुला जायाचं असेल तर तूं जा. मी नाहीं जा येत.

वांट-हा चाललों पहा. (जातो)

शकार-अरे माझा भिन्न वीट खरचं गेला. (विदूषकाकडे पाहून)

अहो दुष्ट वदुक हो, वशा वशा खालीं वशा.

वि०-आझाला वसविलंच आहे.

शकार-कोणी ?

वि०-दुदैवानं.

शकार-वरं तर उठा आतां.

वि०-उठूं, कांहीं वेळानं.

शकार-केव्हां ?

वि०-जेव्हां फिरून दैव अनुकूल होईल तेव्हां.

शकार-अरे तर मग रडा रडा.

वि०-रडविलंच आहे आम्हांला.

शकार-कोणा ?

वि०-दारिद्र्यानं.

शकार-वरं हंशा हंशा.

वि०-येव्हां नाहीं. हंसूं पुढं.

शकार-केव्हां तर ?

वि०-पुन्हां आमच्या चारुदत्ताला संपत्ती येईल तेव्हां.

शकार-अरे दुष्ट वटुका, माझा एक निरोप त्या तुझ्या भिकारव्या चारुदत्ताला सांग की, शोनं, रुपं, धन पुष्कळ आहे अशी ती कलावंतीणीची पोरगी वंशतशेमा कामदेवाच्या उत्सवापासून तुज-वर फिदा झाली अशून आर्षीं बलात्कारानं तिला वश करीत अशतां आतांच ती तुझ्या घरांत शिरली आहे. ती मुकाव्यानं माझ्या श्राधीन होईलशं करशील तर चावडीवर गेल्यावांचून माझा खटला तूं उलगडलाशं अशं शमजून मी तुझ्यावर पूर्ण प्रांति ठेवीन. आणि अशं न करशील तर मरण पर्यंत तुझं माझं वैर राहिल. मी राजशालक संस्थानक आहे. माझ्यापुढे चांगलं बोलत जा, इळू बोलत जा, आणि मी आपल्या रंगमहालाच्या गच्चीवर बसलों अशतां ऐकूं येईल अशं बोलत जा. अशं जर बोलणार नाहीश तर कवाडाच्या शंधीत शुपारी चुरत्याप्रमाणं तुझं डोकं फाडून टाकीन, शमजलाश ?

वि०-सांगेन वरं.

शकार-चेटा, माझा भिन्न वीट खरंच गेला कायरे ?

चेट्ट-तर त्यो काय अजून बसला हाये.

शकार-तर मग चल आपणही लवकर नाकं.

चेट्ट-वरं तर मंग ही घ्या आपली तलवार.

शकार-नको, नको. ही तुझ्याच हातीं अशंदे.

चंटे-ही तुमची तुझीच घ्या. मला नग.

शंकार-आण इकडे (उलटा तरवार खांद्यावर टाकून) ही मी घेतली पहा. कुतरी भोंकत अशतां कोल्ह्याशारखा घरांत धुशतो. आतां मी कशा दिशतोरे ?

चंटे-आपण व्हय लय नांमी दिसतां सरकार.

लावणी.

पीळदार पगडी शिरावर, वातली तंग ईजार ॥
तंग अंगरखा अंगिं चातला, भरजरि सेला कंबरपर ॥
समसेर हातामंदि नंगि, ह्योरा दिसतो गुल्जार ॥
ऐटदार ही धर्ति वधुनी, सोभत आमच सर्दार ॥१॥

वि०- गेले ? एकदांची पीडा टळली. वरं रदनिके, त्यांनां हा तुझा अपमान केला तो आपल्या चारुदत्तास सांभूं नकी, कांकी तो अगोदरच दारंद्यानं पिडला आहे, त्यांत हें कळलं तर त्यांस दुप्पट दुःख होईल.

रदनिका-भैत्रेय भटजी, मी नांवाची रदनिका आहे वरं. माझ तोंड माझ्या स्वाधीन आहे. तुम्हींच मात्र संभाळा.

वि०-स्वरंच. तूं तशीच आहेस. चल आतां. (जातात)

(चारुदत्त आसनस्थ प्रवेश करितो.)

चारु०-(रदनिका समजून वसंतसेनेस) रदनिके, हा रोहसेन इथं वाच्यावर निजला आहे. पण संध्याकालच्या थंड वाच्यानं अमर्दां काकडला आहे, यासाठीं झाला माजवरांत नेऊन निजीव आणि हा शेला त्याच्या आंगावर घाल. (शेला तिच्याकडे फेंकतो.)

वसंत०-(त्याचा वास घेऊन आपल्याशीं) काय ?

पद-राग बागेशरी बहार ताल त्रिवट.

समजुनि मजला आपुली दासी । कार्यभाग हा क-
थिला मजसीं ॥ धृ० ॥ जाती कुसुमें वासित शेला ।

येणें वाटे मध्दृदयाला ॥ उदास यौवन नच हा
झाला । भोगेच्छा • दिसे तरुणाचि यासी ॥ १ ॥

(आपण शेला पांवरते.)

चारु०—रदनिके, रोहसेनाला घरांत घेऊन जा म्हटलं तें ऐकलंस कीं
नाहीं ?

वसंत०—(मनांत) आपल्या अंतर्गृहांत जावं इतकं माझं भाग्य
कुठं आहे ?

चारु०—रदनिके, ह्याचं उत्तर देखील देत नाहीसना ?

पद्—शशिकुल भूषण० या चालीवर.

हर हर ! काळचि हा फिरला । याचा दोष न तु-
ह्यांला ॥ धृ० ॥ कुदशा दैवें ज्या येई । त्याची
दुर्धर स्थिति होई । स्नेही होउनि वैरीही । त्यजि-
ती त्यातें लवलाही । अनुरक्तचि ते विरक्त होउनि,
उपहासिति त्याला । बोलुनि भलत्या वचनाला ॥ १ ॥

(इतक्यांत विदूषक व रदनिका येतात)

वि०—मित्रा, ही आपली रदनिका संभाळ कशी ?

चारु०—काय ? ही रदनिका आली झणतोस ? मग पहिल्यानं आली
ती कोण ? कोणा परस्त्री होती काय ? शिव शिव ! नकळून माझ्या
पांवरलेल्या वस्त्राचा तिला विटाळ होऊन ती विदूषिता झाली.

वसंत०—(मनांत) छे छे, विभूषिता असं झणा.

चारु०—तरी हां शरदाघ्राच्छादित चंद्रासम झाली. अथवा परस्त्रीचं
दर्शन घेणं योग्य नव्हे.

वि०—मित्रा, परस्त्रीचा शंका इथं नकोच. कामदेवाच्या उत्सवापा-
सून तुजवर अनुरक्त झालेली ही वसंतसेना.

चारु०—काय ही वसंतसेना ? (मनांत)

दिंडी.

हिनें माझ्या कामास जागवीलें ॥
जगां भाजें वैभव क्षीण झालें ॥
क्रोध होतो कुपुरुषां व्यर्थ जैसा ॥
जिरे माझ्या देहांत काम तैसा ॥ १ ॥

विदू०—हे मित्रा, राजशालकानं तुला कांहींएक निरोप सांगूं सांगितला आहे.

चारु०—कोणता वरं निरोप ?

विदू०—“ धनकनकसंपन्न अशी जी कलावंतिणीची पोरगी वसंतसेना कामदेवाच्या उत्सवापासून तुजवर फिदा झाली आहे. आह्मीं बलत्कारानं तिला वश करीत असतां ती तुझ्या घरांत शिरली आहे. ती जर मुकाव्यानं मजकडे पाठवून माझ्या स्वाधीन होईल तर चावडीवर गेल्यावांचून माझा खटला तूं उलगडला असं समजून मी तुजवर पूर्ण प्रीति ठेवीन. आणि असं जर न करशील तर मरणपर्यंत तुझं माझं वैर राहील. ”

चारु०—(धिःकारानें) अं: तो काय मूर्ख आहे. त्याचं काय घेऊन वसला आहेस. (आपणाशीं)

पद—राग झिञ्जोटी, ताल त्रिवट.

योग्यता इची किती वदावी । सुरयुवतीसम स्तुती
करावी ॥ धृ० ॥ जा ह्मटलें मी इजला गेहीं ।
बघुनि दुर्दशा गेली नाहीं । पर पुरुषाशीं सदां
वदे ही । मजशिं न वदली एक शब्दही ॥ १ ॥

(उघड) वसंतसेने, मी न जाणतां सेवक जनांस काम सांगावं तसं तुला सांगितलं. हा मजकडून मोठा अपराध घडला तर त्याची क्षमा कर.

वसंत०—छे छे, हें काय ?

पद—हजारा मोरा कानका या चा०

काय असें करितां । तुह्मी हो ॥ धृ० ॥
आज्ञेविण मी येथें आलें ॥ अपराधि खरी तेणें ठरलें ॥
क्षमा करावी विनवि तुह्मातें ॥ चरणिं ठेवुनि माथा ॥ १ ॥

विदू०—अहो, तुम्हीं दोषेजणही सुखासुखा एकमेकांस नम्र होऊन
शेतांतील साळीच्या लोंबराप्रमाणे एकमेकांकडे डोकीं लववितां हें
काय ? तर मीही उंटाच्या टोंपरांप्रमाणे आपलें मस्तक लववून
तुम्हां दोषांस विनंती करितों.

चारु०—असो. पायां पडणें राहूंदे आतां.

वसंत०—(आपल्याशीं)

पद—वासरी वजावे० या चालीवर.

वाणि कितो मधुर तरी । रीत तशी सभ्य दिसे ॥ धृ० ॥
आज इथें अशासवें । रहाणें हें योग्य नसे ॥ १ ॥

(उघड) आर्या,

पद—राग लीलांवरी, ताल दादरा.

तुमचि जरी पूर्ण कृपा असे मजवरी ॥ मान्य करा
विनती जी तुम्हां मी करी ॥ धृ० ॥ अलंकार या
सदनीं । ठेवावे आस मनीं । यत्त्रोभें दुष्टांनीं ।
माझी ती पाठ कशी पुरविली पुरी ॥ १ ॥

चारु०—टेव ठेवण्यास हें घर प्रस्तुत अयोग्य आहे.

वसंत०—हें आपलें झणणें उगीच. मनुष्य पाहून कुणी टेव ठेवतो. घर
पाहून ठेवीत नाहीं.

चारु०—आम्ह असेल तर टेवा. (मैत्रेयास) मैत्रेया, तेवढे अलंकार
वे पाहू.

वसंत०—(अलंकार देऊन) यावेळीं आपण मजवर कृपा केली
असं मी समजतें.

विदू०—(अलंकार घेऊन) वसंतसेने, तुझं कल्याण असो.

चारु०—छि मूर्खा, तिनं हा धर्म केला नाहीं. ठेव ठेविली आहे.

विदू०—(एकीकडे वळून) मग चोर कां नेईनात.

चारु०—ही थोडक्याच दिवसांनीं परत होईल. तर हे दिवसास वर्धमानकानं व रात्रीं तूं सभाळावे. लोकांचे आहेत. ठेव आहे. समजलास?

वसंत०—आर्या, आज्ञा होईल तर आतां मी ह्या मैत्रेयास वरोवर घेऊन आपल्या घरां जाईन झणतें.

चारु०—वरं आहे. मैत्रेया, जा हिला घरीं पांचवून ये.

विदू०—छे वोवा, मी नाहीं जात. ह्या कलहंसगामिनीच्या मागं तुझीं चाललां झणजे राजहंसासारखें शोभाल. मी आपला गरीब ब्राह्मण. चवाद्यावर टाकलेल्या भाकरीला जशीं कुत्रीं लकटतात तसं जिथं तिथं वाटेंत गांवचे टवाळ लोक माझ्या पाठीस लागून मला फाडून खातील. झणून झणतों तुम्हांच जावं.

चारु०—असं काय ? मीच स्वतः जातों तर. राजमार्गांत मनुष्याची स्पष्ट ओळख पटण्याजोगी चांगली दिवटी पेटवावयास सांग.

विदू०—अरे वर्धमानका, मोठी चांगली दिवटी पेटिव.

वर्धमा०—घरांत तेलाचा थेंबही नाहीं. मग दिवटी कसली पेटवूं ? (आपल्याशीं) अहो गणिका जशा स्नेहशून्य होऊन निर्धन पुरुषांचा अपमान करितात तद्वत् आमची दिवटीही स्नेहशून्य झाली.

चारु०—मैत्रेया, आतां दिवटी विवटी नको. हा पहा,

पद—राग कानडा, ताल त्रिवट.

स्त्रीकपोलशुचि चंद्र उगवला । राजपथी हा
दीपचि झाला ॥ धृ० ॥ सन्निध मंगल शुक्र बृह-
स्पति । ज्यांचीं किरणें तिमिरीं दिसतीं । पंकामाजी
जैशा पडती । दुग्धाच्या त्या धारा विमला ॥ १ ॥

(सर्व जातात.)

प्रवेश २ रा.

—0:0—

(वसंतसेना बसली आहे व रदनिका जवळ उभी आहे.)

वसंत०—(आपल्याशी)

पद—जिल्हा धुमाळी, असतांना यति संनिध या० चा०

त्या मन्मथमूर्तीप्रति माझे मन वाहिले ॥ धृ० ॥

कधिं अर्पिन त्या हा काय ऐसें मज जाहलें ॥ चाल ॥

मज न कळे दिसपरि केव्हां येइल तो पूर्ण सुखाचा ॥

येउनि मानसिं तद्गुण स्वरूप, मज झोंप नये शयनी ॥

पडुनी व्यर्थ तळमळें ॥ १ ॥

वरं मदनिके, मग पुढंग काय झालं?

मद०—हे काय वाई! पूर्वी कांहीं भाषण नसतां “ मग पुढंग काय झालं ” झणून विचारतां हे काय?

वसंत०—मी काय झटलं?

मदनि०—“ मग पुढंग काय झालं ” झणून.

वसंत०—असं काय? (विचारांत बसते. इतक्यांत चेटी प्रवेश करिते.)

चेटी—ताई साहेब, आंग धुवून लवकर देवाची पूजा करा, असं आपणांस आईसाहेबांनीं सांगितलं आहे.

वसंत०—अग, मी आज आंग धूत नाहीं, ब्राह्मणाकडून पूजा करीव असं आईस सांग.

चेटी—आज्ञा ताईसाहेब. (निघून जाते.)

मदनि०—वाईसाहेब, मी स्नेहानं विचारतें. खरंच आपण मघां बोललां त्याचा आशय काय?

वसंत०—तुला कसं वाटलं ग?

मदनि०—तुमचं चित्त कालपासून थाच्यावर नसून तुझीं कुणी तरी उत्तम पुरुष मनांत आणून त्याची इच्छा करीत आहां वाटतं ?

वसंत०—(हांसून) खरं ताडलंस. तूं मदनिका, दुसऱ्याचे मनातील आशय जाणणारी कुशल खरी.

मदनि०—हें ठीकच ! भगवान कामदेव तरुण जनांचा मूर्तिमंत आनंदच आहे. तर सांगा पाहूं तुमचं मन ज्यावर गेलं आहे, तो कोण राजा कीं राजवल्लभ ?

वसंत०—राजा नव्हे नि राजवल्लभही नव्हे. कारण,

पद—राग झिंजोटी, ताल त्रिवट.

राज्यपदारूढ सौख्यविलासी । नयरित कसली नच
भूपांसी ॥ धृ० ॥ धनाधिकारें प्रमत्त असती ।
स्वच्छंदानें जनीं वर्तती ॥ दया प्रजेची नाहीं
चित्तीं ॥ काय ह्यणुनि त्या आणुं मानसीं ॥ १ ॥

मदनि०—राजा नाहीं नि राजवल्लभही नाही. तर विद्याविभूषित असा एखादा तरुण रूपसंपन्न ब्राह्मण तरी ?

वसंत०—छे: छे; अग,

पद—राग काफी, ताल दीपचंदी.

विप्र सखे भूवरचे । देवासम गे पूज्यचि साचे ॥ धृ० ॥
नरजन्मीं जीं पापें घडतीं । निरसन करिती त्यांचें ।
धनदानें तीं ध्यायापुरते । ह्यणुनी नच कामाचे ॥ १ ॥

मदनि०—तर काय ? देशांतर करून संपन्न झालेला एखादा व्यापारी ?

वसंत०—छे:,

पद—राग पूर्वा, ताल त्रिवट.

वणिजपुत्र तो योग्य न मजला । सर्व गुणें जरि
आहे भरला ॥ धृ० ॥ प्रिया सुंदरी कांता तरुणी ।

टाकुनि सदनीं वियोगदहनीं ॥ विपुल धनाची
आशा धरुनी । जाइ सदां जो परदेशाला ॥ १ ॥

मदनि०—मग याशिवाय दुसरा वाई कोण ? माझा तर्क तर चालत नाही.

वसंत०—अग मदनिके, कामदेवाच्या यात्रेला मी गेलें होतें तेव्हां
तूचना बरोबर होतीस ?

मदनि०—हो मीच होतें; मग ?

वसंत०—मग असं नवख्या सारखं काय विचारतेस ? तुला नाही
कां आठवत ?

पद—लावणांचे चालीवर.

जो नर चंद्रचि महिवरती । गाजे उज्जनीभर कीर्ती ।

गाती सकलहि कवि दिनराती,

सद्गुणगण ज्याचा । रूपें पुतळा मदनाचा ॥ १ ॥

नियती फिरली तो ज्याची । औदार्य सरी धनदाची ॥

शरणागतजनिं उपकृति करणें,

धर्म ज्या चित्तीं । नयरित सोडि न कल्पांतीं ॥ २ ॥

मित्रचि केवळ जगताला । ह्यणुनि मानिति जन ज्याला ॥

तटदयमंदिरीं वास करी जो,

मी त्या सुजनाला । प्रेमें कायचि वाहियला ॥ ३ ॥

मदनि०—हं! हं! समजलें. तोचना. ज्याला तुझीं प्रार्थना केली
आणि ज्यानं तुम्हांला वचन दिलें ?

वसंत०—तो कोण, त्याचं नांव सांग पाहूं.

मदनि०—तो आदितवार पेठेंत मोतिचौकांत रहातो तो.

वसंत०—अग मी त्याचं नांव विचारलं. ठिकाण नाही विचारलं.

मदनि०—श्रेष्ठ चारुदत्त होय ना ? तो साऱ्या नगरांत प्रख्यात आहे.

वसंत०—(हर्षानें) शावास, मदनिके शावास, बरोबर सांगितलंस.
तू वाई मोठी चतुर खरी.

मदनि०—(मनांत) ह्या पुरुषावर का हिनं मन ठेविलं ? (उघड)
अहो पण तो दरिद्री आहे असं ऐकतें.

वसंत०—

पद—राग भूप, ताल दीपचंदी.

निर्धन ऐसा प्रियजन झाला । ह्यणुनी प्रेमा त्याव-
रि जडला ॥ धृ० ॥ मजसम गणिका असती भुव-
नी । त्यांहीं सेवितां सधना बघुनी । दूषित जन हे
लोभी ह्यणुनी । सहन कसें तें होइल मजला ॥१॥

मदनि०—पण वाईसाहेव,

पद—दासी ऐसें मानुनियां० या चालीवर.

आम्रतरू कुसुमसमय संपुनियां जाय दुरी ॥
मधुकरि तो सेवन तें पुनः त्या काय करी ? ॥ धृ० ॥
तुमचा प्रियजनाचि तसा झाला धनहीन तरी ॥
सांगा मग प्रीति कशी जडली ती त्यावरी ॥ १ ॥

वसंत०—त्यामुळच त्याचं नांव मधुकरा पडलं आहे.

मदनि०—तुझाला जर तो इतका आवडला आहे, तर लागलंच त्या
कडे उठून कां जात नाहीं ?

वसंत०—अग कां जात नाहीं हें तुला सांगू ?

पद—राग पिलू जिल्हा, ताल धुमाळी.

अवचित जरि मी त्याच्या सद्दना धांवुनियां गेलें ॥ सखेगे ॥
सांप्रत परि त्या उपकृति करण्या नाहीं बल उरलें ॥
यास्तव पुनरपि दर्शन दुर्लभ होइल मज दिसलें ॥
तैसें नच तें व्हावें ह्यणुनी मन हें वावरलें ॥ १ ॥

मदनिके—हां तरीच त्याच्या घरीं अलंकार नेऊन ठेविलेत ते!

वसंत—मदनिके, हें तुझ्या लक्षांत वरंग आलं. तूं तर बाई मोठी धूर्त आहेस.

पडद्यांत “अरे धरा धरा. हा इकडून पळून चालला आहे”
इतक्यांत संवाहक द्यूतकार घावऱ्या घावऱ्या येतो.

संवाहक—अरेरे ! काय माझी ही दुर्दशा झाली. माझा प्रिय मित्र दर्दुरक इथं आला नसता तर, आपली कांहीं धडगत नव्हती. धिःकार असो ह्या द्यूतकर्माला. या फंदांत जर मी पडलों नसतों तर आज माझी ही अवस्था झाली नसती. द्यूतानं आजवर किती लोकांची धूळधाण केली आहे ! नकोरे बुवा त्याचं नांव (पळतां पळतां) हे पहा आले. अरे या घराचा दरवाजा उघडा दिसतो तर इथंच शिरावं. (आंत शिरून) नायकिणी मी तुला शरण आहे.

वसंत—शरणागतास अभय असो. चेटी अगोदर दरवाजा लाव जा. (संवाहकास) वरं तुला कोणापासून भय आहे ?

संवाहक—सावकारापासून.

वसंत—मग चिंता नाहीं. अग चेटी दरवाजा उघड तर.

संवाहक—(आपल्याशीं) सावकाराचं भय कसं असतं तें हिला माहित आहे हें एक चांगलंच. माझी स्थिति हिनं स्वचित जाणली.

मदनिके—(वसंतसेनेनें खुणावल्यावर) तुझी कोण, काय ही सविस्तर हकिकत ऐकण्याचं आमच्या ताईसाहेबांच्या मनांत आहे.

संवाहक—एका सर्व सांगतों. पाटलीपुत्र नगरांत मी जन्मलों. माझ्या बापाचं नांव गृहपति. मी संवाहकाची वृत्ति झणजे अंग रगडण्याचं काम करून पोट भरित असतों. ही मी पहिल्यानं सहज झणून कला शिकलों. पण तीच आतां माझ्या उपर्जाविकेस साधन झाली. पुढं फिरत फिरत मी या उज्जनी नगरांत आलों. तिथं मला एक यजमान मिळाला. तो फारच अलौकिक गुणवान आहे. तसाच देखणा आणि गोड बोलणाराही. आपण केलेला उपकार कधीही उच्चरित नाहीं व दुसऱ्यानं केलेले उपकार कधीही विसरत नाहीं.

मदनि०—(वसंतसेनेस) बाईसाहेब, तुमचा जो मूर्तिमंत मनोरथ त्याचे गुण चोरून उज्जनी नगरीस शोभविणारा हा कोण पुरुष असेल वरं ?

वसंत०—शाबास, मदनिके शाबास, तूं चांगला तर्क केलास. माझ्याही मनांत हाच तर्क आला. पुढं काय सांगतो तें ऐकू.

मदनि०—पुढं काय झालं ?

संवाहक—पुढं काय सांगूं ? तो सत्पुरुष दुसऱ्यांवर दया करून धनाचा व्यय करितां करितां—

वसंत०—काय निर्धन झाला झणतां ?

संवाहक—मी न सांगतां तुम्हांला हें कसं समजलं ?

वसंत०—ह्यांत समजावयाचं तें काय ?

पद—कानडी चालीवर.

वैभव गुण न मिळोनी । वसति कधींही एक ठिकाणीं ॥

नवल न किमपि वसे तें, अपेय तडागिं विपुलचि पाणी ॥१॥

मदनि०—अहो त्या सत्पुरुषाचं नांव काय वरं ?

संवाहक—अहो पृथ्वीवरचा मनुष्यरूपी केवळ चंद्रच अशा त्या सत्पुरुषाचं नांव जाणत नाहीं असा कोण आहे ? तो रविवार पेठेंत माणिक चौकांत रहाणारा श्रेष्ठ चारुदत्त.

वसंत०—(हर्ष पावून बैठकीवरून खालीं उतरते) महाराज, हें आपलं घर आहे. अग मदनिके, यांना वसावयास गालीचा दे. आणि पंख्यानं वारा घाल. यांस श्रम फार झाले आहेत. (ती सांगितल्याप्रमाणे करिते.)

संवाहक—(मनांत) कायहो हें आश्चर्य ! त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताचं नांव सांगतांच एवढा माझा आदर झाला ! शाबास, चारुदत्ता शाबास ! पृथ्वीच्या पाठीवर जिवंत असा तूच. बाकीचे श्वास मात्र सोडणारे ! (पायां पडून) असो नायकिणी तूही पण आसनावर बैस.

वसंत०—श्रेष्ठा तुमचा धनिक कुठ आहे ? आतां त्यापाशी कौणतं धन ?

संवाहक—आतां त्यापाशीं कुठचं धन ! तो निर्धन झाला तेव्हांपासून मी द्यूतकर्मात शिरलों; पण त्यांतही माझं दैव फिरलं. दहा मोहो-
रा हरलों, त्या द्यावयास मजपाशीं नाहीत; म्हणून जुगार खेळणा-
ऱ्या भंडळीनें माझे हालहाल केले, कांहीं उपाय चालेना. तेव्हां
मी पळून इकडे आलों.

(पडद्यांत) अरे यानच आम्हांस टकविलं, यानच आम्हांस बुडविलं.

संवाहक—हेच ते द्यूतकार. माझ्या मागें लागून आले आहेत, त्यांच
भाषण ऐकलंच असेल. ह्यावर आपली मर्जी असेल तसं करावं.

वसंत०—पाहिलंस मदनिके, वृश्च पत्रपुष्पफलरहित झाला झणजे
त्यावर राहणारे पक्षी चोहींकडे उडून जातात. तशी ह्याची अवस्था
झाली. असो, त्या द्यूतकारांकडे जाऊन संवाहकानंच तुम्हांस दिलं
आहे झणून हें सुवर्ण कंकण त्यांस दे. (हातांतून कंकण काढून
दासीच्या स्वाधीन करिते)

मद्० — (कंकण घेऊन) आज्ञा वाईसाहेब, (बाहेर जाते व वसंत-
सेनेकडे परत येऊन) वाईसाहेब ते द्यूतकार कंकण घेऊन संतुष्ट
होऊन गेले.

वसंत०— (संवाहकास) आर्या, आतां आपण आपल्या मनुष्यांस
भेटावयास जावं.

संवाहक०—आर्ये, तूं मजवर एवढा उपकार केलास, त्याचा काहीं प्र-
त्युपकार व्हावा झणून मजपाशीं जी कला आहे ही मी तुझ्या प-
रिजनास शिकवितों.

वसंत०—आर्या, ज्याकरितां ही कला शिकायाची त्याची शुश्रूषा आ-
पण केली आहे. आणखी पुढेही करावी झणजे झालं.

संवा०—(मनांत)हिनंतर मला अगदीच झिडकारिलं. आतां प्रत्युपकार
कसा करावा ? (उघड) आर्ये, माझा तूं असा अपमान केला त्या-
अर्थी आतां मी जर्ता होतो. तर संवाहक द्यूतकार जती झाला ए-
वढ्या गोष्टीचं स्मरण ठेव वरं.

वसंत०—आर्या, असं साहस करूं नये.

संवाह०— आर्ये, निश्चय केला तो केलाच. आतां फिरावयाचा नाही. हा जती झालों पहा. (इकडे तिकडे फिरतो इतक्यांत पडद्यांत ग-लवला होतो तो ऐकून) काय ह्मणतां स्तंभभंजक नामा वसंतसेनेचा क्रीडा गज मस्त होऊन सुटला आहे? तर कसा आहे तो पाहू. अथवा तो पाहून तरी मला काय करावयाचं आहे. निश्चय केला आहे त्या प्रमाणं करावं झालं (निघून जातो, इतक्यांत कर्णपूरक प्रवेश करितो.)

कर्णपू०—कुठं कुठं आहेत, आर्या वसंतसेना.

मद०—अरे दांडग्या, इतका वावरलास कां? ही तुझ्या समोर आर्या वसंतसेना असतां तुला दिसत नाहीं?

कर्णपू०—(वसंतसेनेस पाहून) आर्ये, प्रणाम करितों.

वसंत०—कर्णपूरका तुझ्या मुखश्रीवरून तूं संतोषांत आहेस असा दिसतोस.

कर्ण०—(विस्मय करून) वाईसाहेब, आपण चुकलां. आज कर्णपूरकाचा पराक्रम आपण पाहिला नाहीं.

वसंत०—कर्णपूरका, असा कोणता वरं पराक्रम केलास?

कर्णपू०—एका. आपला खेळावयाचा स्तंभभंजक नामा दुष्ट हस्ति सांखळदंड तोडून माहाताला मारून उन्मत्त होऊन राजमार्गांत आला तेव्हा सारे लोक भयानं घाबरे होऊन ओरडूं लागले. दुष्ट हस्तीनं पायांतले पैजण, तोरज्या, गळ्यांतल रत्नांच्या माळा तोडून रानोमाळ टाकल्या. आणि सोंड, दांत, पाय यांनीं प्रफुल्लित कमलवनाप्रमाणं नगरीचा विध्वंस करून मार्गांत जाणारा एक जती गांठला. त्याचा दंडकमळ फोडून, तोडून तोंडातल्या थुंकीनं त्याला भिजवून दांतांनीं तो वर उचलला हें पाहून लोक ओरडूं लागले कीं “अरे जती मेलारे, जती मेला.”

वसंत०—(घाबरून) काय प्रमाद हा!

कर्ण०—वाईसाहेब घाबरू नका. तो मत्तगज एका दांतावर तुटका सांखळदंड आणि एका दांतावर तो जती घेऊन चालला आहे, असं पाहून मी कर्णपूरकानं—नाहीं नाही आर्यांच्या अज्ञानं पुष्ट ज्ञा-

लेल्या या दासाने सत्वर जाऊन लोहाराच्या दुकानांलून पहार घेऊन त्या दुष्ट गजास हांक मारिली.

वसंत०—मग पुढं ?

कर्ण०—मग विंध्य पर्वताच्या शिखरासारखा अति उच्च जो गज त्याला पहारेचा प्रहार करून त्याच्या दांताच्या संधीत सांपडलेला जर्ता सोडविला.

वसंत०—शावास कर्णपूरका ! चांगलं काम केलंस.

कर्ण०—ते समयीं “ शावास कर्णपूरका शावास ” असं झणत सारी उज्जनी माझ्या भोंवती मिळाली. त्यामुळं जशीं नावेंत गच्च माणसें भरावीं, तशीं माणसांची एकत्र गर्दी झाली. इतक्यांत असा चमत्कार झाला की, त्या दाटांत एक पुरुष होता, त्यान कर्ण, कंठ मनगट इत्यादि भूषणस्थान चांचपून पाहिलीं; पण तिथं कांहीं नाहींस पाहून तो खिन्न झाल्यासारखा झाला. व त्यानें आकाशाकडे पाहून दीर्घ श्वास सोडला, आणि आपल्या आंगावरचा शेल काढून माझ्या आंगावर फेंकून दिला. तो हा शेला पहा.

वसंत०—कर्णपूरका, त्या शेल्याला जाईच्या फुलांचा वास येतो काय पहा ?

कर्ण०—आर्ये माझ्या नाकांत हत्तीच्या मदाचा गंध शिरल्यामुळं फुलांचा वास मला समजत नाहीं.

वसंत०—वरं त्यावर नांव तरी कोणाचं ?

कर्ण०—हो आहे, पण मला तें वाचतां येत नाहीं. आपणच वाचावं. (शेला वसंतसेनेच्या हातीं देतो.)

वसंत०—(नांव वाचून) वः यावर आर्य चारुदत्ताचं नांव आहे. (तो पांघरून) अहाहा!

पद—राग परज, ताल त्रिताल..

सज्जन शेला मज मानवला । ह्यणुनी प्रेमें हा पां-
घरला ॥ धृ० ॥ जाति सुमांचा सुगंध याला ।

प्रमुदित करितों भारि मनाला ॥ शोभवितो अति
माझ्या तनुला ! भारी मजला हा आवडला ॥१॥

मदनि०—कर्णपूरका, हा शेला आर्येच्या आंगावर चांगला शोभतो
नव्हे ?

कर्णपू०—आँ—काय झणतेस ! आर्येच्या आंगावर चांगला शोभतो ?
शेला कुणाचा ?

वसंत०—कर्णपूरका, या शेल्यावदल मी तुला दुसरं बक्षीस देतें, हें घे.
(त्याला सुवर्ण भूषण देते)

कर्णपू०—(तें भूषण मस्तकीं वंदून व तिला प्रणाम करून) आतां आ-
र्येच्या आंगावर शेलां चांगला शोभतो खरा.

वसंत०—कर्णपूरका, या समयीं तो पुरुष कुठ असेल बरं ?

कर्णपू०—याच वाटेन तो घराकडे गेला.

वसंत०—

पद—मज हरिला भेटवा या चालीवर.

चल सख्ये जाउं या । मन्मथमूर्ती मन्मनरंजक ।
माडिवरुनि पाहुंया ॥ धृ० ॥ हृदयमंदिरीं नित्य वसे तो ।
औदार्याब्धी सज्जनवर तो । अधिर दर्शना जिव
हा होतो । पाहुनि होइल सौख्य या ॥ १ ॥

(जातात.)

प्रवेश ३ रा.

—०:०—

(चारुदत्त बिछान्यावर बसला आहे व जवळ मैत्रेय आहे.)

चारु०—मित्रा, हा गणिकेचा ठेवा तुजपाशोंच ठेव. तिचा तिच्या स्वा-
धीन करीपर्यंत आपण त्याला फार जपलं पाहिजे. (शोंपेची गुंगी
आल्यासारखें करून)

पद—राग अडाणा, ताल त्रिवट.

गायन सुस्वर मधुर मनोहर । श्रवण जाहले गार
खरोखर ॥ धृ० ॥ साधली कला उत्तम त्याला ।
असाध्य आहे ती इतरांला । श्रवणीं प्रतिध्वनि
जरि दुमदुमतो । तूत न झालें माझें अंतर ॥ १ ॥

विदू०—मित्रा, शोंप आली काय ?

चारु०—हो, आली तर काय झालं ?

अंजनीगीत.

नयनां निद्रा शिरे भरारां ।
येइ ललाटा वरुनि झरारा ।
अदृश्य रूपा राहे न जरा ।
शरीर सत्व हरी ॥ १ ॥

विदू०—तर आपणही निजावं. (दांघे निजतात.)

(इतक्यांत शर्विलक नामा चोर सायुध येतो.)

शर्वि०—हें घर चोरी करण्यास वरं दिसतं. आतां आंत शिरण्यास
वाट पाडली पाहिजे. (आकाशाकडे पाहून हर्षानें) अरे वः! चंद्र

तर अस्तास गेला, आणि अंधकार पसरला. हें फार चांगलं झालं. ही रात्र तर मला आईसारखी संभाळते. बागेच्या बाहेरच्या भिंतीस भोंक पाडून आंत तर आलोंच. आतां वाड्यांत शिरण्यास कुठंतरी भोंक पाडलं पाहिजे. कुठं बरं भोंक पाडावं? (विचार केल्यावर भिंत चांचून) हें हीच पाणी सांडण्याची जागा असल्यामुळं ओली झालेली आहे. तेव्हां भोंक पाडण्यास पाहिजे तसंच स्थळ सांपडलं. वाहवा! काय माझं नशीब! आतां कार्यसिद्धि निश्चित आहे. स्कंद पुत्रांनीं प्रथम सिद्धिलक्षण हेंच सांगितलं आहे. हं हं, (विचार करितो) पक्या विटांच्या भिंतीवर पूर्णकुंभ भोंक शोभेल, तेव्हां तसं करावं. (आरंभो गुरूस वंदन करितो) हे वरदाकुमार कार्तिकेया, तुला नमस्कार असो. हे सकल देवतांनो तुझाला नमस्कार असो. हे योगाचार्या, तुला नमस्कार. आमचे गुरुजी योगाचार्य यांनीं प्रसन्न होऊन मला ही योगरचनाविद्या दिली आहे. तिचे योगानं कुणां पाह्याल झगण्याची कीं, शस्त्राची मुळींच भिती नाही. (भोंक पाडूं लागतो.) अरेरे! प्रमाणसूत्र विस्मृतीनं घरीं राहिलं किंवा वाटेनं कुठं पडलं कोण जाणे. आतां कसं करावं? (चिंतन करितो) असो. कांहीं चिंता नाही. हें यज्ञोपवीतच आपलं प्रमाणसूत्र. हें ब्राह्मणाला सर्व ठिकाणां उपयोगीं पडतं. (यज्ञोपवीतानें जागा मोजून भोंक बरेंच तयार करून व त्याकडे पाहून) आतां एवढी एक वीट काढिली कीं, भोंक तयार झालं. (इतक्यांत साप डसल्यासारखें करून) अरेरे! मला साप डसला. (यज्ञोपवीतानें बोट बांधून व औषधोपचार करून) विष उतरलं. आतां मी स्वस्थ झालों. अरे, आंत दिवा जळत आहे. पहा ही. दिव्याची जोत अंधकारांत कसोटीवरील सुवर्ण रेघेप्रमाणं शोभत आहे. (सर्व विटा काढून) भोंक तयार झालं. आतां आंत शिरावं. (तसें करून) अरे, इथं दोघे पुरुष निजले आहेत. असो प्रसंग पडल्यास झटकर बाहेर पडण्यासाठीं दार उघडून ठेवावं. (दार उघडूं लागतो) अहो! हें घर जुनं झाल्यामुळं कवाड करकर

वाजतं. यावर घालावयास पाणी शोबून आगिलं पाहिजे. (शोधतो)
 अहाहा! पाणी सापडलं. (पाणी घेऊन दारावर शिपडतो व दार
 उघडतो.) ह्या दोघांची झोंप तरी किंवा कपटाची आहे याची अगोदर
 परीक्षा केली पाहिजे. (परीक्षा करून) याचा श्वासोच्छ्वास कसा
 शांत व दीर्घ चालला आहे. पांपण्या कशा निश्चळ, आणि हे तर
 अत्ताव्यस्त पडले आहेत. तेव्हां हें ढोंग नव्हे. अगदी गाढ झोंप
 आहे. (इकडे तिकडे पाहून) काय इथं हा मृदंग, पखवाज, ढोलका,
 वीणा, सारंगी, पौवा, पुस्तकं! हें काय नाटकाचार्यांचं घर? मी तर
 मांडा वाडा पाहून आंत शिरलो. इथं लभ्यांशाच्या नांवान नकारघंटा!
 वडा घर पोक्कळ वांसा! कां, हा खराखुरा दरिद्री आहे किंवा राज
 भयानं किंवा चोरभयानं आपलं द्रव्य यानं भूमीत पुरून टेविलं
 आहे? (पाय आपटून पहातो.) पुरलेल्या धनाचं चिन्ह झाकत
 नाहीं. हा जातीचा दरिद्री आहे खरा. असो जाव आतां.

विदु०—(झोपेत वरळतो) अरे मित्रा, भितीला भोंक पाहून घगत
 चोर आलासा वाटतो. तर हे घे सोन्याचे दागिने आपल्या जवळ.

शर्वि०—काय? हा जागा आहे? मी आंत शिरलो पाहून आपण
 दरिद्री म्हणून माझी थडा करतो? काय याला निजल्या जागीं टार
 करू? अथवा याला मारून काय फळ? हा झोपेत वरळत आहे.
 (त्याकडे पाहून) अरे हें कांहीं फाटक्या पंचांत बांधलेलं दिव्या-
 च्या प्रकाशनं झळकत आहे. हें कांहीं तरी सुवर्ण भूषण असाव.
 मी जाऊन तें घेऊं? छे नको. हा मजसारखाच आहे. याला क-
 शाला घाडा द्या. निघून जावं हें वरं (जाऊं लागतां)

विदु०—अरे मित्रा, हा सुवर्णालंकार न घेशील तर तुला गाई ब्राह्म-
 णाची शपथ आहे. घे हे लवकर आपल्या हातीं.

शर्वि०—गाई ब्राह्मणांची शपथ कोणी मोटावी! (ती गांठोडी घ्यां-
 वयास पुढें जातो.) अरे पण दिवा जवळ आहे. दिवा मालवि-
 ण्यास मजपाशी अग्निकीटक आहे, याला सोडून देतो अणजे झालं.

(तैसें करतो.) हाचें याचा देश आणि काल. वाहवा ! दिवा तर मालवला. (विचार करून) अरेरे ! प्रतिग्रह न करणाऱ्या चतुर्वेदी ब्राह्मणाचा मी पुत्र असून मदनिका गणिकेच्या प्राप्तीस्तव हें अनुचित कर्म करितोंना ! धिःकार असो मला. वरं यावेळेस ब्राह्मणाची प्रार्थना ऐकिली पाहिजे. (भूषणाची गांठोडी ध्यावयास हात पुढें करितो.)

विदू०—मित्रा तुझ्या हाताचीं बोटं गार कां लुगतात ?

शर्वि०—(चपापून) अरेरे ! काय वेडेपणा हा ! कवाडावर पाणी शिपडल्यामुळं माझ्या हातांचीं बोटं गार झाली आहेत. असो. (काखेंत हात गरम करून ती गांठोडी घेतो.)

विदू०—वेतलीस का ?

शर्वि०—ब्राह्मणाची प्रार्थना न मोडावो, झणून घेतली वरं.

वि०—माल ओपून मी वाण्यासारखा निश्चित झालों. आतां स्वस्थ सुखानं झोंप घेईन.

शर्वि०—महा ब्राह्मणा, आतां शंभर वर्षे खुशाल निजून रहा. (आपल्याशीं) ही फार वाईट गोष्ट झाली. त्या गणिकेसाठीं ब्राह्मणास दुःखांत घातलं. अथवा मांच आपला आत्मा दुःखांत घातला झटलं तरी चालेल. धिःकार असो माझ्या या दारिद्र्याला ! (विचार करून) आतां मदनिकेला विकत घेण्याकरितां वसंतसेनेच्या घरो जावं. (अंमळ पुढें जाऊन पाहून) बाहेर कोणाची चाहूल झाली. कोणी गस्तवाला आला वाटतं. अथवा मला गस्तवाला तरी काय करणार ? (इतक्यांत मदनिका येते. तिला मारावयास जातो, पुन्हा तिजकडे पाहून) काय ही स्त्री आहे. जाऊं द्या. हिला काय मारायचं ! पुरुष असता तर टार केला असता. (निवून जातो.)

रदनि०—(आंत जाऊन भयानें) अग वाई वाई वाई ! हें काय ? आमच्या घरांतून भिंतीला भोक पाहून चोर बाहेर चालला. आतां मैत्रेय भटजींना उठवावं. (मोघ्यानं) अहो मैत्रेय भटजी, अहो मैत्रेय

भटजो, उठा उठा लवकर. आपल्या घरांत चोर शिरून भिंतीला
भोंक पाडून पळून जात आहे. उठा, उठा.

वि०—(घाबऱ्या घाबऱ्या उठून) अम् म्हणतेस काय? भोंक पाडून
चोर पळून गेला?

रदनि०—अहो हें भोंक दिसत नाही काय?

वि०—अवब. केवढं तरी हें भोंक! जणुं दुसरं दारच. मित्रा अरे नि-
जलास काय? ऊठ, ऊठ लवकर, आपल्या घरांत चो-चो-चो-चोर
शिरला होता, तो भिंतीला भों-भों-भों-भोंक पाडून पळून गेला.

चारु०—बरं बरं जाऊंदे गेला तर. काय थडा करितोस?

वि०—अरे थडा नव्हे. हें प्रत्यक्ष पहा.

चारु०—कोणत्या ठिकाणीं भोंक पाडलं आहे.

वि०—अरे हें आपल्या उशाकडे.

चारु०—(तिकडे पाडून उठून वसून) वाहवा! काय हा डोलदार
भोंसका तरी! अशा कर्मांत ही अशी कुशलता हें मोठं आश्चर्य!

वि०—मित्रा, बाहेरगांवच्या अथवा नव्या चोराचं हें कृत्य असावं.
नाहोंतर आपल्या घरांत वैभव कितोसं आहे हें ह्या साऱ्या उ-
ज्जनी नगरीस विदित आहेच.

चारु०—तूं म्हणतोस ही गोष्ट खरी, पहा.

पद—बागेसरी धिमातिताला.

परगांवच्या वा नवचोराचें । कृत्य असें हें गमते साचें ॥ धृ० ॥
पाहुनि आमुच्या भव्य गृहाला । आशेनें तो असेल शिरला ॥
निराश होउनि निघुनी गेला । कांहिं न मिळतां तया येथचें । १ ।

आतां तो आपल्या मित्रमंडळीला काय सांगेल बरं? कीं, सावका-
र पुत्राच्या घरांत शिरलों; परंतु कांहीच लाभलं नाही, हेंच ना?

वि०—अरे, त्या दुष्ट चोराकारितां देखील हळहळतोसना? हें घर मोठं,

तेव्हां न्यांत शिरून जडावांचे किया सोन्यामोत्यांचे दागिने चोरून न्यावे असं त्याला वाटलं असेल. (स्मरण होऊन मनांत खिन्न होतो.) अरे मजपाशीं दागिने होते ते कुठं आहेत? (पुन्हा स्मरण करून मोघानें) मित्रा जेव्हां तेव्हां तूं म्हणत असतोस कीं, मैत्रेय मूर्ख आहे, मैत्रेय अज्ञान आहे. पण या वेळेस मी कितो शहाणपण केलं बरं? कीं, त्या दागिन्यांची गंठोडी मां तुझ्या स्वाधीन केली. नाहींतर त्यां रांडलेकानं उपटून नेली असतीना?

चारु०—मित्रा, पुरे आतां थद्या!

वि०—तूं मला मूर्ख ठरविलंस तेव्हां थद्या केव्हां करावी, कुठं करावी हें ज्ञान मला कुठचं?

चारु०—मित्रा, खरंच का माझ्या स्वाधीन केलीस?

वि०—तर मी काय खोटं सांगतों कीं काय?

चारु०—कोणत्या वेळेसरे माझ्या स्वाधीन केलीस?

वि०—तुझ्या हाताचीं बोटं गार लागतात झटलं तेव्हां.

चारु०—असं काय? कदाचित् तसं असेलही. (चोहोंकडे पाहून दागिने कोठें नाहींत असं जाणून हर्षानें) मित्रा, तर मी तुला आनंदाची गोष्ट सांगतों. आपलं दैव चांगलं.

वि०—काय दागिने आहेत, नेले नाहींत झणतोस?

चा०—आहेत कसचे. ते तर नेलेच.

वि०—मग आनंदाची गोष्ट कोणती?

चा०—हीच कीं, तो चोर आमच्या घरांतून कृतार्थ होऊन गेला.

वि०—अरे पण ती दुसऱ्याची ठेव होती ना?

चारु०—हो हो खरंच. (उद्विग्न होतो)

वि०—मित्रा, अरे दुसऱ्याची ठेव चोरांनीं नेली, त्याला आपण काय करायचं? त्याचा आपणाकडे काय दोष आहे? मग तूं इतका धावरतोस कां?

चारु०—(सावध होऊन) मित्रा,

पद-इज इष्ट हेतु मी० या चालीवर.

जन कुतर्क नाना करतिल रे ॥ धृ० ॥

कृत्य खरें हैं घडलें असुनी, सत्य कुणीना मानिलरे ॥ १ ॥

द्रव्यहीन मी झालों याचा, संशय सगळे घेतिलरे ॥ १ ॥

दुर्दैवानें ठेवाहि हरिली, मी केलें हें ह्यणतिलरे ॥ ३ ॥

वि०-अरे तूं भिजं नको. मी तिला उलट सांगेन कीं, दिलं घेतलं
त्याला साक्षी कोण ?

चारु०-काय मी या समयीं खोटं बोलूं ?

साक्षी.

मागुनि भिक्षा ठेवीचें ऋण, फेडिन कसेंहि तीचें ॥

कीर्तिविघातक असत्य परि तें कधीं न काडिन वाचें ॥

त्यजितां नीतिपथा ॥ दुर्गति येई ती स्वचिता ॥ १ ॥

रद्दनि०-आतां हें वर्तमान धृतावाईनां जाऊन सांगावं. (जाते व पुनः
परत येऊन विद्रूपकाजवळ जाऊन) मैत्रेय भटर्जा, तुझाला धृता-
वाई बोलावतात.

वि०-मला कां धृतावाई बोलावते ? बल आलों. मित्रा आंत जाऊन
येतो वरं (जातात.)

चारु०-वरं पण लवकर येहो.

वि०- (परत येऊन आधर्यानें) कायहो हा तिचा थोरपणा !

चा०-मैत्रेयाला इतका उशीर कां लागला ? या दुःखानं ती ब्राम्हणी
काय भलतच करील कीं काय नकळे. (हांक मारतो.) मैत्रेया,
अरे मैत्रेया.

वि०-(जवळ जाऊन) हा मी आलों. अरे मित्रा हें घे. (रत्नमाला
पुढ करितो.)

चा०-अरे^० हें काय ?

वि०-हें होय ? तूं आपल्या स्वभावास अनुरूप अशी भाया मिळ-
विलीस त्याच फळ.

चा०-काय त्राहणी मजवर दया करिते ! हरहर ! काय संकट हें !
मी दरिद्री खरा.

पद-राग माळकंस, ताल त्रिवट.

मम धन सारें जाय लयाला । स्त्रीद्रव्यें मज आश्र-
य दिवला ॥ धृ० ॥ स्त्री पुरुषाची पुरुष स्त्रीचा
कारण धन हें असेंच याला ॥ १ ॥

अथवा मी दरिद्री नव्हे. कार्की मजला,

पद-राग विहाग, ताल दीपचंदी.

विभवानुगता भार्या पाही । सम दुःखसुखी मुमित्र
तूंही ॥ धृ० ॥ सत्य कर्षोही ढळलें नाहीं ॥ अ-
सुनी मज या लक्ष्मीत्रयही ॥ मग मी कैसा
निर्वन होई ॥ १ ॥

मैत्रेया, ही रत्नमाला घेऊन आतांच वसंतसेनेकडे जा आणि तिला
सांग की, तिच्या अलंकारांची ठेव मी माझीच समजून घेतात हर-
विला, त्याच्या मोवदळा ही माला दिली आहे. ती कृपा करून घे.

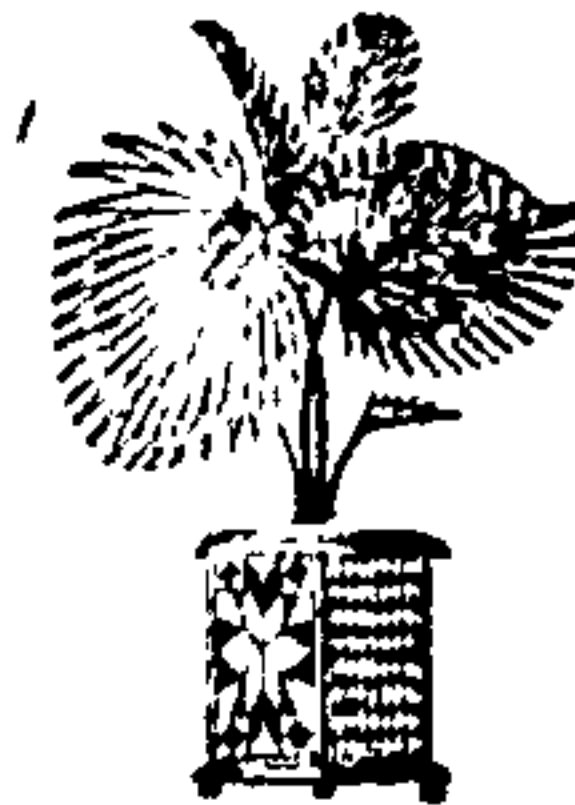
वि०-छि, मित्रा ! हें काय करतोस ? अरे ते अलंकार अल्प मोलाचे.
त्यांचा तू उपभोग घेतला नाहींस की, अभिलाषही केला नाहींस.
ते चोरान नेले, त्यांच्या करितां ही पृथ्वी मोलाची रत्नमाला तिच्या
देतोस काय ?

चा०-असं मनांत देखील आणूं नको. तिनं जी विश्वासानं ठेव ठेविल्ली होती त्याचं हें मोल आहे समजलास? माझ्या गळ्याचो शपथ आहे. ही घेऊन जा आणि तिच्याकडून घेवविल्याशिवाय येऊं नको. जा तर ऊठ लवकर. (वर्धमानकास) अरे वर्धमानका हें भोंक बेमालूम बुजवून टाक. लवकर आटप; आणि हें फडकंही फेंकून दे. (मैत्रेयास) तूं तिकडे गेल्यावर माझी दीनावस्था दाखवूं नकोहो.

वि०-जो दरिद्री आहे त्यांन उदारपणाची गोष्ट काय सांगावी ?

चा०-मी दरिद्री नाहीं बरं ! मघांच तुला सांगितलंना (“ विभवानुगता इत्यादि ” पूर्वोक्त) तर आतां तूं जा लवकर. मीही शीच मुखमार्जनविधि करून स्नानसंध्या करितों. (दोघे निघून जातात)

पहिला अंक समाप्त.

अंक २ रा.

प्रवेश १ ला.

(शर्विलक प्रवेश करतो.)

शर्वि०-(आपणाशीं)

पद-राग शिंशोटी, ताल धुमाळी. दिसली पुनरपि० या चा०
ऐशा कृतिनें लाज आणिली जिंकुनि निद्रा रजनीतें ॥
राजदूत ते सावध असतां जुमानिलें मी नच त्यातें ॥
ऐशीं कर्म करितां गेली निशा सत्वरी ती सरुनी ॥
तेजोहिन मी शशिसम झालों उगवतां रवी तो गगनीं ॥१॥

साकी

कोणी चालत येतां वाटे, धरावया मज आला ॥
धांवत येतां शीघ्र गतीनें लागलाचि पाठीला ॥
दूषित मच्चितीं ॥ शंका भीतीनें येती ॥ १ ॥

(पुढें पाहून) वाहवा ! ही पहा आली !

पद-लते खरीच० या चालीवर.

सखी मदानिका मनहरणी । लावण्यखनी सुंदर युवती,
मूर्तिमंत ही स्मररमणी ॥ धृ० ॥ कामाग्नीनें तप्त
तनूते । शीत करी जणुं चंदनसी । सुखवीत मशीं ।
सुगुणी तरुणी ॥ १ ॥

मदनिके, तुला मी फार वेळ शोधित आहे. भेटलीस वरं झालं.

मदनि०— (चपापून) अँ शर्विलका, इकडे कुणोकडून ?

शर्वि०—थांब, तुला सारं सांगतो. (उभयतां प्रतीनें एकमेकांकडे पहातात.)

वसंत०— (आपणाशीं) मदनिकेला पंखा घेऊन लवकर यायला सांगितलं असून ती अद्याप कां वरं आली नाही? एवढा वेळ काय करिते कोण जाणे. (पुढें पाहून) अरे,

पद—रग कानडा ताल धुमाळी. सुवर्ण केतकी० या० चा०
 बहु प्रेमानें वदत उभी हो कोणा परक्या पुरुषाशीं ॥
 प्रणयदृष्टिनें एकसारखी पहात राहिलि कशि त्यासीं ॥
 दास्यत्वांतुनि मुक्त कराया पहातसें जो नर इजसीं ॥
 तोच पुरुष हा खास असावा वाटतसें हे मन्मत्तिसीं ॥ १ ॥

तर यांना बोलूं द्या. कुणाच्या सुखाचा भंग करूं नये. आतां मी हाकच मारीत नाहीं.

मदनि०—शर्विलका, सांग सांग काय तें? (तो शंकित होऊन चोहों-कडे पहातो.) तूं असा शंकितसा कां दिसतोस?

शर्वि०—तुला कांहीं गुह्य गोष्ट सांगावयाची आहे. पण आतां इथं कुणी ऐकत नाहीं ना ?

मदनि०—इथं कुणी नाहीं. सांग सांग, भिऊं नको.

वसंत०— ऐकून काय गुह्य गोष्ट आहे झणतो, तर ती आपण ऐकू नये.

शर्वि०— काय मदनिके, कांहीं मोल घेऊन तुला वसंतसेना सोडील का ?

वसंत०—काय? माझ्या संबंधाच्या गोष्टी दिसतात, तर आड उभं राहून काय बोलतात तें ऐकण्याला काय नड ?

मदनि०-शर्विलका, हें मां एकवेळ त्यानां विचारिलें होतं तेव्हां
 “ मी स्वतंत्र असतं, तर द्रव्य घेतल्यावांचून सर्व दासिज-
 नाला सोडलं असतं. पण काय करूं ? धनीपणा आईकडे पडला ”
 झणून त्या झणाल्या. पण शर्विलका, मला सोडविण्यापुरतं द्रव्य
 तुजपाशीं आहे कां ?

शर्वि०-होय ! पण मां तशीच कांहीं तजवीज केली आहे.

साकी

दारिद्र्यानें जरि मी पीडित मन्मन तुजवरि जडलें ।
 यास्तव रात्रीं त्वदर्थ कांहीं साहस सखये केलें ॥
 ह्यणुनी पुसतों हें । सखये कथ मज लवलाहें ॥ १ ॥

वसंत०-याची मुद्रा प्रसन्न असून साहस केल्यामुळं घाबरलेली दिसते.
 मदनि०-शर्विलका, स्त्रियांच्या नादां लागून तूं शरीर आणि लौकिक
 या दोन्हींची हानी करून घेतलीस.

शर्वि०-हा वेडे ! साहस केल्यावांचून का संपत्ति मिळते ?

मदनि०-एकून आपला दुर्लौकिक झाला नाही असं तुला वाटतं.
 पण मजकरितां साहस करतांना कांहीं विपरित तर केलं नाहीस ना ?

शर्वि०-छे:

पद-राग काफ़ी ताल दिपचंदी.

जेवि लतेचीं सुमनें । तेवि न चोरी स्त्री आभरणें ॥ धृ० ॥
 द्विजयज्ञ धना कधि ना हरिलें । धनार्थ नसतीं चोरिलें बाळें ॥
 चौर्य समयीं सखेगे । वर्ततसें मी सुविचारानें ॥ १ ॥

आतां हे दागिने वसंतसेनेकडे नेऊन अशी विनंती करू कीं, हे दा-
 गिने अगदीं आपल्या आंगाच्याच वेताचे केले आहेत. आपण
 आगावर घालावे.

मदनि०-शर्विलका, जे उजागरीन घालावयास योग्य नाहीत असे

अलंकार माझी धनीन कधीं आंगावर घालणार नाहीं. असो. पण आण पाहूं अलंकार कसे आहेत ते.

शर्वि०-हे पहा, (असें झणून शंकितपणे इकडे तिकडे फिरून पाहून तिच्या हातीं देतो.)

मदनि०-(निरखून पाहून) अग वाई! हे अलंकार तर ओळखीचे दिसतात. हे तुला कुठरे मिळाले.

शर्वि०-तुलाग काय पंचाईत? मुकाद्यानं घे म्हणजे झालं.

मदनि०-(रामें भरून) तूं मजशीं इतकी प्रतारणा करितोस तेव्हां माझा विश्वास तुला नाहीसा दिसतो. मग मला द्रव्य देऊन सोडवून तरी नेतोस कशाला?

शर्वि०-खरं सांगूं. आज सकाळीं मला समजलं कीं, माणिकचौकांत जो चारुदत्तनामा सावकार रहातो त्याच्या घरचे हे. (हें ऐकून तिकडे वसंतसेना आणि इकडे मदनिका मूर्च्छा पावतात.)

शर्वि०-मदनिके, सावध हो सावध हो.

मदनि०-(सावध होऊन) अरे साहसिका, निर्दया, मजकरितां हें अनुचित कर्म करितांना त्या घरांत कुणाचा जीव घेतला किंवा कुणावर घाव तर घातला नाहीस ना?

शर्वि०-मदनिके, तुला ठाऊक असूंदे. हा शर्विलक भ्यालेल्यावर, झोंपलेल्यावर प्रहार करित नसतो. मी कोणाचा जीव घेतला नाही किंवा कोणावर घावही घातला नाही. तूं भलती कल्पना करून भिऊं नको.

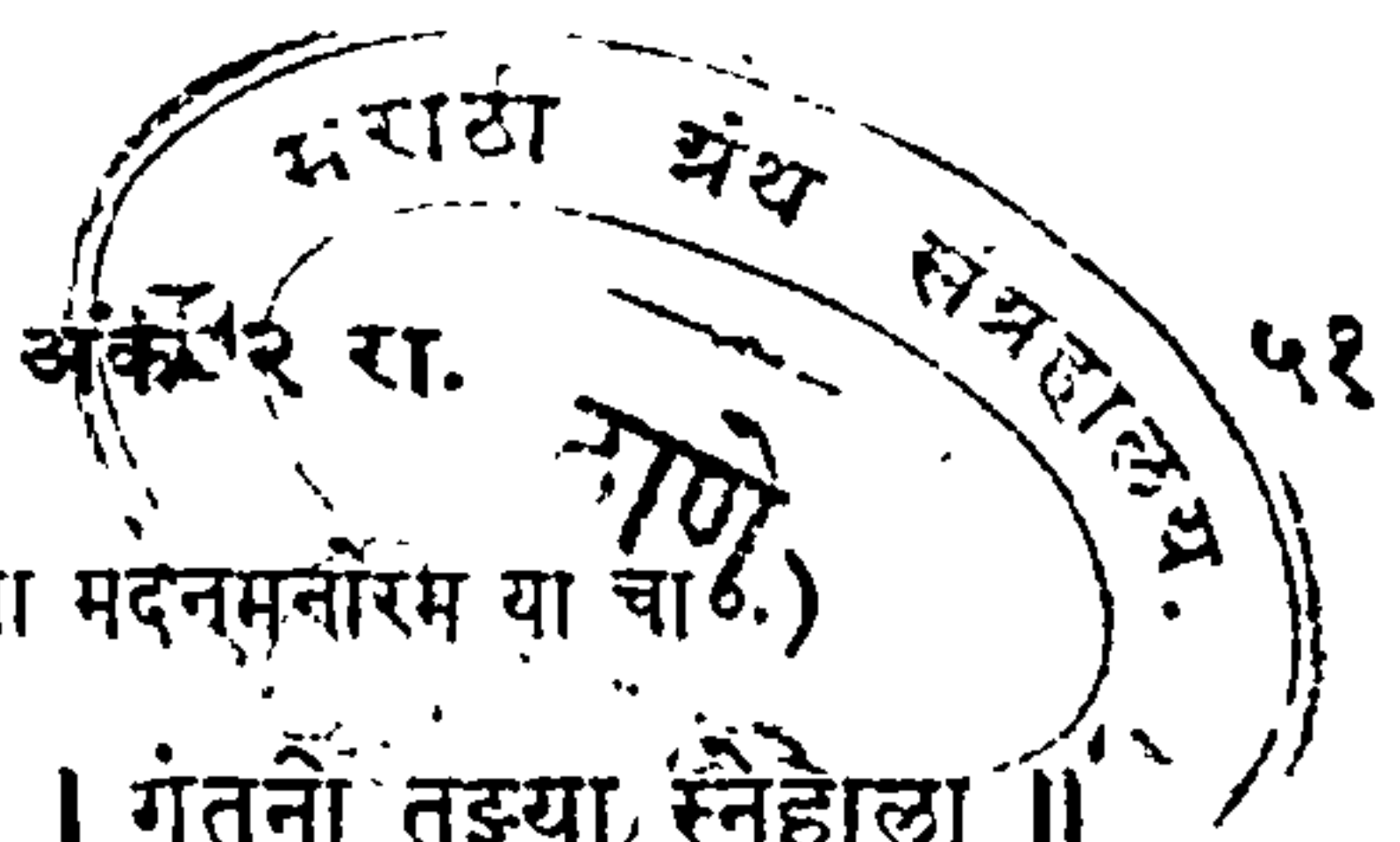
मदनि०-खरं ना हें पण?

शर्वि०-हो हो. खरं खरं झणजे.

वसंत०-(शुद्धीवर येऊन) मां पुन्हां जीवंत झालें हें मोठंच आश्चर्य.

मदनि०-आता मला वर वाटलं.

शर्वि०-(डोप्येने) काग मदनिके, आतां मला वर वाटलं म्हणतेस यांत तुला कायग वर वाटलं? हं. हं.

• पद—(त्या मदनमनोरम या चा०.)

मी अकार्य ऐसें केलें । गुंतुनी तुझ्या स्नेहाला ॥
 तुजसाठीं दूषित केलें । पूर्वज प्रथित कीर्तीला ॥ चाल ॥
 नेत असें माने तुजला । निजं सद्दनाला । प्रेमा मजला ।
 दाउनि इच्छिसि अन्याला ॥ १ ॥

(मनांत विषाद आणून) हें कांहीं खोटं नव्हे. कुलीन धनवाना-
 ची संपत्ति वेश्याच हरण करितात. आणखी पहा,

दिंडी.

काम वन्हीची सुरत असे ज्वाला ॥
 प्रीति इंधन हें होतसे त्याला ॥
 जयां माजी नर यौवना धनाची ॥
 आहुती ती होतसे तरी साची ॥ १ ॥

वसंत०—हा व्यर्थ राग भरतो.

शर्वि०—खरोखर असं आहे,

पद—राग कानडा ताल सुरफाकता.

लक्ष्मीसम युवती । चंचल गति असती ॥
 जे नर विश्वसती । मूढमती गमती ॥
 करूंनये प्रीति । कधीं स्त्रियांवरती ॥
 अनुरक्त नरां तृणसम त्या मानीती । अर्थ हरुनि त्यजिती । १ ।

एका कवीनं म्हटलं तें अगदीं खरं आहे.

पद—राग मुलतानी ताल त्रिवट.

स्मशानकुसुमा सम या वेश्या । कुलज रहाती

नच सहवासा ॥ धृ० ॥ वित्तासाठीं हांसति रडते ॥
विश्वास दाविति जणुं दृढ प्रीती ॥ भल्या नरातें मग
नागविती ॥ ह्यणुनि त्यजावें त्यांच्या वासा ॥ १ ॥

आणखीं असं आहे,--

पद—राग खमाज ताल त्रिताल.

सागरवीची वृत्ती धरिती । ऐशा चंचल वेश्या असती ॥ धृ० ॥
अर्थ नराचा सर्व हरोनी । त्यजिती त्यातें दीन करोनी ।
जैसा घेउनि रंग पिळोनी । फेंकुनि अळिता तो देती ॥ १ ॥

त्रिया स्वभावतः चपल खन्या, पहा.

पद

एका पुरुषा मानसि धरिती । नेलें दुसऱ्या पाचारीती ॥ धृ० ॥
प्रेम दाउनी एका वरती ॥ संगमसुख तें भलत्या देती ॥ १ ॥

अरे दुष्टा चारुदत्ता, आतां होतास कीं नव्हतास असा करून टा-
कतो पहा. (अंमळ पुढें चालतो: ती जवळ येते तेव्हां)

पद—नच सुंदरी० या चालीवर.

हां चल जा फिर मार्गे । येउं नको मजमार्गे ॥
कपटपटू स्त्रीची ती संगत मज नलगे ॥ धृ० ॥
पर्वत शिखरावरती । कमलवाळी नच रुजति ॥
अश्ववरी लंबश्रुति । करिल कधीं का पारिती ॥

हरिका पेरुनि शेतीं । शालि कधीं का मिळती ॥
पण्ययुवा सति पद तें कधिं तरि पावे गे ? ॥ १ ॥

मदनि०—(त्याचा पदर धरून)

पद—एजि साहेब नथीजा० या चालीवर.

कां उगीच करिशी कोप असा ॥ घडला नसता
दोष कसा ॥ धृ० ॥ अशिवा वाणी नच वद सहसा ॥ १ ॥

शर्वि०—कंसा उगीच कोप ?—

मदनि०—

आपणासाठीं मद्धनिनीं । करीवलेरे हे दागीने ॥
यास्तव विकल्प नच घे ऐसा ॥ २ ॥

शर्वि०—मग काय झणतेस ?—

मदनि०—

चारूदत्ताजवळी तीनें । ठेव ठेविली होती
जाणे ॥ ठेउनि त्यावरि बहु विश्वासा ॥ ३ ॥

शर्वि०—त्याकडे कां वरं ठेविले होते ?

मदनि०—(त्याच्या कानांत सांगते) अशाकरितां.

शर्वि०—(मनांत विस्मय करून) तर मग गोष्ट वाईट झाली.

मदनि०—काय याला पश्चात्ताप झाला ! तर मग याने नकळून कर्म
केलें हेंच खरं.

शर्वि०—मदनिके, आतां पुढें कसं काय करावें ?

मदनि०—तूं पंडित आहेस. तुला सांगावयास नको.

शर्वि०—असं कांहीं नाहीं.

दिंडी.

स्त्रिया असती पंडिता स्वभावानें ॥
बुद्धि तेथें ती वसे बहू जाणे ॥
शास्त्रपठणें पांडित्य नरा येई ॥
असे अनुभव हा सर्व जगा पाही ॥ १ ॥

मदनिके०—शर्विलका, जर माझ ऐकशील तर हे दागिने त्या श्रेष्ठ चा-
रुदत्ताच्या हातीं जातील असं कर.

शर्विके०—मदनिके, तूं बघणतेस तसं मी करीन; पण त्यानं मला चावडीवर
नेलंन तर कसं ?

मदनिके०—चंद्रापासून ताप कधीं होत असतो का? मग अशी गोष्ट
कशी होईल ?

वसंत०—शाबास, मदानिके शाबास.

शर्विके०—मदनिके, मी त्याचं कांहींच भय बाळगीत नाहीं; पण माझं मन
मला खातं. तथापि दुसरा उपाय सुचला तर सांग ?

मदनिके०—दुसरा उपाय असा.

शर्विके०—कोणता कोणता तो ?

वसंत०—ही कोणता दुसरा उपाय सांगणार वरं ?

मदनिके०—त्याच श्रेष्ठ चारुदत्ताचा दूत होऊन हे दागिने त्यानं पाठविले
आहेत, असं सांगून माझी धनीन वसंतसेना हिला नेऊन दे.

शर्विके०—असं केल्यानं काय होईल ?

मदनिके०—तूं चोर ठरणार नाहींस, तो गृहस्थ ऋणमुक्त होईल, आणि
जिचे दागिने तिच्या हातीं गेले असं होईल.

शर्विके०—हें तर मोठंच साहस.

मदनिके०—छत् न देशील तर मात्र मोठं साहस.

वसंत०—मदनिके शाबास. तूं दासी असून कुलिनाप्रमाणं मसलत
दिलींस. तुला दासी असं कोण म्हणेल ?

शर्वि०-वरं तर मी तसं करीन. पण तिची गांठ कशी पडेल ?

मदनि०-तूं या मदनमंदिरांत अंमळ बैस. इतक्यांत मी वसंतसेनेला
तूं आल्याचं वर्तमान कळवितें. (जाते)

श०-वरं तर जा. मी इथं वसतो. लवकर ये हो.

मदनि०-(वसंतसेनेकडे जाऊन) बाईसाहेब, श्रेष्ठ चारुदत्ताकडून
एक ब्राह्मण आला आहे.

वसंत०-त्यांच्याकडूनच आला असं तूं कशावरूनग जाणलंस ?

मदनि०-हें जाणण्याचं काय बाई कठीण आहे ?

वसंत०-(मान डोलवून हांसून मनांत) योग्य. (उघड)
येऊंदे त्याला.

मदनि०-आज्ञा. (अशें म्हणून शर्विलकाकडे येऊन त्याला) चल
तुला वसंतसेनेकडे नेतें. (पुढें जाऊन) ती पहा वसंतसेना. जव-
ळ जा.

वसंत०-(शर्विलकास पाहून) भटजीबुवा, मी वंदन करितें. या
आसनावर बसावं.

शर्वि०-(खाली वसून) श्रेष्ठ चारुदत्त यांची तुला अशी विनंती
आहे की, आमचा वाडा जीर्ण होऊन मोडकळीस आला आहे.
दागिने संभाळणं कठीण पडतं, यासाठीं हे आपले संभाळावे. (दा-
गिन्यांची गांठोडी मदनिकेच्या हातां देऊन मुकाव्यानें जाऊं
लागतो.)

वसंत०-भटजीबुवा, माझा उलट निरोप त्या श्रेष्ठाला घेऊन जा.

शर्वि०-(मनांत) तिकडे जातो कोण लंक ? (उघडपणें) कोणता
उलट निरोप वरं ?

वसंत०-ही मदनिका आपण न्यावी.

शर्वि०-यांतील अभिप्राय मला समजला नाही.

वसंत०-मला समजला आहे.

शर्वि०-कसा वरं ?

वसंत०—त्या श्रेष्ठ आर्यांनं मला असं सांगितलं आहे कीं, जो मनुष्य हे अलंकार आणून देईल त्यास तूं आपली दासी मदनिका याची तर त्यानंच ही तुझाला दिली असं समजावं.

शशि०—(मनांत) अरेरे ! हिणं मला ओळखलंच (उघड) शाबास ! चारुदत्ता शाबास ! ! तूंच गुणवान खरा.

वसंत०—गाडीवान कोणी आहे ? गाडी जोडून आण. (इतक्यांत गाडीवान गाडी घेऊन येतो.)

गाडीवान—वार्हसाहेब, गाडी तयार आहे.

वसंत०—

पद—राग पिलु, ताल दीपचंदी.

ब्राह्मण करिं मी तुजला दिधलें । त्यांच्या संगें
जावें झालें ॥ धृ० ॥ भेट एकदां तूं कडकडुनी ॥
रडूं नको गे सख्ये भगिनी ॥ विसरूं नको मज
ठेवों स्मरणों ॥ हेंच सांगणें तुज शेवटलें ॥ १ ॥

मदनिके०—(रडत)

पद—राग पिलु, ताल दीपचंदी.

पायां तुमच्या जारे अंतरलें ॥ प्रेम असूं द्या असे-
च आपुले ॥ धृ० ॥ सहज विनोदें वदतांना मी ॥
चुकलें असलें जरि का कामीं ॥ परिसावी मम
विनती चरणीं ॥ क्षमा करावी जें जें चुकलें ॥ १ ॥

(वसंतसेनेच्या पायांवर डोकें ठेविते.)

वसंत०—आतां तूं वंदनीय झालो आहेस. ऊठ जा आतां, गाडींत बस.

शशि०—वसंतसेने, तुझं कल्याण असो. (मदनिकेस) मदनिके, तूं वे-

श्येची दासी असतां शर्विलकाची स्त्री झालीस. हा लाभ वसंतमेनेच्या योगानं झाला. हें लक्षांत ठेऊन इच्या पायां पड. (जावयांस निघतो.)

पडद्यांत “ कोण आहे तिथं? कोतवाळाची आज्ञा आहे की, आर्य-कनामा गोपाळपुत्र राजा होणार. असं कोणी सिद्धानं त्याल भविष्य सांगिल्यावरून पालक राजानं त्या शंकेमुळं गवळवाड्यांतून त्याला धरून आणून बंदिशाळंत कोंडून ठेविलं आहे. तर आपापल्या जागीं सर्वांनी फार सावधपणानं रहावं ”

शर्विं०—(ऐकून) काय ? पालक राजान माझा प्रियमित्र आर्यक बद्ध करून नेला ? काय करूं आतां ? सांप्रत मी मपन्निक झालों आहे. हिला सोडून जावत नाही. आणि मित्रांचा उपेक्षाही करत नाही. असं उभय संकट प्राप्त झालं आहे. तथापि या समया तर,

साकी.

कांता स्नेही पुरुषा देन्ही, प्रियतर जगतीं असती ॥
आज लाभ हा प्रियमित्राचा, शतवनितेहुनि जास्ती ॥
वाटे हो मजला । जावं सोडविण्या त्याला ॥ १ ॥

तेव्हां इला वडील माणसांच्या स्वाधीन करून जावं हें वरं. (मद-निकेस) प्रिये तू कांहीं काळजी करूं नको. (गाडी) अरे गाडी-वान, तुला रेभिलसावाचं घर माहीत आहे नाही ? तिथं हिला घेऊन जा. (मदनिकेस) प्रिये तू भिजं नको. जा. (मदनिका गाडीत बसून जाते) काय ? पालक राजानं माझा प्रियमित्र बंदीत टाकला काय ? ठीक आहे. पहातों आतां.

पद—शंषा प्रबंध.

त्वरित जाउनि प्रियसखा सोडवीतो । मत्पराक्रम
नृपा दाखवीतो ॥ धृ० ॥ ख्यात शौर्यीं असे, ज्ञा-
ति बांधव बहू, दास भूपावरी कोपले जे ॥ देउनी-

यां तथा पूर्ण उत्तेजना, एकदां सर्वही ऊठवीतें ॥
व्यर्थ शंका कसी धरुनियां मानसीं, शत्रुनीं धरु-
नियां त्यास नेलें ॥ राहु वदनीं शशी तेंवि हा
बंधनीं, मुक्तेस्तव पहा हाच जातो ॥ १ ॥

(निवृत्त जातो)

(इतक्यांत वसंतसेनेची एक दासी प्रवेश करिते.)

दासी (वसंतसेने जवळ येऊन) बाईसाहेब, चारुदत्ताकडून एक ब्राह्मण
कांहीं वस्तु घेऊन आला आहे.

वसंत—वाहवा! काय सुदीन हा! जा जा त्याला लवकर घेऊन ये.

(“ जी हुकूम ” झणून जाऊन विदूषकासह प्रवेश करिते.)

विदू—(पाहून) कायहो आश्चर्य हें! तपश्चर्येचा क्लेश भोगून मिळ-
विलेल्या पुष्पक विमानांत बसून रावणराजा डौलानं जात आहे.
पण आज मी ब्राह्मण तपश्चर्येचे क्लेश न भोगतां नगरनगरीजन बरो-
बर घेऊन चालत आहे. (चालत) वाहवा, काय शांभा ही! अ-
जून कितांसेग चौक आहेत तरी?

दासी—आतां फार नाहीत. हा शेवटला आठवा चौक. आंत चला.

विदू—अग चेटा, भरगच्ची दुपेटा पांघरून अंगावर पाटीभर अलंकार
घालून मोघ्या डौलानं इकडे तिकडे डुल्लत फिरत आहे असा हा
कोणग ?

दासी—भटजीबुवा, हा माझ्या धनिनीचा भाऊ.

विदू—वसंतसेनेचा का हा भाऊ ? तिचा भाऊ होण्यास यानं कितां तप
केलं असेल कोण जाणे; परंतु यांत कांहीं योग्यता किंवा प्रतिष्ठा
नाहीं. जरी हा नेटका सुभाणा दिसतो तरी स्मशानांतल्या चंगक
वृक्षाप्रमाणं लोकांस हा असेव्य आहे. (दुरीकडे पाहून) तें अ-
सो. बुद्धीदार शाळू नेसून तेलानं चवचवलेला लाल जांडा पायांत
घालून उंच पलंगावर बसला आहे अशी हा ग कोण ?

दासी.—ही माझ्या यजमानाची मातुश्री.

विदू०—अवव. मसणांतल्या डाकिनीप्रमाणं हिच्या पोटाचा केवढा हा विस्तार! काय हिला अगोदर आंत वसवून महादेवाचे देवळा प्रमाणं मग दरवाजा बांधला ?

दासी.—भटजीवावा, आमच्या मातुश्रीची अशी थडा करूं नका. अहो हिला चातुर्थिक हिवानं पिडलं आहे.

विदू०—(थडा करून) हे भगवता चातुर्थिका अशा उपचारांनीं मज ब्राह्मणाकडेही एकवेळ कृपाटपि करून पहा.

दासी.—वेड्या मरशीलना ?

विदू०—(हांसून) हे दासीपुत्रिके, असला सुजलेच्या पोटाचा ढेर मेला तर बरा. दारू पिऊन पिऊन माजलेली ही थेरडी अशा दशेस पावली आहे. ही जर मेली तर हजार कोल्ह्यांची पोटं भरतील. अग अशा अगडबंद शरिराच्या तुम्हीं वायका चालतां तरी कशाग ? तुम्हाला होड्या गाड्या वाहतात काय ?

दासी.—नाहीं नाहीं. होड्या गाड्या कशाला पाहिजेत.

विदू०—हो इथं विचार करावयास नको. प्रेमरूप निर्मल जल भरलेल्या महान समुद्रांत स्तन, जघन, नितंब हींच तुझांस सुंदर गमन साधनें आहेत. असो. अशा प्रकारचा हा वसंतसेनेचा सर्व संपत्तीनी भरलेला आठ चौकांचा वाडा पाहून तीन्हां लोकांचा एकत्र संपत्ति असं मां समजतो. याचं वर्णन करावयास माझ्या वाणीला शक्ति नाहीं. हें गणिकागृह झणावं, किंवा कुबेराचं मंदार आहे झणावं, असो. तुझी यजमानीण कुं आहे.

दासी.—आर्या, ती बागेतल्या वंगल्यांत वसली आहे. आपण आंत जावं.

वि०—(जवळ जाऊन) नायकिणी तुझं कल्याण असो.

वसंत०—कोण मंत्रेय काय ? (उभा राहून) आर्या तुझं स्वागत असो. या आसनावर वसावं.

वि०—तूही पण खालीं बेस. (दोघे वसतात)

वसंत०—आर्या, शेटजी खुशाल आहेतना ?

वि०—आर्ये, तो खुशाल आहे.

वसंत०—आर्या, तो सज्जन तर आतां किती तरी शोभतो ?

पद—राग पिटू ताल धुमाळी

शाखा सद्गुण विनय पालवी विश्वासार्थीं मुळें ॥

दया साउली प्रकांड वर्तन, चारित्र्याचीं फुलें ॥

पीयूषासम मधुरा वाणी उपकारादर फळें ॥

ऐशा सज्जन तरूवरि सुखें सुहृत्पक्षि राहिले ॥ १ ॥

वि०—(मनांत) ह्या धूर्त गणिकेनं ताडले वाटतं. (उघड) हो
यांत काय संशय ? तसंच आहे.

वसंत०—आर्या इकडे कां येणं झालं ?

विद्व०—वसंतसेने, त्या श्रेष्ठ चारुदत्तानें हात जोडून तुला विनंती
केली आहे.

वसंत०—(आपण हात जोडून) काय आज्ञा केली आहे ?

विद्व०—त्यांचे झणणं असं आहे कीं, तूं जे सुवर्णालंकार विश्वासानें
मजपार्शीं ठेविले होते ते माझे असं समजून मी द्यूतांत हरविले.
ज्या द्यूतकारानें ते जिंकून घेतले तो राजाचा अपरार्थी आहे. तो
प्रस्तुत कुठं गेला समजत नाहीं

दासी—बाईसाहेब, तुझीं मोठ्या दैवाच्या. तुमचा यजमान जुवेवाज
झाला.

वसंत०—(मनांत) काय चोरानें नेले असून द्यूतांत हरविले झ-
णतो ? शाबास चारुदत्ता ! ह्या तुझ्या गुणावरून जीव ओंवाळून
टाकावा. (उघड) मग पुढे काय झालं ?

वि०—झणून त्याच्या मोवदला ही रत्नमाला कृपाकरून घ्यावां.

वसंत०—(मनांत) काय, ते अलंकार माला दाखवूं? (विचार करून) पण नको. पाहूं पुढं काय होतं तें. (उगीच वसते.)

विट्ठ०—काय ही रत्नमाला नको?

वसंत०—(हांसून सखीच्या मुखाकडे पाहून) मैत्रेया, त्या सज्जनानं पाठविलेली रत्नमाला मी कशी वरं घेणार नाहीं? आणि इकडे (तो रत्नमाला देतो ती घेऊन बाजूस ठेऊन आपल्याशीं) काय आश्चर्य हें? फुलांचा भर गेला तरी सहकार तरूपासून मकरंद बिंदू पडतातच. (उघड) मैत्रेया, तुझ्या दर्शनाकरितां मी संध्या-काळीं तुजकडे येणार आहे, असा त्या द्यूतकाराला माझा निरोप सांग.

विट्ठ०—(मनांत) ही त्याजकडे जाऊन दुसरं कांहीं मागून घेणार आहे वाटतं. (उघड) वरं मी सागेन (मनांत) कीं, गणिकेच्या प्रसंगापासून दूर रहा झणून. वरं येतो तर.

वसंत०—वरं ये हं. (तो जातो.) अग चेटी ही रत्नमाला घे.

पद.

चल गडे जाउंयां प्रियसदना ॥ सलिल विनोदें गुज-
गोष्ठीही करुनी रमवूं तत्सुमना ॥ धृ० ॥ दर्शन
ध्याया आतुर झालें, लोचनभर तें बघुं सुजना ॥१॥

दासी—बाईसाहेब, आपण जायाचं झणतां खरं; पण हें पाहिलंत का आभाळ किती दाट भरलं आहे तें !

वसंत०—तें कांहीं असो.

पद—रमला सांब जसा० या चा०

ठरला निश्चय मम दयित गृहा जायातें ॥

असुं दे रात्र तरी, मेघ करो वृष्टीतें ॥

न गणी कांहिं घडो मी मुळिं या विघ्नातें ॥

हृदयीं आस असे प्राणसखा भेटीतें ॥

(जातात.)

प्रवेश २ रा.

(उत्कंठित असा चारुदत्त प्रवेश करितो.)

चारु०—(आकाशाकडे पाहून) हें आज काय अकाल दुर्दिन उद्व-
वलं आहे !

पद—राग मल्हार ताल त्रिवट.

पाहुनि मेवां हर्षित चित्तीं । होउनियां हे मयूर
नटती ॥ धृ० ॥ हंस त्रासुनी ज्याच्या पुढती ॥
क्षणभरिं नच हे उभे ठाकतो ॥ अकालिं दुर्दिन
आले संप्रति । कामुका नभा सम रोधीती ॥ १ ॥
आणखी पहा.

पद—राग कर्नाटकी दुंदुमीच्या चालीवर.

माहिषोदर सम कृष्ण पयोधर ॥ शंखाकृति धरिं
बकतती हार ॥ कसुनि तडिझा हें पीतांबर ॥ जणुं
आक्रमि नभ दुसरा श्रीधर ॥ १ ॥

पद—राग वसंत ताल त्रिवट,

मेघा मधुनी या जलधारा । येती शुचि रजताच्या
तारा ॥ धृ० ॥ विद्युत्प्रकाशें कशा झळकती ॥ क्ष-
णोक्षणीं या दिसति न दिसती । गगनपटदशा झ-
डुनी पडती । भूमीवरती कशा झरारा ॥ १ ॥

पद—ताल धुमाली. अभाग्याच्या धरीं० या चा०

हंस कोक वा मयूर बकसे वेगें उडुं बघतीं ॥
कांसव सुसरी मीन नक्रसम कांहीं जालिं तरती ॥
कांहीं पर्वत तुंग शिखर तरु मंदिरसे दिसती ॥
वातें चंचल नभीं मेघ हे नानाकृति धरिती ॥ १ ॥

(चिंतन करून) माझा प्रियमित्र मैत्रेय वसंतसेनेकडे जाऊन फार वेळ झाला. अद्यापि परत कां बरं येत नाहीं ? (खालीं बसते.)

(इतक्यांत विदूषक येतो.)

विदू०—(आपणार्शीं) काय आश्चर्य सांगूं ? त्या गणिकेचा केवढा लोभाविष्टपणा आणि कृपणपणा हा ? दुसरी तिसरी कांहीं गोष्ट न काढतां आणि अनादर बुद्धीनं मजशीं कांहीं न बोलतां मुकाड्यानं तिनं रत्नमाला घेतली ! तिची एवढी मोठी संपत्ती असून मला इतकं देखील झणाली नाहीं कीं, ' आर्या मैत्रेया, अंमळ वस. तूं श्रमला असशील, भागला असशील. थोडीशी सुंठ साखर खाऊन पाणी पिऊन मग जा. ' छी ! ही तिची चाल फार वाईट ! कुणी म्हणतात तें खरं आहे. कंदावांचून कमळ, अवंचक वणिक, विश्वासुक सोनार, कलहावांचून ग्रामसंबंध आणि निर्लोभ गणिका असं असणं हें फार विरळा. तर आतां मी आपल्या मित्राला कसं तरी करून ह्या गणिकेच्या प्रसंगापासून दूर करीन. तो पहा माझा प्रियमित्र वृक्षवाटिकेंत बसला आहे, तिकडे जावं. (जवळ जाऊन) मित्रा, तुझं कल्याण असो.

चारु०—(त्याजकडे पाहून) मित्रा आलास, बरं झालं, खालीं वस. (तो बसतो.) मित्रा, इतका उशीर कां लागला ? बरं, ज्या कार्यास तूं गेला होतास तें कार्य कसं काय झालं ?

विदू०—मित्रा तें कार्य बिघडलं.

चारु०—काय झणतोस ? तिनं ती रत्नमाला घेतली नाहीं ?

विदू०—असं आमचं दैव कुठं आहे ? तिनं कमलासारख्या कोमल करांची अजालि मस्तकीं धरून ती घेतली.

चारु०—मग कार्य बिघडलं झणतोस हें काय ?

विदू०—बिघडलं नाहीं तर काय झालं ? अरे ज्याचा उपभोग आपण एक दिवस देखील घेतला नाहीं. जे चोरांनीं नेले आणि जे अल्प मोलाचे अशा अलंकारांकरितां चतुःसमुद्रांतील सारभूत जी अमूल्य रत्नमाला ती घालविष्टी याहून नाश तो कोणता ? मला वाटलं ती गणिका रत्नमाला घेणार नाहीं, तुझ्या स्नेहामुळं परत देईल. पण ती कसली लोभी ! तिनं घेतली ती घेतलीच.

चारु०-मित्रा असं झणूं नको, पहा:-

पद. गजानना दे० या चा०

माझ्यापार्शीं विश्वासानें । ठेव ठेविली होती तीनें ॥

मोल होय हें त्याचें मित्रा । मग काय असें वदसी मुखानें ॥ १ ॥

विदू०-मित्रा, आणखी दुसरं एक मला संतापास कारण झालं. ती सर्वा जनास खूण करून तोंडाला पदर लावून मजकडे पाहून खद-खदं हांसलीरे. असा तिनं माझा उपहास केला. यासाठीं मित्रा मी ब्राह्मण असतां तुला हात जोडून विनंती करितों कीं अतःपरं या जन-निंद्य गणिका संबंधाचा त्याग कर. ती संध्याकाळीं तुजकडे येणार आहे. आल्यावर आणखीं काय घेऊन जाईल नकळे ? ह्या गणिका झणजे जोड्यांतले खडे. निघतां निवायाच्या नाहींत आणि खुपल्या-वांचून रहात नाहींत. आणखीं पहा गणिका, हस्ती, कायस्थ, भिक्षुक चोर आणि रासभ हे जिथं रहातात, तिथं दुष्टभाव उत्पन्न झाले नाहींत असं नाहीं.

चारु०-मित्रा, ही निंदा पुरे आतां. माझ्या अवस्थेनंच मला त्या प्र-संगांतून काढलं आहे. पहा,

पद-राग झिंजोटी ताल त्रिवट. श्रीहरिच्या वेणुनादें० या चा०

वेगानें चालुं पाहे हय गमनीं तो अती ।

पारि त्याचेहतबलानें पाय न ते उचलती ।

चपल तशा पुरुष वृत्ती चोहिकडे धांवती ।

परत पुन्हां खिन्न होतां चित्ताप्रती पावती ॥ १ ॥

मित्रा हें पहा, ज्याच्यापार्शीं पैसा आहे त्याची ती कांता. “ कारण द्रव्येण सर्व वशः ” या प्रमाणं ही गोष्ट आहे. (आपल्याशीं) नाहीं नाहीं. (उघड) पण ज्या अर्थी मला द्रव्यानं सोडलं आहे त्या अर्थी तिला मी सोडलं हे उघडच आहे.

विदु०-(खालीं पाहून मनांत) हा वर पाहून दीर्घ उश्वास टाकतो. तेव्हां असा तर्क होतो कीं, मी याचं निवारण केलं असतां याची

उत्कंठा अधीकत्र वाढली. तस्मात् कर्माची गती वक्र आहे म्हणतात तेंच खरं. मित्रा, मी निघालों तेव्हां आज संध्याकाळीं तुझ्या भेटीस येईन, असं तुला सांग झणून ती झणाली. यावरून ती रत्नमालेन संतुष्ट न होतां दुसरं कांहीं मागावयांस येणार असेच असं वाटतं.

चारु०—मित्रा येऊंदे. आली तर संतुष्ट होऊन जाईल.

(इतक्यांत कुंभिलकनामा चेट येतो.)

कुंभि०—माझी धनीन वसंतसेना तिनं आर्य चारुदत्ताकडे जाऊन आपल्या भेटीस वसंतसेना येत आहे असं कळीव झणून तिनं आज्ञा केली आहे. तर त्याच्या घरीं गेलं पाहिजे. (इकडे तिकडे फिरून पुढें पाहून) तो पहा बागेंत चारुदत्त वसला आहे. आणि तो द्वाड भट्टी त्याच्याजवळ आहे. बागेचा झोंपा तर लावला आहे. आतां आंत कसं जावं ? असो, त्या भटाला खूण करावी झणजे तो इकडे येईल. (मार्तीचीं ढेंकळें त्याच्या आंगावर फेंकतो)

वि०—अरे कुंपणांतील आंब्याचे झाडावर जशीं ढेंकळं मारावीं तशीं मला ढेंकळं कोण मारतो ?

चारु०—अरे बंगल्याच्या सज्यावर पारवे क्रीडा करितात, त्यांनीं मार्ता पाडली असेल.

वि०—अरे दुष्टा, रांडलेंका पारव्या थांब थांब, ह्या दांडक्यानं पाडाचा आंबा जसा पाडावा तसा तुला या सज्यावरून खालीं पाडतो पहा. (दांडकें उगारतो)

चारु०—(विदूषकाला धरून) मित्रा बैस खालीं. हें काय करितोस ? तो गरीब विचारा पारवा आपल्या स्त्रीसहवर्तमान मौजेनं वसला आहे, त्याला चास कां देतोस ? वसूंद त्याला.

चेट०—काय हा मूर्ख भट, त्या पारव्याकडेसच पहातो. मजकडे पहात नाहीं. असो. आणखीं ढेंकळ मारून पहातो. (पुन्हा ढेंकळ मारतो.)

वि०—(चोहोंकडे पाहून) आं—झोंप्याकडे कुंभिलक आला आहे काय ? आलों आलों, थांब. (जाऊन झोंपा उधडून) अरे कुंभिलका, आलास ? ये आंत.

चेट—(आंत जाऊन) भटजीबावा, तुम्हांला मी वंदन करितों.

विदू०—कल्याण. अरे कुंभिलका, अशा अंधाराच्या आणि पावसा-
च्या वेळेस तूं इकडे कुणीकडेरे ?

चेट—अरे ही ती.

विदु०—कोण ? ती ही कोण ?

चेट—अरे ती ही.

विदु०—ही ती, ती ही, असं काय करतोस ? नीट बोल.

चेट—तूं तरी कोण ही ती, कोण ती ही असं काय विचारतोस ? नीट
विचार.

विदु०—बरं असो. नीट सांग ही ती कोण ?

चेट—(मनांत) आतां दुतऱ्या प्रकारानं सांगावं. (उघडपणे) अरे
तुला प्रथम घालितों.

वि०—तुझ्या डोक्यावर मी पाय ठेवितों.

चेट—बरं, आंब्याला मोहोर येण्याचा ऋतु कोणता ? सांग,

वि०—अरे, रांडलेका ग्रीष्म.

चेट—(हांसून) छे: नव्हे.

वि०—(मनांत) आतां इथं काय करावं. (विचार करून) असो.
चारदत्ताकडे जाऊन त्याला विचारावं. अरे अंमळ उभा रहा. मी
जाऊन येतो. (चारदत्ताकडे जाऊन) मित्रा, आंब्याला मोहोर
येण्याचा ऋतुरे कोणता ?

चारु०—मूर्खा, वसंत.

वि०—असं काय ? ठीक. (चेटाकडे येऊन) शतमूर्खा वसंत.

चेट—बरं, धनकनकसंपन्न राष्ट्राचं रक्षण कोण करितो ?

वि०—अरे रस्ते.

चेट—(हांसून) छी हेंही नव्हे.

वि०—आतां कसं करावं ? (विचार करून) असो. पुन्हा चारदत्तास
पुसून घ्यावं. थांब अंमळ. (चारदत्ताकडे जाऊन) मित्रा, धनकनक
संपन्न राष्ट्राचं रक्षण कोण करतो ?

चारु०—मित्रा सेना.

वि०—(चेटाकडे जाऊन) अरे रांडलेका सेना.

चेट-आतां दोन्ही शब्द जोडून लवकर बोल.

वि०-सेनावसंत.

चेट-अँ: फिरवून बोल.

वि०-(शरीर फिरवून) सेना वसंत.

चेट-अरे मूर्खा, पदं फिरवून बोल.

वि०-(पावलें फिरवून) सेना वसंत.

चेट-अरे अक्षरांचीं पदं फिरीव.

वि०-(विचार करून) हं-समजलों. वसंतसेना.

चेट-हीच ती आली आहे.

वि०-तर मग चारुदत्ताला सांगितलं पाहिजे. (चारुदत्ताकडे जाऊन) मित्रा, तुझा धनिक आला आहे.

चारु०-आमच्या कुळांत धनिक कुठचा ?

वि०-कुळांत नाही; पण द्वारांत आहेना ?

चारु०-मित्रा, नीट सांग काय तें.

वि०-अरे वसंतसेना आली आहे.

चारु०-मित्रा, मला चाळवितोस काय ?

वि०-मित्रा, माझ्या वचनावर विश्वास नसला तर ह्या कुंभिलकास विचार. अरे रांडलेका कुंभिलका जवळ ये.

चेट०-(जवळ जाऊन) शेटसाहेब मी मुजरा करितों.

चा०-गड्या तूं आलास बरं झालं; पण खरंच का वसंतसेना आली आहे?

चेट-खरंच शेटसाहेब, मला त्यानीं आपणांस कळविण्याकरितां पाठविलं आहे.

चा०-(हर्षानें) गड्या तूं आनंदाची गोष्ट सांगितलीस. मी प्रियवचन कधीं निष्फळ करित नाहीं. तर हें तुला बर्क्षीस घे. (आंगावरचा शेला काढून त्यास देतो.)

चेट-(शेला घेऊन वंदन करून हर्षानें) हा शेला मी आपल्या यजमाननीस दाखवितों. (जातो)

वि०-मित्रा, ही इतक्या अंधेरांत, पावसांत कां आली समजलास ?

चारु०—माझ्या ध्यानांत पुरतसं आलं नाहीं.

वि०—अरे तुझी तो रत्नमाला अल्प मोलाची आणि तिचे अलंकार बहु मोलाचे, झणून असंतुष्ट होऊन दुसरं कांहीं मागावयास आली आहे समजलास ?

चारु०—फार चांगलं झालं. संतुष्ट होऊन जाईल. (वर पाहून) मित्रा, हा पाऊस आला पहा. चल तर आपण तिची आंतल्या चौकांत वाट पहात वसू.

(तदनंतर अभिसारिकेचा उत्तम वेष घेऊन उत्कंठित झालेली

• वसंतसेना वरोवर तिजवर छत्री धरणारी एक दासी

व एक वीट अशा येते.)

वीट—(वसंतसेनेला उद्देशून आपल्याशीं)

पद—लावणीच्या चालीवर.

सारसाहीन का जरी । दिमतसे तरी । रूप सुंदरी ।
केवळ दुसरी लक्ष्मी खरी ॥ १ ॥ उज्वला स्मराखा
अशी । वाढते मशीं । काय ही नारी । खासचि
मन्मथतरुमंजिरी ॥ २ ॥ सर्वही कुलिन कामिनी ।
शोकाकुल मनीं । हेति अनिवार । पाहुनि भाग्यवान
ही नार ॥ ३ ॥ चालली सलज्ज प्रणयिनी ।
ही विलासिनी । प्राणप्रिय सदना । धरुनी मनीं
रतिसुख सेवना ॥ ४ ॥

(उचड) वसंतसेने, ही गम्मत पहा.

दिंडी.

गिरीं शिखरीं होउनी लंभमान ।

गर्जताती घन दुंदुभी समान ॥

ध्वनी ऐकुनि शिखि उडति पक्षवानें ।

मणीव्यजनीं वाजिताती नभातें ॥ १ ॥

पद-राग खमाज ताल त्रिवट.

धारा जर्जर भेक प्रसरती । झर्झर पंकीं उड्या मा-
रिती ॥ धृ० ॥ नच केकावति शिखी संप्रती । कु-
सुमित तरु हे पहा डोलती ॥ साधू चंद्रा खळ घन
झांकिती । कुलटा चपला स्थिर न वसे ती ॥ १ ॥

वसंत०-तूं फार चांगलं बोललास. ही रात्र पहा,

पद-लाल शालजोडी० या चालीवर.

पीन पयोधर कांता मांगे कांत असे हा परि मातें ॥
रमे तेथ तूं भंगाया कां आलिस या एकांतातें ॥
ऐसें वारंवार गर्जुनी काय वारितें हे मातें ॥
निशासवत ही कोपुनि कैशी रोधी माझ्या मार्गातें ॥ १ ॥

वीट-तर मग इची निंदाच केली पाहिजे.

वसंत०-अरे स्त्री स्वभावच असा.

पद-राग पूर्वा ताल त्रिवट.

गर्जुत वर्षुत मेघ परी ते । पडोत चपला भिववायातें ॥
धृ० ॥ प्रियाकडे ज्या जाया निघती । या विघ्ना त्या
युवा न गणती ॥ स्त्रिया स्वभावे ऐशा असती ।
ह्मणुनि निशाही करि या कृतीतें ॥ १ ॥

वीट-वसंतसेने, हा दुसरा चमत्कार पहा.

पद-नाहीं कोणी० या चा०

पवन जत्रन नच हय हा भासे । नच जलधारा
शस्त्रें वर्षे । घनदुंदुभीरव गर्जति खासे । विद्युध्वज

हा शोभे वरती ॥ १ ॥ मेवराज हा नेई हरुनी ।
चंद्राचा करसमूह गगनी ॥ निर्वल रिपूचा कर-
भार हरुनी । सबल भूष तो जैसा नेई ॥ २ ॥

वसंत०—अरे हा किता निर्दयपणा पहा,

पद—रुमक झुमक० या चालीवर.

क्षत केलें गर्जुनी । घनें या । विरह जनांच्या
अंतःकरणी ॥ धृ० ॥ दुष्ट बक कसा प्रावट्
शब्दें । क्षतीं घालितो क्षारालागुनी ॥ १ ॥

आणखीं ही मौज पहा.

पद—राग मल्हार ताल त्रिवट.

वर्णे तमाल पल्लव ओले । ऐशा मेवें नभ झांकि-
यलें ॥ धृ० ॥ प्रासादशिरीं दिवटी जैसी । शोभे
चपला घनावारि तसी ॥ अबल नराच्या कांते
सम या । चंद्रप्रभेला मेघें हरिलें ॥ १ ॥

वीट—वसंतसेने, आणखीं हा चमत्कार पहा,

पद—विहाग-दादरा.

विद्युद्गुण पृष्टिवरी जया बांधिलें ॥ धाउनियां जल-
धर हे वर्षुं लागले ॥ धृ० ॥ इंद्राच्या आज्ञेनें र-
जत रज्जूनीं ॥ ओढुनिं जणुं नेति मही हस्ति हे बळें ॥ १ ॥

वसंत०—विटा, दुसरा चमत्कार पहा.

पद—पंचकल्याणी घोडा०

मयुरें ये ह्मणुनी बाहीला ॥ वेगें बकें आळिगिला ॥

बहु प्राप्त हंसें जया आजि पाहीला ॥ नभीं मेघ तो झां-
कुनी दिशा नीलांवरिं ठेला ॥ १ ॥

वीट-होय. असंच आहे पहा,

पद-पार्थी तुज देउनि वचनें या चालीवर.

झांकिलीं कमलरूप नयनें । नष्टलीं रात्र दिवस भानें ॥
धृ० ॥ जया तंम ज्ञान विजेनें ॥ झांकिलीं दिशारूप वदनें
॥ मेघाच्छादित जग जाणें । भिजलें हें जल धारेनें ॥ १ ॥

वसंत०-पहा.

अंजनीगीत.

गेली तारागण हा नाशा । उपकाराचि तो दुर्जनिं जैसा ॥
कांत वियुक्ता युवती तैशा । दाहि दिशा गमती ॥ १ ॥
पेटतां विद्युल्लता ज्वलन ॥ अंतरीं गेलें संतापोन ॥
विरवळलें हें वाटे गगन ॥ जळरूपें पडतें. ॥ २ ॥

आणखीं पहा,

पद-अरसिक किती हा० या चालीवर.

उतरे चढेही वर्षी । गर्जे पाडी घन तिमिरासीं ॥ धृ० ॥
प्राप्त नवश्री पुरुंषा । सम धरि घन हा बहु रूपांसीं ॥ १ ॥

वीट-हो असं खरं. मला तर वाटतं.

पद-डगर चलत दिनगारी० या चालीवर.

गगन जळत चपलांनीं । गमत जणुं ॥ गगन० ॥ धृ० ॥
जलधर वृष्टी प्रशांत होई । टपकति जलधारांनीं ॥ १ ॥
हालति वार्ते निस्वसती कीं । हांसति काय बकांनीं ॥ २ ॥

वसंत०—(मेघाकडे पाहून)

पद—नृपवर राजिसुता० या चालीवर.

मेघा, निर्लज्जारे जात असें मी प्रियकर सदनासी।
मेघा ॥ धृ० ॥ घोर भयंकर असें गर्जुनी । भिववुं
पहासी मज लागोनी ॥ धारा हस्ते काय ह्मणोनी ।
स्पर्श मला करिशी ॥ मेघा ॥ १ ॥

हे शक्रा तुला हें योग्य नव्हे.

पद—अबला स्त्री ही० या चालीवर.

तुला वाटते काय वेत मम झाला तुशि याया ॥
ह्मणुनि गर्जसी काय असा तूं मजला भिववाया ॥
समज धर मनीं असें निघालें प्रियाकडे जाया ॥
योग्य मुळीं तूं नससी यास्तव मार्गा रोधाया ॥ १ ॥

पद—जय जय मदना० या चालीवर.

करी गर्जना जल वृष्टीला ॥ विजा पाड तूं भिववायाला ॥
निघति युवा ज्या प्रियसदनाला । मोजति नच त्यां तव विघ्नाला

पद—इस तन धनकी० या चालीवर.

कां न होसी तूं निष्ठुर चपले ॥ स्त्री दुःख जाणत अ-
सुनी सगळें ॥ धृ० ॥ जरि घन वर्षे वर्षो दे तो ॥
पुरुष मनानें निर्दय असतो ॥ जाणुनि मशि कां
वर्तन असलें ॥ १ ॥

वीट—इत्नी उगीच कां निंदा करतेस?

पद-ताल त्रिवट.

कोपुं नकोगे इजवरि भामिनी । उपकृति तुजवरि
करि सौदामिनी ॥ धृ० ॥ वरचेवर ही चमकुनि
ऐसी । गाढ तिमीरीं दावी तुजसीं ॥ दयित गृहा-
च्या मार्गा लागुनी ॥ १ ॥

वसंत०-विटा हेंच तें घर ना ?

वीट-हो तेंच हें. तूं सकलकलाभिज्ञ, चतुर आहेस. तुला मी उपदेश
करावा असं नाहीं. तरी स्नेहास्तव सांगितल्यावांचून रहावत नाहीं.
झणून म्हणतो. तूं आंत गेल्यावर फार कोपुं नको. कारण,

पद-ताल दादरा. चामराचे चाळीवर.

फार कोप जाहल्यास रतीसौख्य होइना ॥
कोप वसत नाहिं तेथ काम जाण राहिना ॥
स्वल्प कोप दर्शनेचि कोपवीव तूं प्रिया ॥
चित्तिं शांति वरुनि तदा स्वये तौषवी तयां ॥ १ ॥

वसंत०-असो, मी आलें आहे झणून जाऊन सांग ?

वीट-वरं. (चारुदत्ताजवळ जाऊन)

पद-राग खमाज ताल धुमाळी. नको हरि निशिं० या चा०

जिकडे तिकडे नीप कदंबें, फुलुनी गंधें महि भरली ॥
मेघाच्छादित गगनपटातें पाहुनि तैसें या कालीं ॥ धृ० ॥
मदनं व्याकुळ हर्षित चित्तीं दयित गृहाला जी आली ॥
मेघ जलांनीं वृष्टि करोनी अंगें सारीं तीं भिजलीं ॥
गडगडाट हा घोर नभोदरीं पाहुनि हृदयीं जी भ्याली ॥
कर्दममय निजचरण धूत ती द्वारिं उभी हो राहिली ॥ १ ॥

चारु०-मित्रा, हा काय झणतो ऐक.

विदु०-टीक आहे. (कुंभिलक कानांत सांगतो तें ऐकून वसंतसेनेकडे जाऊन) आलीस का ? वरं झालं. तुझं कल्याण असो.

वसंत०-आर्या मी वंदन करितें. (विटाला) विटा, ही छत्रधारिका परत जातांना तुझ्या कामीं पडेल.

वीट-(आपल्याशीं) या युक्तीनं ही मला परत जावयास सुचविते. (उघड) वरं मी जातो, पण एवढं लक्षांत ठेव.

पद-राग वेहाग, ताल दादरा. अभिनवमधु लोलुप० या० चा०

कपटानृत मायेचें गेह हें असें ॥ रतिलीलैलागिं
दुजे स्थान तें नसें ॥ धृ० ॥ सुरतोत्सव सुखमंदिर ।
प्रासिद्ध हें पण्य शरिर । करुनि पूर्ण मदन समर ।
तोषवि तो कामुक नर । कथगें तुज याहुनिया
अधिक कायसें ॥ १ ॥

(वीट व छत्रधारिका जातात.)

वसंत०-आर्या मैत्रेया, तुमचा तो द्यूतकार कुठं आहे ?

विदु०-(मनांत) वाहवा द्यूतकार कुठं आहे ? ह्या शब्दांनीं हिन
माझ्या मित्रास मोठाच मान दिला. असो (उघड) तो शुष्क-
वृक्षवाटिकेंत बसला आहे.

वसंत०-आर्या, तुमची शुष्कवृक्षवाटिका ती कोणती ?

विदु०-अग जिथं कुणी खात नाहीं कीं पीत नाहीं ती शुष्क-
वाटिकाच.

वसंत०-(ऐकून हांसून) असं काय ?

वि०-आंत जा.

वसंत०-आंत जाऊन मी त्याशीं काय बोलावण ?

चेटी-इतकच कीं, हे द्यूतकार, हा प्रदोष समय तुझांला शुभ आहे ना ?

वसंत०-असं माझ्यानं कसं वोलवेळ ?

चेटी-हा समयच तुझांकडून बोलवील.

वसंत०-(आंत जाते आणि चारुदत्ताजवळ जाऊन त्याजवर फुलें टाकून) अहो द्यूतकार, हा प्रदोष समय तुझांला सुखाचा आहे ना ?

चारु०-(तिजकडे पाहून) काय वसंतसेना आली ? (दर्षानें उठून) हे प्रिये, तुला काय सांगूं !

पद-राग सोहनी ताल त्रिवट.

धन्य काळ हा आज सुखाचा । पुरला हेतु मा-
झ्या मनिंचा ॥ धृ० ॥ प्रदोष जाई सदा जागरीं ॥
दुःखें कंठीं काल निशेचा ॥ १ ॥ या तव दर्शन
लाभें आतां । खासचि होइल आनंदाचा ॥ २ ॥

हें आसन आहे. यावर बसावं. (सर्व बसतात) मित्रा पहा.

साकी.

उदकें भिजल्या श्रवणीं डुलत्या या कदंब कुसुमानें ॥
अभिसिंचित स्तन राज्यपदीं जसा राजपुत्र सन्मानें ॥
भिजली ही अगदीं । दुसरीं वस्त्रें दे जलदी ॥ १ ॥

विदु०-वरं (उठूं लागतो.)

चेटी.-आर्या मैत्रेया तुझीं बसा. मींच आणतें. (जाते व घरांतून दु-
सरीं वस्त्रें आणून देते.)

विदु०-(एकीकडे तोंड करून) हे मित्रा, हिला कांहीं विचारावं
असं माझ्या मनांत आलं आहे. विचारूं का ?

चारु.-वरं विचार.

वि०- (वसंतसेनेस) अग तूं अशा काळोखांत आणि पावसांत क-
शाकरितां इथं आलीस वरं ?

चेटी.-वाईसाहेब, हा ब्राह्मण अगदीं भोळा दिसतो. मी याला उ-
त्तर देतें.

वसंत.-अग हा पक्का शहाणा आहे असं झण.

चेटी:-अहो भटजीवोवा, ह्या त्या रत्नमालेचं मोल किती असं वि-
चारावयास इच्छितात.

वि०- (एकीकडे वळून) मी चारुदत्ताला मघांच सांगितलं कीं, ति-
चे अलंकार बहुमूल्य आणि आपली रत्नावली अल्पमूल्य झणून
ती संतुष्ट न होता दुसरं कांहीं मागावयास आली आहे.

चेटी:-असो, सांगतें ऐका. ती रत्नावली आपली असं समजून यांनीं
(वसंतसेनेकडे बोट दाखवून) घूतांत हरविली. ती ज्यानं जिंकली,
तो घूतकार राजाचा अपराधी. तो कुणीकडे गेला समजत नाहीं.

वि०-ही तर आमचीच कल्पना. ही उष्टी झाली.

चेटी:-त्याचा शोध लागे तोपर्यंत हे सुवर्णालंकार तुझांजवळ असूं द्या.
(ते अलंकार दाखविते व विदूषक अलंकार पाहून विचार करि-
तो. ती हांसून) कां ! फारशा दृष्टी लावून पहातां ? काय हे
तुमच्या ओळखांचे आहेत ?

वि०-कारागिराची कुशलता पाहून माझी दृष्टी ह्यांकडे लागली आहे.

चेटी:-तर तुमच्या दृष्टीनं तुझांला चकविलं. अहो तुम्हांपाशीं ठेविले
होते तेच हे अलंकार.

वि०- (हर्षानें) मित्रा, आपल्या घरांतून चोरानं नेलेले तेच हे
सुवर्णालंकार.

चारु:-मित्रा खरंच कायरे ? मग असं कसं झालं ?

वि०-मित्रा तेच हे, मी शपथेवर सांगतो.

चारु:-मग ही तर मोठी आनंदाची गोष्ट झाली.

वि०—('एकीकडे वळून) वरं हे अलंकार तुझाला कुणीकडून मिळाले झणून मी विचारूं ?

चारुः—काय चिंता आहे. विचार.

वि०—(चेटीच्या कानाजवळ तोंड नेऊन) ओं हं हं ?

चेटी—(विदूषकाच्या कानीं लागून) असं असं.

चारु०—असं कानांत कां कुजवुजतां; मी कोणी परकी आहे का ? मला कळू द्या काय तें.

विदु०—(चारुदत्ताच्या कानीं लागून) असं असं ही सांगते. विचार हवं तर.

चारु०—भद्रे, खरंच का तेच हे सुवर्णालंकार ?

विदु०—मित्रा याविषयीं संशय नको, तेच हे.

चारु०—(चेटीला) भद्रे, मी कुणाचं प्रियकर वचन कधीं निष्फळ करित नाहीं, यासाठीं ही आंगठी तुला बक्षीस घे. (बोटांतील आंगठी काढावयास पहातो पण बोटांत आंगठी नाही पाहून लज्जित होतो.)

वसंत०—(मनांत) यासाठींच तुमच्या संगतीची इच्छा करावी ती.

चारु०—(एकीकडे वळून खेदानें) काय दुःख हें !

पद—राग असावरी ताल त्रिवट.

निर्धन जो झाला । लोकीं । जीवित असुनी व्यर्थ तयाला ॥ धृ०
प्रतीकार ते व्यर्थचि ज्याचे । कोपानुग्रह येती न फला ॥ १ ॥

पद—दारिद्र्ये लज्जा येई० या चालीवर.

पक्षशून्य पक्षी जैसे, शुष्क वृक्ष तैसे पाही ॥

जलहीन होय जी सरसी, कोणी जवळी नच जाई ॥

दंतभग्न जाहल्या सर्पा, कोणीही भीतचि नाही ॥ चाल ॥

शून्य गृहासे निर्धन होती । निर्जल वापी जणुं गमती ॥

आप्त इष्ट वंचुनि त्यजितो ॥ चाल ॥ फलहीन तोष अवघेही ॥ १
धनहीन जर्गी जो झाला, ऐशि दशा त्याची होई ॥ धृ० ॥

विदु०—मित्रा, असा संताप करूं नको. तुजकडे कांहीं अपराध नाही.
(विनोदानें) अग ज्यांत हे दागिने होते, तो माझा पडदणोचा
पत्रा कुठं आहे.

वसंत०—आर्या, रत्नमालेनं या जनाची तुलना करणं हें आपल्याला
योग्य का ?

चारु०—(आश्चर्याने) वसंतसेने, असं न करावं तर कसं करावं?

विदु०—वसंतसेने तूं आज इथंच निजणार काय ?

चंद्री—आर्या मैत्रेया, आपणाला इतकी रिकामी उठाटेव कशाला ?

वि०—मित्रा, सुखानं वसलेल्या जनांस उठवावयासाठींच काय पुनः
मोठ्यानं हा पाऊस पडूं लागला पहा.

चारु०—खरंच मित्रा, पहा हा काय चमत्कार !

पद—राग मालकंस ताल त्रिवट.

सज्जन चित्तें निर्मल जैसीं । धारा विमला जलधर वर्षी ॥
॥ धृ० ॥ अर्जुनशरसम धारा गळती । पडतांना रव क-
र्कश करिती । हलधरपटसम विंदू दिसती । इंद्रकोशिच्या
मुक्ता टाकिती । जणुं घेउनियां वाटे मजसीं ॥ १ ॥

प्रिये वसंतसेने, हा चमत्कार पहा.

पद—राग शंकरा ख्याल, ताल धिमा तिताला.

नीलपयोदें नभ झांकियलें । शीत सुरभियुत वार्ते
भरलें ॥ धृ० ॥ येउनि कांता कांता जैसी ।
आलिंगन सुख देते तैसी । धांवुनि चपला या
मेवांसी । आलिंगन तें देतसें वळें ॥ १ ॥

(वसंतसिना अभिप्राय समजून शृंगारभावानें चारुदत्तास आलिंगते,
व चारुदत्त तिला आलिंगून)

पद-काय परम० या चालीवर.

आज समय हा किति मौजेचा सुखवी बहु मजला ॥ धृ० ॥
कामाशीनें पीडित ऐशा माझ्या या तनुला ॥
तव प्रसादे स्पर्श सुखाचा लाभचि तो घडला ॥
आतां मेघा बहु गर्जावें भीत नसे मी कांहीं तुजला ॥ १ ॥

वि०-रे दुष्टा दुर्दिना, या समयीं असं करण तुला रास्त नव्हे. मेघ
गर्जनेनं आणि विद्युल्लतेच्या स्फुरणानं हिला भिववितोस काय ?

चारु०-मित्रा, दुर्दिनाची निंदा करूं नको. याचा मजवर आज
उपकार आहे.

ढुंबरी-राग जिल्हा, ताल त्रिवट.

दुर्दिन बहु दिन राहो असला । जलधर वर्षो स्फुरोत
चपला ॥ धृ० ॥ दुर्लभ साखिनें आलिंगुनियां ।
आजि चुंबिलें निजधर्नें या ॥ तोष बहू तो होतो
हृदया । वाटे मजला सुदिन उगवला ॥ १ ॥

पद-राग विलावल, ताल त्रिवट.

भूवरि साचचि धन्य मनुज ते । भाग्य या परी
पाहि जयाते ॥ धृ० ॥ गात्रें भिजलीं मेघ जलांनीं ।
कामिनि येउनि गृहिं चालेनी । आलिंगन त्या
देति जयाते ॥ १ ॥

(आकाशकडे पाहून) अहाहा !

पद-प्रिये पहा रात्रात्रा० या चा०

प्रिये पहा हरि'धनुची काय तरी मौज ही महा ॥ धृ० ॥

वीज जीभ लांबवूनि । जलधर हनु खालवूनि ।

धनुष्यभुज उभारोनि । जंभतसे नाक हा ॥ १ ॥

चला आंत जाऊं.

(सर्व जातात.)

अंक २ रा समाप्त.

अंक ३ रा.

प्रवेश १ ला.

(वसंतसेना शय्येवर निजली आहे, इतक्यांत तिची चेटी प्रवेश करिते.)

चेटी—काय, अजून आर्या वसंतसेना जागी होत नाही ? असो. आतां तिला उठवाव. (तिजकडे पाहून) वाईसाहेब उठाउठा, उजाडलं पहा.

वसंत०—(जागी होऊन) काय रात्र असतांच उजाडलं झणतस ?

चेटी—आझांसारख्यांना उजाडलं. आपल्यासारख्यांना रात्र आहे.

वसंत०—वरं पण आतां ते द्यूतकार कुठं आहेत ?

चेटी—श्रेष्ठ चारुदत्त, वसंतसेने कारितां गाडी तयार कर अन्न वर्धमानकाली सांगून पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत गेले. तिजकडे आपल्याला जावयाचं.

वसंत०—(आनंदानें) अग,

पद—भूपती खरे ते० या चालीवर.

यामिनी कालची मत्सखिशी गे झाली ॥

सहवासिं प्रियाच्या हर्ष सुखें ती गेली ॥

परि नसे तृप्ति ती नयनांची जाहाली ॥

क्षणनिया दर्शना उत्कंठा ती जडली ॥ चाल ॥

नीटसैं त्यांसि पाहावें । एकदां ॥ सुजन

संगतीं राहावें । सर्वदा ॥ प्रीतिनें त्यांसि सेवावें ।

सर्वदा ॥ ध्यावया परी तें प्रिय दर्शन या वेळीं ॥

माझिया मानसीं आस असे ही ठेली ॥ १ ॥

अग चेट्टी ही रत्नमाला घेऊन धूतावाईनां नेऊन दे अणि असं सांग कीं मी आर्याच्या गुणांवर आसक्त होऊन, त्यांची दासी झाली आहे म्हणून आपली ही आहे; याकरितां ही रत्नमाला आपल्या गळ्यांत घालावी.

चेट्टी—असं केल्यानं चारुदत्ताचा तुम्हांवर कोप होईल.

वसंत०—तूं जा. ते तसे काहीं करणार नाहीत.

चेट्टी—जशा आपली आज्ञा. (जाते.)

(तदनंतर मुलास घेऊन रदनिका येते.)

रदनि०—बाळा ये. चल आपण गाडी घेऊन खेळूं.

बालक—(तोंड वेंगाळून) अग रदनिके.

पद—राग भैरवी, ताल त्रिवट.

लौकरि तशी मला आणुन दे ॥ सोन्याची छानशी
गाडी ॥ धृ० ॥ नको नकोगे मज मातीची ॥
गाडी सोन्याची आणुन दे ॥ १ ॥ सौगडिसंगें
जाउनि खेळिन ॥ रदनिकेगे मी आनंदें ॥ २ ॥

रदनि०— पद—नंदग्रहाच्या० या चालीवर.

सोन्याचें तें नांव संप्रती धेशीरे बाळा । कशाला ॥
॥ धृ० ॥ नसे मुळीं तें सांप्रत सद्नीं ॥
भाग्य मिळे जंव ताता फिरुनी ॥ सुवर्ण गाडी
मग घेवोनी ॥ खेळे आनंदें ॥ सुशीलारे ॥ १ ॥

(आपल्याशीं) आतां याला कुणाकडे घेवन जावं? हं वसंतसेनेकडे याला न्यावं म्हणजे हा आपला हट्ट विसरेल.

वसंत०—(त्यांना पाहून) रदनिके आलास. ये वैस अशी.

पद—दादरा. कहाके पथक० या चालीवर.

सुकुमार कुमार हा रदनिके कुणाचा ॥ धृ० ॥

अंगिं नमुनि अलंकार । गोजराग दिसे फार ॥

वदनचंद्र सुमनोहर ॥ तोषदा मनाचा ॥ १ ॥

रदनि०—आर्ये, हा चारुदत्ताचा मुलगा. याचं नांव रोहसेन.

वसंत०— (हात पुढें करून) ये बाळा मला मुका दे. (त्याला मांडावर घेऊन) अग याचा तोंडवळा अगदीं तिकुड्यासारखा दिसतो.

रदनि०—तोंडवळाचसा काय ! पण स्वभाव दिखित अगदीं तसाच. सांप्रत आमच्या यजमानाचा आनंद व सुखस्थल काय तें हाच.

वसंत०—असं असं. अग पण हा रडतोग कां ? बाळा तुला काय हव ?

रदनि०—आर्ये,

पद—राग लिलांवरी ताल दादरा.

किति हट्टी तरी बालक हा सांगुं मी तुला ॥ थो-

राच्या मुलांसवें खेळुनी आला ॥ धृ० ॥ सोन्याची

गाडी तयें होति आणिली ॥ जानां तो घेउनियां

परत आपुली ॥ गाडी दे मज ह्मणून । वसला हा

हट्ट धरून । मातीची दिली करून । नलगे ही अशी

घाण । सोन्याची दे आणून । ह्मणुनि रडूं लागला ॥

गे ॥ देउं कुठुनि याजला ॥ तसी देउं० ॥ १ ॥

वसंत०—धिःकार असो या निर्धनतेला ! दुसऱ्याची संपत्ति पाहून आपणास तशी नार्ही ह्मणून याला वाईट वाटतना !

पद—भूपालीच्या चालीवर.

कृतांत पुरुषा असा, होसी निष्ठुर तूं वा कसा ॥

॥ धृ० ॥ कमलपर्णि जलबिंदू जैसे । पुरुष भा-

ग्य तें चंचल तैसे ॥ तयांसवें क्रीडसी कसा ॥ १ ॥

(ढोळ्यांत अश्रू आणून) माझ्या लाडक्या रडूं नको. तूही सोन्याची गाडी घेऊन खेळशील वरं.

बालक—रदनिके ही ग कोण ?

रदनि०—बाळा ही तुझी आई होते.

बालक—

पद—राग सौरट, ताल त्रिवट.

असत्य कां वदसी । रदनिके तूं ॥ धृ० ॥
माता माझी जरि इज ह्मणसी । भूषण मंडित
झाली कैसी । कुसुमित मालति जैसी ॥ १ ॥

वसंत०—(पोटाशीं धरून)

पद—राग बीभत्स ताल त्रिवट.

काय असें बोलसी । बाळारे ॥ धृ० ॥ करुण श-
ब्द हे कोमल वदनं । बोलुनि हृदया भेदिसी ॥ १ ॥

(दागिने काढून ताशू) ही पहा. आतां मी तुझी आई झालें ना !
तर हे घे दागिने आणि सोन्याची गाडी करून खेळ वरं.

बालक—जा जा मी नाहीं घेणार, तूं रडतेस.

वसंत०—(डोळे पुसून) बाळा मी रडत नाहीं. जा खुशाल खेळ
जा. (मातीच्या गाडीवर ते दागिने भरते. रदनिका मुलासह जाते.
व वर्धमानक चेट गाडी घेऊन येतो.)

वर्धमा०—रदनिके, अग रदनिके, वसंतसेना वाईसाहेबांना घुरख्या-
ची गाडी मागील दरवाजापाशीं तयार आहे झणून सांग ?

रदनिका—(प्रवेश करून) आर्य वर्धमानक घुरख्याची गाडी मागील
दारीं घेऊन आला आहे.

वसंत०—अग त्याला अंमळ थांब झणून सांग. मी तों पर्यंत वेर्णा फ
णी करितें. (जातात.)

वर्धमा०—अरेरे, मी गाडींतली बैठक गाडीखान्यांत विसरलों, ती घे-
ऊन येतां. गाडीचे वेल नवे आहेत. तेव्हां ते कदाचित् घुजतील
म्हणून गाडीच घेऊन गेलं पाहिजे. (जातो)

• इतक्यांत दुसरी गाडी घेऊन रथावरक चेट येतो.

रथावरक—आमच यजमानानीं पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानामंदीं गाडी आनाया सांगितलीया. इचे भन चलातर जाऊं तकड. (पुढें पाहून) अर हत तर गांवच्या गाड्यांचा घुमाळा उसळून गेलाया. अन् ह्योर जावं तरा कसं ? हं घेऊंयाकी ल्योकांना धमकी. अर ये गाड्या करा येका अंगाला. रावाला विगुन जायाघं हाय न्हई का समजत ? (ऐकिलेंसें करून) काय इचारतां, गाडी कुनाची, कुठ न्येतो? अर ही गाडी आमचं झाराजांच म्हेवन हैती त्येची. त्येना आनाया पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानामंदीं न्येतुया. म्हून व्हा व्हा बाजू अगुदर. (पुढें पाहून) रस्ता सोडा. हां लाजून पलाला हा कोन ? कोनबी असना. आपुन कशापाईं करा पंचाती. (ऐकिलेंसें करून) ह्या गाडीमंदीं वझ लै है, वर तस का व्हेना. आपुन आ- आपली गाडी हत बागच्या फाटकापाशीच उभी करुंया. हा मीं आलों न्हाम. (जातो)

रदनि०—आयें, चाकांचा शद्ध थांवला. यावरुन गाडी आलीसं वाटतं.

वसंत०—मलाही तेंच पाहिजे होतं. चल तर.

रदनि०—ही पहा गाडी. आंत बसा.

वसंत०—वर जा तूं आतां. मी गाडीत बसतें. (रदनिका जाते.)

अरे हें काय ?

पद—राग मांड ताळ दादस.

दुर्निमित्त्य काय मला आजि होतसें ॥

सव्य नयन माझा हा केवि लवतेसे ॥

चारुदत्त दर्शन तें होइना मला ॥

याचें जणुं दुश्चिन्हचि काय हें असें ॥ १ ॥

रथाव०—(येऊन) रस्त्यांतल्या संमद्या गाड्या तर एकीकड सारल्या.

चला तर आपली गाडी घेऊन. अर इचेभन आज गाडी 'जड' कां येतीया? हं हं चाकोरी मारली म्हून दम लागलाया. त्ये पायीं असं व्हत असल, वरं बेगी बेगी आपनास जायाला व्हव. चला तर, इया इया बाळ्या बाळ्या. पोळ्या. हैक.

पडद्यांत " अरे द्वाःपालकांनो, आपापल्या चौकीच्या पहान्यावर सावध असा. बंदिखान्यांत घातलेला गवळ्याचा पोर बंदीखाना फोडून पहारेकऱ्यांस मारून बिडी तोडून पळून जात आहे. त्याला धरा धरा. " (इतक्यांत पायांत बेडी व तोंडावर बुरखा असलेला आर्यक प्रवेश करितो.)

आर्यक-(दुःखानें) काय हा विलक्षण प्रसंग तरी ! मजविषयींच्या सिद्धाच्या भाकिताचें भय मनांत धरून पालक राजानं मला गवाळ वाड्यापासून धरून आणून कैद केलं होतं. पण सुदैवानं माझा प्रियमित्र शविलक यानं मला सोडविलं (साधू) दैवगती कांहीं विचित्र आहे. असो. प्राक्तनीं लिहिलेलं कधीं चुकावयाचं नाहीं. वरं आतां मी कुणाकडे जावं ? माझं रक्षण कोण करील ? (इकडे तिकडे पाहून) हा कोणा साधु पुरुषाचा जुना वाडा उघडाच दिसतो, तर इथं लपून बसावं. (आंत जातो इतक्यांत " इया इया बाळ्या बाळ्या " झणत वर्धमानक गाडी घेऊन येतो ती पाहून) अरे ही कुणाची गाडी इकडेसच येत आहे. वाहवा ! सुदैवानं ही रिकामी आहे.

वर्धमा०-मी बैठक तर आणिली. अग रदनिके, वसंतसेनेला दाराशीं माडी उभी आहे, तींत बसून पुष्पकरंडक जिर्णोद्यानांत चलावं झणून कळीव.

आर्यक:-(ऐकून) ही गाडी गणिकेची असून बाहेर जाणारी दिसते. वरंच झालं. याच गाडींत बसून जावं म्हणजे झालं. (असें म्हणून गाडीजवळ जातो.)

वर्धमा०—(कानोसा देऊन), पैजण वाजले. वसंतसेना गाडींत वसाव्यास आली वाटत. आर्ये, बैल बुझरे आहेत. यासाठी मागच्या आंगानं गाडींत बैस. (आर्यक वसतो. तीच वसली असे समजून गाडी घेऊन जातो.)

(इतक्यांत वीरक व चंदनक येतात)

वीरकः—(चंदनकास) अरे राजाचं हृदय आणि कारागृह ही दोन्ही बरोबरच आहेत, यासाठी फार हुशारीनं काम केलं पाहिजे.

चंदन०—अरे वीरका, बंदिखान्यांतून बंधन तोडून आर्यकाच्या नेतात काय? अरे हा चंदनक जीवंत असतां त्याला कोण पळवितो पहातो. (वर्धमानक गाडी घेऊन येतो. ती पाहून वीरकास) अरे ही झांकलेल्या बुरख्याची गाडी कुणाची? कुणीकडे जाते याची चौकशी कर!

वीरकः—(गाडीजवळ जाऊन) अरे गाडीवाल्या गाडी उभी कर. ही गाडी कुणाची, जाते कुठं व आंत कोण आहे हें सांग लवकर.

वर्धमा०—(गाडी उभी करून) ही गाडी श्रेष्ठ चारुदत्ताची. त्यांत आर्या वसंतसेना बसून क्रीडार्थ पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत त्याजकडे जात आहे. (वीरक चंदनकाला येऊन तसें सांगतो.)

चंदन०—(तें ऐकून) काय चारुदत्ताची तर मग जाऊंदे. नारे जा.

वीरकः—पाहिल्यावांचून जाऊं दे झणतोस हें रे काय? मी पाहिल्या वांचून कधीं जाऊं देणार नाहीं. राजकार्मी मी बापास बाप झणणार नाहीं; मग चारुदत्त कोण व वसंतसेना कोण?

चंदन०—अरे तूं राजाचा विश्वासू सेनापति आहेस तेव्हां तूंच जाऊन पहा. हे मी बैल धरले.

वीरकः—तूंही राज्याचा विश्वासू चाकर आहेस तेव्हां तूं पाहिलंस तरी चाळेल. मीच बैल धरतो.

चंदन०—वरं. अरे गाडीवाल्या गाडीचा धूर वर उचलून धर.

आर्यकः—(आपल्याशीं) आतां कसं करावं ? असो होईल तसं हो-
वो ईश्वरावर भरंवसा ठेवावा.

चंदनकः—(आंत पाहून आश्चर्याने) अरे हा आर्यक !

आर्यकः—(दीनपणे) आर्या, मी तुला शरण आहे.

चंदनकः—शरणागतास अभय असो. (आर्यकास पाहून व त्रपापून आपल्याशीं) एक तर हा निरपराधी, शरणागत, चारुदत्ताच्या गाडीत बसलेला आणि माझा प्राणदाता शर्विलक त्याचा स्नेही, ते-
व्हां कसं करावं ? एकीकडे आड व दुसरीकडे विहीर. अस्तु. यास अभय दिलं हेंच खरं. (वीरकाकडे येऊन) पाहिला मी आर्य-
(असें अर्धच बोलून) पाहिली मी आर्या वसंतसेना. ती झणते मी स्वखुपीने चारुदत्ताकडे जात असतां असा अटकाव होणं चांगलं नव्हे.

वीरकः—अरे चंदनका इथंच मला मोठा संशय येतो.

चंदनकः—यांत संशयरे कसला ?

वीरकः—तूं प्रथम झणालास कीं, “ पाहिला मी आर्य ” मग झणतो-
स, “ आर्या वसंतसेना ” इथं माझी खात्री होत नाही.

चंदनकः—तुझी खात्री होत नाही, त्याला मी काय करूं. अरे आझीं दक्षणी मनुष्यं. भापा बरोबर येत नाही. तुझ्यासारखं व्याकरणाचं ज्ञान मला कुठं आहे. पाहिला काय आणि पाहिली काय सारखंच. इथं शब्दविचार लिंगविचार कशाला पाहिजे.

वीरकः—असो. तूं पाहिलंसच. आतां मीहीं एकदां पहातो.

चंदनकः—काय मी अविश्वासू झालों ? (आपल्याशीं) असं काय ?
तर इथं कर्नाटकीच कावा लढविला पाहिजे. (उघड) मी पाहि-
ल्यावर तूं आणखीं पहाणारे कोण ?

वीरकः—तूं तरा असा कोणरे ? गाडीचाल्या गाडी फिरवि (वीरक चहूं पहातो, त्यास चंदनक खाली पाहून लातांनीं तुडवितो. तो रागाने)

मी राजाझे प्रमाणं काय करित असतां मला लातांनां तुडविलेंसना? या सार्ठीं राजाकडून तुझे हातपाय न तोडवीन तर नांवाचा वीरक नव्हे. (निघून जातो.)

चंदनकः—अरे जारे, जा. अशा कुतऱ्याच्या भुंकण्याला कोण भितो ! (चहूंकडे पाहून) गाडीवाल्या गाडी हांक. हां पहातोस काय? चल. कुणी विचारल्यास चंदनक आणि वीरक यांणीं तपासली आहे म्हणून सांग. (आर्यकास) आर्ये वसंतसेने, ही मी कांहीं खूण देतो. (तरवार देतो.) मला विसरूं नको हं.

आर्यक—ध्यानांत कसं न ठेवीन. सिद्धाच्या भाकिताप्रमाणं गोष्ट तर होऊं दे.

चंदनक—सकल देवता तुझं रक्षण करोत आणि तुझ्या हातून तुझ्या शत्रूचा नाश होवो. (गाडीवाल्यास) हां गाडी हांक. (वर्धमानक जातो) असो. वीरक राजप्रातींतील सेनापती आहे. त्याशीं मी तंट्या केला, तेव्हां राजवाड्यांत जाणं धोक्याचं आहे. झणून हा आतां शर्विलक येत आहे, त्याच्या बरोबर घरच्या मंडळीस घेऊन निघून जावं. (निघून जातो.)

प्रवेश २ रा.

चारुदत्त व मैत्रेय येतात.

विदू०—या जीणोद्यानाची किती तरी ही शोभा !

चारु०—खरोखर ही शोभा अवर्णनीय सुंदर आहे, मला तर असं वाटतं.

पद—राग वसंत ताल त्रिवट.

वणिजा परि हे तरुवर असती । विक्रेय वस्तु
पुष्पें दिसतीं ॥ धृ० ॥ कर तो घ्यावा या
बाजारी । राजदूत हे मधुकर फिरती ॥ १ ॥

वरं मित्रा, वर्धमानकास इतका उशीर कां लागला ?

त्रि०—मी त्याला लवकर ये झणून वजावलं होतं मग इतका उशीर कां केला नकळे !

चारु०—इतकं सांगितल्यावर झटलं असतां उशीर लावूं नये.

(इतक्यांत आर्यक बसलेली गाडी घेऊन वर्धमानक येतो.)

आर्यकः—(आपल्याशीं) नगरापासून तर दूर आलों. आतां कसं करावं ? (विचार केलासैं करून) दुसरं काय करायचं ? स्वजनाचा पालक, शरणागताचा रक्षक चारुदत्त त्यालाच आपण भेटावं हें वरं.

वर्धमा०—आर्या मैत्रेया, दरवाजा उघड गाडी आली.

त्रि०—मित्रा, वर्धमानक हाका मारितो. त्यावरून वसंतसेना आली असावी.

चारु०—फार चांगलं झालं. जा जा लवकर. दरवाजा उघड.

त्रि०—(वर्धमानकास) कांरे रांडलेंका ? इतका उशीर कां ?

वर्धमा०ः—मैत्रेया, असा रागाऊं नको. गाडींतली बैठक गाडीखान्यांत विसरलों होतो, ती जाऊन घेऊन आलों झणून उशीर लागला.

चारु०ः—वर्धमानका गाडी फिरीव, मैत्रेया वसंतसेनेला उतरीव.

मैत्रेय०ः—कां तिचे पाय बिडीनं बांधले आहेत वाटतं. झणून तिला स्वतःला उतरायला येत नाहीं. (आंत पाहून) अरे मित्रा, ही वसंतसेना नव्हे. अबव हा वसंतसेन !

चारु०—मित्रा, अशी थडा काय करितोस ? थांब थांब, मीच तिला उतरविनें. (गाडींत पाहून आश्चर्यानें) अरे असा हा कोण ? कोणरे बाबा तूं ?

आर्यक—मी आर्यक नामक मोपाळदारक तुला शरण आहे.

चारु०—शरणागतास अभय असो. कांहीं चिंता नाहीं. दैवयोगानं तुझी माझी गांठ पडली आहे. तूं भिऊं नको स्वस्थ ऐस.

आर्यक—(हर्षानें) आर्या, तुझं कल्याण असो.

चारु०—अरे, वर्धमानका, याच्या पायांतला विडी काढ अगोदर.
(तो तसें करितो.)

आर्यक—लोखंडाची विडी निघाली पण स्नेहाची दृढतर विडी पडली.

वि०—याच्या पायांतली निघाली; पण ती आमच्या घायांत पडते कीं
काय बकळे !

चारु०—शिवशिव मित्रा, असं अभद्र काय बोलतोस हें ?

आर्यक—आर्या स्नेहामुळे मी तुझ्या गाडींत बसलों त्याची क्षमा कर.

चारु०—छे छे असं झणूं नको. तूं होऊन मजशीं स्नेह केला त्यानं
मी सुखी झालों. आतां तूझे पाय अवघडले आहेत, याकरितां याच
गाडींत बसून घरो जा. पालक राजाचा बंदोबस्त फार आहे.
आणि त्याचे दूत सर्वत्र फिरत आहेत, तेव्हां तूं लवकर जा. वर्ध-
मानका याला याच्या घरी नेऊन पोचोव लौकर.

आर्यक—तुझं पुन्हां दर्शन होवो.

चारु०—ईश्वर करो. (आर्यक व वर्धमानक जातात.) मित्रा, आप-
ल्या हातून राजाचा अपराध घडला आहे तर बसून उपयोग नाहीं.
या विड्या नेऊन विहिरींत टाक. न जाणो. हें राजास कळलं तर
आपल्याला घोर शासन होईल. (डावा डोळा लवलासें करून) काय?

साकी.

कांतेचें त्या न घडे दर्शन वामाक्षी फुरफुरतें ॥

कारण नसतां कैसें माझे चित्तचि बहु हुरहुरतें ॥

दर्शन भिक्षूचें ॥ होई अशिव त्यांत ऐसें ॥ १ ॥

चळ जाऊं दुसऱ्या वाटेनं. (जातात.)

प्रवेश ३ रा.

(तदनंतर ओली छाटी हावांत घेऊन भिक्षु येतो.)

भिक्षु-अज्ञ जन हो समजा वरं.

पद राम स्मरावा राम० या चा०

धर्म जर्गी धनधाम । खरोखर ॥

इंद्रिय तस्कर टपले धरुनी । चौये हेतु प्रकाम ॥ खरोखर ॥

अवन कराया जागृत राहा । ध्यान करित ते नाम ॥ सदोदित ॥

पद-केरवा० या चालीवर.

इंद्रियगण मीपण जिंकी । ममता कृत्या मारुनि
टाकी । सत्वर मनुजारे ॥ धृ० ॥ मत्सर मदादि
षडरी जिंकुनी शरिरा जो रक्षी । मनुज परी तो
साधन करितो अवश्य सुख नाकी ॥ १ ॥

पद-राग जोगी ताल त्रिवट.

शिरोमुंडका मुंड मुंडिलें । चित्त परी तूं नाहिं मुं-
डिलें ॥ धृ० ॥ तो साधु जयें स्वमन मुंडिलें ।
मुंडुनि मुंडा जरि न मुंडिलें ॥ १ ॥

आतां ही भगवी छाटी राजशालक संस्थानकाच्या उद्यानांतील पु-
ष्करणांत धुवून हळुहळू पुढं जावं (तसें करतो.) (इतक्यांत
पडद्यांत “ कोण अहेरे तो ! अरे दुष्टा गेशवज्या थांब, उभा रहा ”)

भिक्षु:- (भिऊन) अरेरे ! हां राजशालक संस्थानक आला. आतां
काय करावं? पूर्वी एका भिक्षुनं झाना अपराध केला होता झणून
कोणताही भिक्षु जिथं सांपडेल, तिथं त्याला धरून नाकांत वेसण

घालून हिंडवितो. मीं तर निराश्रित, कुणाला शरण जाऊं? आतां बुद्धच माझं रक्षण करो.

(इतक्यांत हातात तरवार घेऊन विटासह शकार येतो.)

शकारः—अरे दुष्ट, गोशावड्या, थांव उभा रहा. मद्यपानशमयीं तां-
बड्या मुळ्याचा बुडखा जशा तोडून खातात, त्याप्रमाणं तुझं डोकं
तोडून टाकतों पहा. (त्याला मारतो.)

वीटः—अरे काणेलीपुत्रा, प्रपंचाला त्रासून ज्यानं भगवीं वस्त्रं धारण
केलीं, त्याला मारणं योग्य नव्हे. अरे,

पद. राग कालंगडा ताल त्रिवट टुंवरी.

पहा किती हें उपवन सुंदर । नंदनवनसम भारी
सुखकर ॥ धृ० ॥ अनाथा तरु शरणप्रद हे ।
असुखिता जसे सुखहेतु पितर ॥ १ ॥ नगर सोडुनी
वनीं रहाती । उपकारी याजनीं खरोखर ॥ २ ॥

भिक्षुः—हे उपासका, तुझं स्वागत असो. मजवर कृपा कर.

शकारः—अरे विटा, पहा हा गोशावडां माझा निंदा करतो.

वीटः—तो काय झणतो ?

शकारः—मला उपासक झणतो. तर मी काय हजाम आहे ?

वीटः—तू उपासक आहेस, अशी तो तुझी स्तुति करितो. ही निंदा नव्हे.

शकारः—ऐक्रे श्रवणका.

भिक्षुः—तू धन्य आहेस, तू पुण्य आहेस.

शकारः—अरे विटा, पाहिलंश हें ? तू धन्य, तू पुण्य अशं मला हा
झणतो. तर मी काय श्रावक आहे किवा कोष्टी आहेरे ?

वीटः—अरे काणेलीपुत्रा, तू धन्य आहेस, तू पुण्य आहेस अशी तो
तुझी स्तुति करितो. ही निंदा नव्हे.

शकारः—विटा, वरं पण हा इयं कशालारे आला ?

भिक्षुः—आपला छाटी धुण्याकरितां आलों.

शकारः—अरे दुष्टा श्रमणका, सर्व उद्यानांत श्रेष्ठ अशं हें पुष्पकरंडक नामक जीर्णोद्यान माझ्या वहिणीच्या नवऱ्यानं मला दिलं. इथं कोल्हीं कुतरां येऊन पाणी पांतात. मी प्रवल पुरुष वरमनुष्य अशू-
नही जीत इनान करीत नाही, त्या पुष्करणीत जुन्या कुळथाच्या काढ्यांत बुचकळल्या शारखीं ओंमळ दुर्गंधी अशीं हीं भगवीं लग-
तरं धूतोश काय? तरतुला आणखी वडवितों पहा. (त्यास मारतो.)

वीटः—अरे काणेर्लापुत्रा, मला वाटतं हा थोड्या दिवसांचा संन्याशी आहे. कारण,

दिंडी.

केंस विरहें जहाली गौर डोई ।

स्कंधिं ग्रंथी नच वसन टिकत नाही ।

वस्त्ररचना नच कळे अझुनि कांहीं ।

सैल यास्तव तें स्कंधिं पहा होई ॥ १ ॥

भिक्षुः—उपासका, मी खराच थोड्या दिवसांचा संन्यासी आहे.

शकारः—तू जन्मल्यापासूनच संन्याशी कां झाला नाहीस? (त्याला मारतो.)

भिक्षुः—(मार सोसून) नमो बुद्धाय.

वीटः—अरे ह्या विचान्या गरिबाला मारून काय फळ? सोड जाऊंदे त्याला.

शकार—अरे, मी कांहीं विचार करतां तोंपर्यंत उभा रहा.

वीट—कोणावरोंवर विचार ?

शकार—आपल्या हृदयावरोंवर.

वीट—अरे हा अजून गेला नाही !

शकार—(आपल्याशीं) हे पुत्रका हृदया, ह्या संन्याशानं जावं कीं, रहावं ? किंवा जाऊंनये कीं राहूंनये ? (उघड) हं मी हृदया-
वरोंवर विचार केला. माझं शहाणं हृदय मला अशं झणतं.

वीट—कायै छणतं तुझं शहाणं हृदय ?

शकार—तें छणतं ह्यानं जाऊंनये, राहूंनये, उभाश टाकूंनये, निभा-
श टाकूंनये. इथंच कुजत पडून लवकर मरावं.

भिक्षु—बुद्धाला नमस्कार असो. मी शणांगत आहे.

वीट—जाऊंदेरे त्याला.

शकार—जावयाचं तर कांहीं शंकेतानं जावं.

वीट—संकेत तो कोणता ?

शकार—शंकेत हाच कीं, ह्यानं पाण्यांत चिखल टाकावा; परंतु
पाणी गहूळ होऊंनये. किंवा पाण्याचा ढीग करून त्यावर चिख-
लाचा गोळा टेवावा.

वीट—काय मूर्खपणा हा !

साकी.

दुश्चरिताश्रय चालते असे, पाषाण पुत्र साचे ॥
नर नखरे हे करिती ऐसे वृक्षचि कीं मांसाचे ॥
येउनि जन्माला ॥ झाले भारभूत महिला ॥ १ ॥
(भिक्षु शाप देत निवून जातो.)

अरे काणेलापुत्रा ही उपवन शोभा पहा.

पद—राग पूर्वा ताल त्रिवट.

षुष्पफळानें शोभित तरु हे । रसयुत वल्ली वेष्टित
पाहे ॥ धृ० ॥ राजदूत ते रक्षिति यातें ॥
युवयुवतीसम भोगिती सुख हें ॥ १ ॥

शकार—तूं चांगलें बोललास. हे पहा,

श्लोक.

तरु तळीं पडलीं कुशुमें अहा ।
तरुहि पुष्पभरें लवले महा ।

तरु शिरावरि वानर लोचती ।
फणश हे पिकले जणुं दीशती ॥ १ ॥

वीट—काणेली पुत्रा, पहा हे सुंदर शिलातल. ह्यावर अंमळ बसावं.
शकारः—हा मी बशलों. तूही पण वैश. (दोघे बसतात.) अरे वि-
टा अजून त्या वशंतशेनेचा मला आठवण होते दुर्जनाच्या भाष-
णाप्रमाणं तिचं रूप माझ्या हृदयांतून जात नाहीरे.

वीटः—(मनांत) तिनं ह्याची इतकी निर्भत्सना केली तरी याला
अजून तिचंच ध्यान ! अथवा

अंजनीगीत.

अवमानितां स्त्रीं न नीचा ।
काम वाढतो अधिक त्याचा ॥
कमी होय परि सत्पुरुषाचा ।
विलया वा जाई ॥ १ ॥

शकारः—कायरे? गाडी लवकर घेऊन ये अशं श्यावरक चेटाला शां-
गितलं अजून त्यानं इतका उशीर कां लावला? मला तर फार भू-
क लागली आहे. ह्या दोनप्रहरच्या वेळेश माझ्यानं पायांनी
नावरणार नाहीं.

वीटः—होय खरंच. आणखी पहा,

पद—राग सारंग, ताल धुमाळी. धन्य उषा ही०

चारा सोडुनि झोंपा घेती बसुनी गोकुल छायेला ॥
तृष्णा पीडित मृग हे पीती तप्त अशा या उदकाला ॥
टाकीना कुणि पाऊल मार्गी, भिउनि प्रचंड तपनाला ॥
यास्तव वाटे यान कुठें तरि उभें राहिलें आडाला ॥ १ ॥

शकार-भरं स्थावरक चेट येई पर्यंत चित्तविनोदार्थ मी अंमळ गातो तर. (थोडें गाऊन) अरे विटा मी कशं गायलं ?

वीट-काय बोलावं, आपण गंधर्वच आहां.

शकार-मी कशा गंधर्व नशेन ! पहा मी शाजूक लोणकळ्या तुपाश हिंग जिरमिन्याची चुरचुरित फोडणी देऊन शुवाशीत करून, त्यांत कोकिळचं मांश चपचपीत भिजवून पत्रपचीत खाळं आहे. मग माझा कंठ मधुर शुधर कां बरं हांगार नाही. अरे अद्यापि तो येत नाही.

वीट-अमळ दम धर. तो आतां लवकरच येईल. (इतक्यांत गा-
डात बसलेल्या वसंतसेनेसहवर्तमान स्थावरक चेट येतो.)

चेट-लई वखत झाला. म्हणूनशानी धनीसाव रागावतात कीं काय वान जानं. काय होईल तें खर. चला. अरे बाळ्या बाळ्या, श्यां श्यां.

वसंत-(तो शब्द ऐकून) अग वाई, हा वर्धमानकाचा शब्द नव्हे. आर्य चारुदत्तानं वर्धमानकास फार श्रम झाले म्हणून दुसरा गाडी-
वान देऊन दुसरी गाडी पाठविली तर नसेलना ! (दुश्चिन्ह झालें करून)

पद-राग भूप, ताल धुमाळी.

मन्मन भय पावतें कांपतें । दाहि दिशा या शून्यचि
दिसती, विपरीत भासतें ॥ धृ० ॥ दुश्चिन्ह
असें केंवि होय ते । सव्य नयन मम स्फुरण
पावतो, हेंच मज जाचतें ॥ १ ॥

शकार-(चाकांचा शब्द ऐकून) अरे विटा, तो पहा झालान्या
डुकरा शारखा चाकांचा घरघर आवाज ऐकूं येतो त्यावरून गाडी
आलीशी वाटते.

वीट-(पाहून) होय खरंच हा चेट आला पहा.

शकार-हे पुत्रका स्थावरका चेटा, आलाश बाबा एकदांचा. तुझी
शर्व आलां.

चेट-व्हय सरकार. आमी समदे आलों.

शकार-वरं तर या पडक्या भितीवरून गाडी आंत आण.

चेट-असं कसं व्हईल सरकार, बैल मरतील, गाडी मोडल, नी मीवी मरन कीं ?

शकार-अरे मी राजाचा मेव्हणा आहे. मला काय, बैल मेले तर दुशरे विकत घेईन. गाडी मोडली तर दुशरी करवीन आणि तूं मेलाश तर तुझा बाप दुशरा गाडावान ठेवीन.

चेट-तुमच मातुर खरं आहे सरकार. पन माझ्या जिवास मी मुकन ना ?

शकार-कांहीं चिंता नाहीं. शर्वाचा नाश झाला तरी होऊंदे; पण मोडक्या भिताडावरूनच गाडी आण.

चेट-जी महाराज, हा निवालों बगा. (गाडीसह सुखरूप येतो) इचे भन, बैल मेले न्हार्यांत, गाडी मोडली न्हार्ई नि माज्यावी जिवास धोका न्हार्ई ! लईच चमत्कार ह्यो.

शकार-कायरे गंडलेका, बैल मेले नार्हात गाडी मोडली नाहीं, आणि तूंही मेला नार्हांशरे ?

चेट-आपल्या पुन्यार्ईचा परताप ह्यो सारा.

शकार-चला आपण गाडींत जाऊन बशूं. विटा, तूं माझा शिक्षक आणि गुरु आहेस झणून तुला अगोदर मान दिला पाहिजे. याशाठीं तूंच अगोदर गाडीवर चढ.

वीट-वरं कां होईना.. (चढावयास जातो.)

शकार-रे, थांब थांब. ही गाडी काय तूं केलीस झणून तूं अगोदर बसतोस ? गाडी माझी आहे, तेव्हां मीच अगोदर बसणार. तूं हो बाजूला.

वीट-आपणच मला सांगितल आणि आतां असं म्हणतां ?

शकार-अरे मी जरी तशं बोललों तरी महाराज आपण अगोदर बसावं अशं तूं झणावंश कीं नाहीं. अशं म्हणण्याचा तुझा धर्म आहे.

वीट-वर आपण अगोदर बसावं मग मी बसेन.

शकार-हा मीच आतां बसतों पहा. पुत्रा स्थावरका चेटा गाडी फिरीव.

चेट-जी सरकार.

शकार—(गाडीवर पाहून चढून भ्याल्यासारखे करून लवकर खाली उतरतो आणि विटाच्या गळ्यास मिठी घालून) अरे विटा, मां मेलों. गाडीत कोणी राक्षशी बसली आहे किंवा कोणी चोर बसला आहे खचित. राक्षशी अशली तर आझां दोघांश चोरून नेईल. आणि चोर अशला तर आपणाश खाऊन टाकील.

वीट—मित्रा भिकं नको. या बैलाच्या गाडीत राक्षशी कशाला येऊन बसेल ? दुपारच्या उन्हांने तुझी दृष्टी दिपली आहे. आणि आंग-रखा घातलेल्या स्थावरक चेटाची सांवलां आंत पडली आहे. ती पाहून तुला भ्रांति उत्पन्न झाली. दुसरं कांहीं नाही.

शकार—पुत्रका स्थावरका चेटा निवंत आहेसना बाबा ?

चेट—व्हय सरकार.

शकार—गव्या विटा. गाडीत कोणी तरी स्त्री बसली आहे तूं पहा जा.

वीट—काय स्त्री बसली आहे ? तर मग चला आपण तिला मस्तक नम्र करून जाऊन पाहूं.

वसंत०—(विस्मय पावून मनांत) काय माझ्या नेत्राला ताप देणारा हा राजशालक प्राप्त झाला ! आतां माझं जीवित राहतं कीं नाही कोण जाणे. उखर भूमीवर बीजमुष्टी टाकावी तद्वत मज मद-भागिनीचं इथं निष्कळ येणं झालं. आतां कसं करावं ?

शकार—हा वृद्ध चेट भ्याला आहे. झणून विटा गाडीत कोण आहे तें तूच पहा जा.

वीट—काय चिंता आहे. मी जाऊन पहातो.

शकार—काय इथं कोल्हे रडूं लागले. कावळे धावूं लागले तर जो पर्यंत ह्या विटाश ते दातांनीं पहातील आणि डोळ्यांनीं खातील तो पर्यंत आपण येथून पळून जावं हें बरं.

वीट—(गाडीत वसंतसेनेला पाहून खिन्न होऊन) अरेरे फार वाईट गोष्ट झाली ! काय ?

पद—राग पिल्लू, ताल धुमाळी.

वसंतसेना हरिणी कशीही या व्याघ्रा अनुसरली ॥
नवलचि याचें वाटे मजला गोष्ट कशीही झाली ॥

शरच्चंद्र शुचि जो मृदु पुलिनी आनंदे करि केली ॥
हंसा त्यजुनी हंसि कशी ही काका जवळी आली ॥१॥

(उघड) वसंतसेने हें तुला योग्य नव्हे.

पद—राग भैरवी, ताल त्रिवट.

नेतां तुजला आर्जव करुनी । वंचिलें तया हट्ट
धरोनी ॥ धृ० ॥ ऐकुनि जननी उपदेशातें । मा-
नसिं धरुनी वित्ताशेतें ॥ सेवाया तूं आलिस या-
तें ॥ वेश्यपणासी जणुं अनुसरुनी ॥ १ ॥

मी तुला पूर्वी सांगितलेलं आठवत असेलच.

वसंत०—नाहीं नाहीं मी त्यावर अनुरक्त होऊन आले असं नाहीं.
गाडीची अदलावदल झाल्यामुळं मी चुकून इकडे आले. तर आतां
मी शरणागत आहे. तूं माझं रक्षण कर.

वीट—भिऊं नको, स्वस्थ ऐस. (मनांत) असो, मी याला ठकवितों.
(शकाराजवळ जाऊन) अरे काणेला पुत्रा खरंचरे खरं या
गाडींत कुणी राक्षसी बसली आहे.

शकार—अरे राक्षशी आहे झणतोस तर तिनं तुला कशं चोरलं ना-
हीं ? अथवा चोर अशला तर त्यानं तुला कशं खाळं नाहीं ?

वीट—अशी भलतीच कल्पना कशाला करतोस. चल आपण बागा-
वागांतून दाट झाडांच्या सावली मधून पायांनीं चालत उज्जयनी
नगरांत जाऊं.

शकार—अशं केल्यानं काय होईल ?

वीट—असं केल्यानं आपणास व्यायाम होऊन बैलांस विसावा सांपडेल.

शकार—वरं तशं कां होईना. स्थावरक चेटा गाडी घेऊन जा. आमीं
पायांनीं चालत येतो. देवा ब्राह्मणांपुढं पायांनीं चालावं अशं आहे.
पण नाहीं नाहीं थांब गाडींतच बशून गेलं पाहिजे. मी गाडींत अ-
शलों झणजे दुखून लोक मला पाहतील आणि झणतील कीं, हा
राजाचा मेव्हणा शंभूथानक थोर मनुष्य चालला आहे.

वीट—(भनांत) आतां कोणता उपाय करावा? विषाचं औषध अकरणं कठिण आहे. असो आतां काय होईल तें होवो. सांगावं हेंच वरं (उघड) अरे काणेली पुत्रा, राक्षसी गाडीत आहे, असं मी धरून बोललों; परंतु वसंतसेना तुझ्याशीं रमण्यासाठीं आली आहे.

वसंत०—(तें ऐकून) शिव शिव! काय हें भलतंच बोलला हा.

शकार—(हर्ष पावून) काय मी प्रबळ पुरुष वर मनुष्य वाशुदेव समजून मजकडे आली!

वीट—होय यांत काय संशय.

शकार—वाहवा, तर मग ही अपूर्व श्री मला प्राप्त झाली. त्या वेळेश मी हिला कोप आणिटा होता. पण आतां पायां पडून हिला शुभ-शन्न करीन.

वीट—चांगलं बोललास. तसंच करावं.

शकार—हा मी पायां पडतो पहा. (वसंतसेने जवळ जाऊन) हे अंबिके देवी, हे सुंदरी विशालनेत्रे मी नम्र होऊन तुझ्या पायांवर मशक ठेवितों. तर पूर्वीच्या अपराधाची क्षमा करून माझी इच्छा पूर्ण कर.

वसंत०—(रागानें) दूरहो मूर्खा, (त्याला पायांनीं लोटते.)

शकार—(रागानें) कायगे दांडगे, मला लाथा मारतेश?

श्लोक.

जें अंबांनीं प्रीतिनें चुंबियेलें ॥

देवांलाही जें नशें नम्र झालें ॥

तें पायांनीं ताडिलें उत्तमांग ॥

जैसैं रानीं दुशंगालें मृगांग ॥ १ ॥

अरे स्थावरका चेटा ही तुला कुठेरे शांपडली ?

चेट—महाराज रस्त्यामंदी वज्याच्या गाड्याची कशी धुमाकुळ उडून गेली व्हती तेंवा त्यों सावकार पुतर चारुदत्त त्येच्या बागेच्या फाटकाशी जरा गाडी उभी केली नि मंग दुसऱ्या गाडीस चाकोरी दिली. इतक्या मंदी ही बाई गाडी मंदी वसूनसेन हिकड आलीसी दिसते. गाडीच्या अदलाबदलीन असं झाल असल.

शकार-तर काय गाडीची अदलावदल झाल्यामुळ ही इकडे आली ? माझ्याशीं रमण्याकरितां आली नाहीं ? तर अग ए गर्भ दाशी, उतर माझ्या गाडींतून. तूं त्या दरिद्री शावकाराच्या पोराला अनुसरणार आणि माझ्या गाडींत बसून माझे बैल खराब करणार, हें पाहिजे कशाला ? चल उतर, खालीं उतर.

वसंत०-(आपणाशीं) आर्या चारुदत्ताला अनुसरणार, हे याचे शब्द कानाला फार गोड लागले. आतां पुढं काय होईल तें होवो.

शकार-लौकर उतर नाहींतर पहा. वेर्णा धरून खालीं ओढीन.
(जवळ जातो.)

वीट-छे, छे, हें काय ?

पद-राग भैरवी, ताल त्रिवट.

काय असें करसी ॥ मित्रारे ॥ धृ ॥ नच ओढावे
गुणवंतेच्या कधिही केंशांसीं ॥ १ ॥ नच तोडावे
उपवन लतेच्या । कदा पल्लवासीं ॥ २ ॥

(जवळ जाऊन) वसंतसेने खालीं उतर.

वसंत०-(गाडींतून खालीं उतरून एकीकडे उभी रहाते.) आतां काय गती होईल कोण जाणे.

शकार--(मनांत) मागं हिनं माझ्या वचनाचा अवमान केल्यामुळ जो कोपाग्नी धुमशत होता तो आज हिच्या पादप्रहरानं पेटला आहे तर हिला या वेळेश ठार मारल्यावांचून तो अग्नी शांत होणार नाहीं. याशाठीं हिला मारून टाकतो. (उघड) अरे विटा.

श्लोक

जरी इच्छिशी लांब आणी विशाला ॥

गुलेनार बारीक ऐशी दुशाला ॥

जरी पाहिजे मांशही खावयाला ॥

कुचू कुचु कुचू कुचु चावयाला ॥ १ ॥

वीट-मम पुढं काय म्हणतोस ?

शकार-विटा, माझं प्रिय कर.

वीट-तुझं प्रिय खर्चात करीन; पण तें अकार्य नसलं तर.

शकार-अरे ह्यांत अकार्याचा लेशही नाही आणि राक्षशीचंही भय नाही. ह्या वंशतशेनेला मारून टाक.

वीट-(कानावर हात ठेवून) शिव शिव !

पद राग लीलांवरी, ताल धुमाळी.

स्त्री जाती ही केवळ भाला नगरविभूषा खाशी ॥
वेश्या असुनी मर्यादेनें सत्कुल योषा जैसी । धृ० । अप-
राधाचा लेशहि नसतां वधिन जरी मी इजसी ॥
परलोकनदी पार जावया नाव कोणती मजसी ॥१॥

शकार-मी तुला उद्धूष देईन. एकीकडे ह्या वागेत एकांतीं हिला मारलं तर तुला कोण पहावयास आला आहे ?

वीट-कोणी मनुष्य पहाणार नसला तरी;

दिंडी.

दिशा दाही देवता चंद्र सूर्य ।
सतत पाहाती कळे न हें काय ॥
धर्म आत्माही गगन पवन साक्षी ॥
सुकृत दुष्कृतिं महि तसी लक्षी ॥१॥

शकार-तर मग हिच्यावर वल्गांचे झांकण घालून आड करून मार.

वीट-अहारे मूर्खा, तूं केवळ नष्ट आहेस.

शकार-(आपणाशीं) हा म्हातारडा कोल्हा अधर्मभिरू आहे. आतां मी श्यावरक चेटाला अनुकूल करून घेतों. (उघड) अरे श्यावरका, चेटा, पुत्रका, तुला शोन्याचां कडीं देईन.

चेट-तीं मी हातामंदा घालीन.

शकार-तुझी बैठक किनखापाची करीन.

चेट-मंग मी त्येचेवर बसन.

शकार-तुला शर्व चेटांचा नाईक करीन.

चेट-मी त्येचा धनी होईन.

शकार-तर मी शांगतो तें ऐक.

चेट-वंगाल कामाशिवाय सांगाल त्यें सारवी ऐकन.

शकार-अरे अकार्याचा लेशही नाही.

चेट-तर मंग चिंता न्हायीं.

शकार-दुशरं कांहीं नाहीं. ह्या वसंतशेनेला मारून टाक.

चेट-शिव शिव शिव ! असं वंगाल काम करनं नगं. मेल्यो तरी बेहत्तर.

शकार-अरे चेटा, अशं काय झणतोश, तुझ्यावर देखील माझी शक्ती नाही काय ?

चेट—आपली सक्ती माज्या शरिरावर हाये, पन माज्या मनावर न्हायीं. म्हून हें काम मला सागूं नगा.

शकार-अरे चेटा, तूं माझा शेवक अशून भितोश कोणाला ? अरे, ऐकत नाहीश ना ? तिला मारीत नाहीश ना ? शंभाळ तर आतां (त्याला लाथा बुक्यांनीं मारतो.)

चेट-महाराज, तुम्हां मला हाणा मारा व्हव तें करा. हें काम करायचा न्हायीं. आपल्या जन्माच्या पापानच अगुदर मी गर्भ-दास झालों हाये तेवढ पुर. नग नगर वा जास्ती पाप, अगुदरचं पाप न्हायींस हाया मला बगाय व्हव.

शकार-(मनांत) हा वृद्ध कोल्हा पापभिरू आणि हा गर्भ दास परलोकभिरू, हे दोघेही भित्रे. मी राजशाल पुरुशश्रेष्ठ. मी कोणाला भीणार नाहीं कीं, मला कोणाचं भयही नाहीं. मीच स्वतः हें काम करीन. (उघड) अरे गर्भदाशा चेटा, तूं जा येथून. अग वसंतशेने, तूं आडोशाला जाऊन एकीकडे बेश. मी तुला मारणार नाहीं.

अंक ३ रा.

चेट-आज्ञा महाराज. (वसंतसेनेकडे जाऊन) बाईसाब एवढंच माझं सामर्थ्य नि पुन्य. (जातो.)

शकार—(कांचा घालून कंबर बांधतो) वसंतसेने, इकडे माझ्या शमोर उभी रहा. मी तुला मारतो.

वीट-चल हो एकीकडे, मूर्खा माझ्या समक्ष तूं हिला मारशील काय ? (त्याची गचांडी धरून त्याला ढकलून देतो)

शकार—(भुईवर पडतो) अरे वीटा तूं मला राजशालकाला मारतोस काय ? मी आजपर्यंत तुला दुधाचा, तुफाचा, शाखरेचा, मांशाचा रतीब लावला अशतां एवढ्याशा कामा करितां तूं माझा शत्रु होणार ? (विचार करून) ठीक ठीक. ह्या वृद्ध शृंगालानं डोकं हालवून त्या चेटाला काहीं खूण केली. तर याला दुशरी कडे पाठवून वसंतसेनेला मारून टाकावं. (उघड) अरे वीटा, वसंतसेनेला मार झटलं तें काहीं खरं नव्हे. मेऱ्या पत्रावळी शारख्या विस्तीर्ण कुलांत मी उत्पन्न होऊन अशं भलतं काम करीन काय ? हिनं भय पावून मला वश व्हावं झणून मी तशं बाललों.

वीट-वरं मग आतां काय झणतोस ?

शकार-वीटा, ही तुला पाहून लाजते. माझा अंगिकार करीत नाहीं. ह्या शाठीं तूं जा. आणि मी मारल्यामुळं श्थावरक चेट पळून जात आहे, तर त्याला धरून इकडे घेऊन ये.

वीट-(मनांत) कदाचित् असंही असेल (उघड) वरं तर मी जातो.

वसंत-(वीटाचा पदर धरून) मी शरणागत आहे असं सांगितलं असून, मला सोडून चाललास ना ?

वीट-वसंतसेने, भिऊं नको, स्वस्थ ऐस. अरे काणेला पुत्रा, ही वसंतसेना ठेव तुजपार्शी असूं दे. संभाळ वरं मी आल्यावर माझी मला परत दे.

शकार-वरं वरं. मी संभाळतो हं.

वीट-(काहींसा दूर जाऊन मनांत) अथवा मी गेलों असतां कदाचित् हा घातकी तिचा घात करील. ह्यासाठी अंमळ अडोशास उभं

राहून, ह्याच्या मनांत काय कर्तव्य आहे तें पाहूं. (एकांती जाऊन उभा रहातो.)

शंकार-टांक झालं. आतां हिला मारावं, अथवा हा वृद्ध शृंगाल मोटा कपटी ब्राह्मण आहे. तो आडऊड उभा राहून खरंच कोल्ह्या प्रमाणं कपट करील तर यालाही ठकविण्यास कांहीं युक्ति करतो. (फुलें वेंचून त्यांनीं आपणास शोभवून) हे बाले, हे सुंदरी वश-तसेने इकडे ये.

वीट-हा कामानूर झाला. आतां कांहीं चिंता नाही. (जातो.)

शंकार-(आर्जवानें) मी तुला पुष्कळ शोनें देतो. मी तुझ्याशीं प्रिय भाषण करितों. आणि आपल्या पागोट्याशुद्धां हें भक्तक तव-पदीं नम्र करितों, तर हे सुंदरी माझे मनोरथ तूं पूर्ण कर.

वसंत०-(खालीं तोंड करून कोधानें.)

पद—राग सवाई, रामासि अनुकूल या चा०

मूर्खा हि अशिवा वाणी कैसी, काढिशी मुखांतूनि तरी तूं॥
देऊनि धन मज भुलवूं पहासि नीच चांडाल अससि तरी तूं॥
विमलतनूधरा जाण हि नारी अशुद्ध देही अससि तरी तूं॥
त्या तूजला मी पावेन कैसी, दुर्जन निंदीचि अससि खरा तूं॥ १।

पद—भूपती खरे ते या चा०

श्रीमंत तो जरी पसंत आक्षां नाही ॥ सेवितों प्रय-
त्नं कुलवंत नरा पाही ॥ वेश्येसि मार्ग हा सुरम्य
शोभा देई ॥ सटश्य जनाश्रयें काम पुरा तो
होई ॥ चाल ॥ गुण लागति ते प्रीतीतें ॥ जाणरे ॥
जवरीनें कथिं नच होतें ॥ जाणरे ॥ सर्वत्र रीत

ही दिसते ॥ जाणरे ॥ चाल ॥ मधुकरी कवण ती,
अम्नवृक्ष जी सेवी ॥ सेवील पलश तो असें कधीं
कां होई ॥ १ ॥

शकार—अग ए बटकीचे पोरी, त्या भिकारी चारुदत्ताला आम्नवृक्ष
ह्मणतेश आणि मां राजशालक, वरमनुष्य मला पलश ह्मणतेश
काय? शुक्र देखील ह्मणत नाहींश अँ! अशी तूं मला शिव्या
देतेश काय?

वसंत०—निरतर तो माझ्या हृदयांतच आहे मग त्यांच स्मरण, वर्णन
कसें न करीन?

शकार—अद्यापि तो तुझ्या हृदयांत आहे? तर थांब तुझ्या हृदयग-
ताला आणि तुला बरोबरच मोक्ष देतो. अग, दरिद्र शार्थवाह मनु-
ष्याची इच्छा कारणारे मजपुढं उभी रहा.

वसंत०—तोच अक्षरं पुन्हा बोल. मला तां फार आवडलीं.

शकार—आतां दाशीपुत्र चारुदत्त तोच तुझं रक्षण करील?

वसंत०—इथं असून ते मला पहाते तर माझं रक्षण खचित करते.

शकार—अँ काय ह्मणतेश? तो रक्षण करता?

श्लोक.

तो कोण वालिशुत शुक्र महेंद्र विष्णू ॥

कीं द्रोणपुत्र यमनंदन भीम जिष्णू ॥

कुंभश्रुती दशशिरा अथवा जटायू ॥

कीं कालनेमि मुचकुंद बली श्रुतीयू ॥ १ ॥

अथवा हेही तुझं रक्षण करूं शकणार नाहींत.

श्लोक.

चाणक्यानें जशी शीता मारिली भारती युगीं ॥

तशी तूतें मारिन मां द्रौपदीनें जटायुशा ॥ १ ॥

वसंत०--(भयानें) अग आई तूं कुठं आहेस? हाय! हाय!

पद्—व्यर्थ मी जन्मलें० या चालीवर.

कायती होईल माझि गती ॥ लागली मनाला हीच
भिती ॥ धृ० ॥ पूर्ण मनोरथ झाल्या वांचुनि ॥
काय तरी मज येइ मृती ॥ १ ॥ काय करावें
जाऊं कोठें । सुटली मनिची सर्व धृती ॥ २ ॥

प्रियकर नाथा चारुदत्त हा । शिवटची तुज करित नती ॥ ३ ॥

शकार—ही गर्भदाशी अद्यापि त्याच दुष्टाचं नांव घेते. (तिची गचांडा धरून) अगे गर्भदाशी कर कर त्या भिकाऱ्याचं स्मरण कर.

वसंत०—आर्या चारुदत्ताला माझं नमन असो.

शकार०—मर तर आतां रांडेचे पोरी मर. (तिचा गळा दावतो आणि तिला मारून लोटून देतो. वसंतसेना मूर्छित पडून निचेष्ट होते) (हर्षानें) वाहवा ! काय माझं शौर्य ! हिनं माझा अपमान केला झणून रागानं इला मारून टाकली ! रावणासारखा माझा बाप आणि द्रौपदी सारखी माझी आई अशा या पुत्राचा पराक्रम पाहून शंतुष्ट कसे होणार नाहीत ? अशो आपलं काम झालं. आतां तो म्हातारा कोल्हा येईल. याशाटीं येथून दूर जाऊन बशावं हें बरं.

वीटः—हा स्थावरक चेट मी समजावून माथारा आणिला आतां काणेलीपुत्रास जाऊन भेटावं. (इकडे तिकडे फिरून पाहून) अरे हा तर पाय पसरून मार्गातच पडला आहे, तेव्हां यानं स्त्रीवध केला असं खास वाटतं. (शकाराजवळ जाऊन) अरे काणेलीपुत्रा तूं सांगितल्या प्रमाणं मी स्थावरक चेटास समजाऊन आणिलं.

शकारः—विटा आलाश ? तुझं स्वागत असो. पुत्रा स्थावरका चेटा, तूं आलाश ? तुझंही स्वागत अशो.

घेठ-जो सरकार.

घीट-माझी ठेव तुजपाशीं आहे ती माझी मला दे.

शकार-कोणती ठेव ?

घीट-वस्तसेना.

शकार-गेली.

घीट-कुठं ? (तर्क करून) ती ह्या दिशेनं गेली नाही.

शकार-तू कोणत्या दिशेनं आलास ?

घीट-पूर्व दिशेनं.

शकार-ती दक्षिण दिशेनं गेली.

घीट-मां दक्षिण दिशेनं आलों.

शकार-ती उत्तर दिशेनं गेली.

घीट-अरे तू असं संदिग्ध भाषण काय करतोस ? खरं असेल तें सांग.

शकार-खरं शांगूं ? मारली.

घीट-अजून मला खरं वाटत नाहीं. खरं असेल तें सांग.

शकार-तुझ्या होम्यावर मी पाय ठेवून शपथ कर्तितों. मग तर

तुझ्या खरं वाटे ३ ना ? ही मी मारली. माझं बोलणं खरं वाटत नसेल

तर हें प्रत्यक्ष पहा राजशालक संस्थानकाचं शूरत्व (दाखवितों.)

घीट-(पाहून) हाय हाय ! मी मंदभाग्य झालों (मूर्च्छित होऊन पडतो.)

शकार-अरे ! माझा मित्र विट शांत झाला !

घेठ-अरे विटा सावध हो सावध. मीच तिला गाडी मदन आणली तरा मीच मारली अन् काय ?

घीट-(सावध होऊन) हायग वस्तसेने, तुझा असा परिणाम व्हावा व्हाय ?

पद् राग जोगी, ताल धुमाळी. (जाते कीं मम या चा०)

गेली गेली रति विलासिनी निज देशा निघुनी ॥

औदार्यनदी गेली कैशी यमभूमीं जिरुनी ॥ धृ० ॥

वस्त्राभरणं भूषित सुशिले चारुमुखो तरुणी ॥
 लावण्यलते पंकजनयने चंतुरे केलिखनी ॥
 आश्रयदाने करीगामिनी स्मरविक्रय अवनी ॥
 • सुंदर वपु तव नाश पावले कैसें आज दिनीं ॥ १ ॥

(शकाराक्ष)

पद—उद्यां वद जतं या० चा०

कमा तरि झाला । येणें लाभचि तो तुजझ ॥ घृ० ॥
 घोर कर्म तूं जें हें केलें । नगरविभूषण हरनी
 नेलें ॥ करुनि पापाला ॥ वाट रौरव साधीला ॥ १ ॥

(मनांत) कदाचित् हा दुष्ट आपलें दुष्कर्म मज गरिबावर घालील
 तर आतां आपण इथं राहूं नये. (जाऊं लागतो.)

शकार—(जवळ जाऊन त्याला धरून) अरे जातोश कुठं ?

वीट—मला सोड नोड, जाऊं दे. तुझी संगत पुढे.

शकार—अरे वसंतसेनेला आपण इततः मारून मला दोष लावून
 पळून जातोश कुठं ? शांपत मां अनाथ आहे अशं तुला वाटतं
 काय ?

वीट—तू कवळ नष्ट आहेस.

शकार—(हंनतो) ही ही ही. अरे विटा रागावूं नकोश. चल आपण
 तळानि क्रीडा करूं, चल.

वीट—नकारे यावा तुझी क्रीडा.

साक्षी.

अपाहित जन जो पतिता संगें राहतसे या लोकीं ॥
 पतित तयातें सर्व मानिती तुज संगें मज कीं ॥
 अनुमरूं तुज केसा । खाघातके तूं ऐसा ॥ १ ॥

(क्रूरशायुक्त) वसंतसेने ! हाय हाय !

पद. बाई तूं या आम्र० या० चा०

पुढच्या जन्मीं नच या जन्मा । घेउनि येई गणि-
काधामा ॥ सुंदरनयने हे शुभशाले । ख्यात विमल
कुलिं याविं जन्मा ॥ १ ॥

शकार-(रागावून) अरे माझ्या पुष्पकरंडक जाणोद्यानांत वसंत-
शनेला मारून आतां पळून जातांश ? चल माझ्या मेव्हण्या पुढे.
मी तुजवर किर्याद करितों (त्याला धरतो)

घीट-आं काय झगतोस ? दुष्ट यांच तुला दाखवितों. (असें झणून
तत्वार काढतो) .

शकार-(भिऊन मागे सरून) कायरे तूं म्हालाश होय ? तर जा जा.

घीट-(मनांत) आतां इथं राहणं योग्य नाहीं. असो. आर्य शवि-
लक, चंद्रनरु प्रभृति या आपल्या सोबत्यांना जाऊन मिळावं हेंच
वरं. (निघून जातो.)

शकार-जा मर एकदांचा. गेलाश पिडा चुकली. अरे पुत्रा श्याव-
रका चेटा मी कशं कार्य केलं ?

चेट-महाराज, आपुन लई वंगाळ काम केलं.

शकार-चेटा काय, मी वाईद काम केलं म्हगतोस ? वरं झालं तें झा-
लं. (आंगावरचे अलंकार काढून.) हा अलंकार मी तुला देतो
हा घे.

चेट-नग नग मला धनी साव. आपनच ठेवा झंजी झालं.

शकार-वरं तर हे बैल घेऊन जा. आणि माझ्या वाज्याच्या शमोर-
च्या गळीत उभारहा. इतक्यात मी येतो.

चेट-आज्ञा महाराज. (गाढी घेऊन जातो.)

शकार-आपलं रक्षण करण्याकरितां विट निघून गेला तो नार्हीशा झालाच म्हणा. आतां चेटाला वाज्याच्या शमोरच्या गळीत उभं राहावयास शांगितलं आहे. तिथंच त्याला विंडी घालून अडकवून टाकावं झणजे आपली भशलत गुप्त राहिल. चला तर. ही पण एकदां ती मेली कीं जिवंत आहे तें पहावं. जिवंत अशली तर पुन्हा ठार करावी. (तिला पाहून) काय ही तर खचीत् मेली. अशं, शेल्यानं हिला झांकून ठेवतो. पण नको. कां कीं हा शेलं नामांकित आहे. झणून कोणा श्रेष्ठ पुरुश याला ओळखील. अशो. वाच्यानं गोळा झाळेच्या शुष्कपर्णांनीं हिला झांकून टाकावं. (तसें करतो.) आतां द्रव्यलोभास्तव शिवकाःपुत्र चारुदत्तानं माझ्या दुष्करंडक नामक जीर्णोद्यानां वसंतसेना बलात्कारानं नेऊन ठार मारिली अशी राजशभेंत जाऊन फिर्याद करावा. हं हं ही नवीन कपट युक्ति नामी. चला तर. (थोडें चालून व पुढें पाहून भीतीनं) मी जातो त्याच वाटेनं हा दुष्ट गोशावडा ओल भगवं वस्तु हातीं घेऊन येत आहे. ह्याच्या नाकांत वेशण घालून ह्याला मी रश्यांत फिरविलं. ह्या मुळं ह्याचं माझं वैर पडलं आहे. न जाणो कदाचित् हा मला इथं पाहून ह्यानंच वसंतसेना मारिली अशं शांगेल. तेव्हां आतां आपण ह्या पडक्या भितीवरून चढून जावं.

(तदनंतर संवाहक भिक्षु येतो.)

भिक्षु-मी आपली छाटी तळ्यांत धतली. आतां झाडाच्या खांदीवर घालून ती वाळवावी. पण इथं वानगांचा उपद्रव फार आहे, त्यांनीं खाली पाडली तर धुरळ्यानं भरेल यासाठीं खालीच कुठं तरी पसरून वाळवावी झणजे माती न लागतां ही वाळेऊ. (तसें करून " नमो बुद्धाय " असें झणून खाली वसतो आणि आपणाशीं) उगीच काय बसावं. धर्माक्षरांचा पाठ तरी करावा. (" इंद्रिय गण मीपण० " इत्यादि पूर्वोक्त झणतो व पुनः विचार करून) जों पर्यंत बुद्धोपासिका वसंतसेनेचा प्रत्युपकार मजकडून घडला

नाहीं तों पर्यंत स्वर्ग मला नको. दहा मोहोरा देऊन मला द्यूत-कारापासून सोडाविलं त्या दिवसापासून तिनं मला विकत घेतलं असंच मी समजतो. (पुढें पाहून) हें काय ! द्या पानाच्या आंत हालतं काय ? सुस्कारा कोण टाकतं ? (वसंतसेना सावध होऊन हात बाहेर दाखविते तो पाहून चपापून) हा काय चमत्कार ! उत्तम अलंकारांनीं भूषित असा खीचा हात पानांतून बाहेर निघाला ! (तो निरखून पाहून) अरे हा हात तर ओळखीचा दिसतो. ख-चात मला अभय दिलेला तोच हा हात. (वरचीं पाने एकीकडे सारून व पाहून) हो तीच ही बुद्धोपासिका ! हिची अशी दशा कशानं झाली ?

वसंत०—(खोल शब्दानें) मला थोडं पाणी.

भिक्षु—काय ही पाणी मागतं ? येथून बावडी तर दूर आहे, आतां कसं करावं ? असो माझी ही छाटी अजून बरीच ओली आहे. हीच हिच्या आंगावर घालावी. (तसें करतो. वसंतसेना सावध होऊन उठून वसंत. भिक्षु तिला वज्राच्या पदरानें वारा घालतो) आतां पाणी आणून देऊं काय ?

वसंत०—आर्या तूं कोण आहेस ?

भिक्षु—बुद्धोपासिकेनं मला ओळखिलं नाहीं काय ? दहा मोहोरा देऊन विकत घेतलेला तो हा.

वसंत०—होय मी ओळखलं; पण तुझी झणतां तें मला स्मरत नाहीं. मी अगदीं मेळें असतें तर बरं होतं.

भिक्षु—बुद्धोपासिके तुझी अशी अवस्था कशानं झाली ?

वसंत०—(दुःखानं) वेश्यापणास जें योग्य तें झालं.

भिक्षु—हे बुद्धोपासिके, ऊठ ऊठ. मला स्पर्श करतां नये झणून द्या जवळच्या झाडाच्या खांदीला धरून ऊठ. (झाडाची खांदी वांक-वितो. तिला धरून वसंतसेना उठते.)

वसंत०—या समयीं तू मला जीवदान दिलस अस मी मानते. :
 भिक्षु—असो, येथून जवळच त्यां मठांत माझीं धर्म भगिनीं रहाते तिथं
 हळूहळू चल आणि विसावा घेऊन स्वस्थ चित्त हो; मंग आणिल्या
 परीं जा. (दोघे जातात.)

(पडदा पडतो.)

तिसरा अंक समाप्त.

अंक ४ था.

प्रवेश १ ला.

(शंकार प्रवेश करतो.)

शंकार--(आपणाशी) मी थंड पाण्यांत आंघोळ करून बागेत बसून कशा शांत झालों आहे. तशांच वायकांचेरोबर क्रीडा करून व मित्रांचेरोबर गाऊन मजा मारिली. क्षणांत शेडीला गांठ देतो. क्षणांत शोहून टाकतो. आतां मी राजशालक संस्थानक कशा दिशतो? (विचार केलासे करून) विषाच्या किड्याप्रमाणं मी दुश्याच्या नाशाविषयी जागा करून ठेविलो आहे. त्यांत कुणाला बरं घालावं? (स्मरण करून) हो मला शंकरलं! त्या दरिद्र चारुदत्तावर ह्या कर्मांचे स्थापन केलं अशातां शंकायाजोगं आहे. तेव्हां त्यावरच बालंट घ्यावं झगजे झालं. आतां न्यायशभेत प्रथम हीच फिर्याद करावी की, चारुदत्तानं द्रव्यलोभास्तव वंशतशेना बाहुपाश घालून मारिली. चला तर न्यायशभेतच अगोदर जावं. (इकडे तिकडे फिरून) हीच न्यायशभा, आतां आंत जावं.

न्याया०--अरे शोधनका, बाहेर कोणी फिर्यादी आहे काय पहा.

शोध०--आज्ञा. (बाहेर येऊन मोठ्याने हाक मारून) फिर्यादी आहे?

शंकार--(हर्षाने) न्यायाधीश आले कायरे? (डौलाने इकडे तिकडे फिरून) आले अशल्यांश त्यांना राष्ट्रीय राजशालक वरपुरुश मनुश्य वाशुदेव आला आहे म्हणून कळीवं. शंमजलाश?

शोध०--(घाबरून) काय? आज पहिल्यानेच राजशालक फिर्यादी आला? (त्यांस उघडं) महाराज अंमळ उभे रहा, जाऊन न्यायाधिसांस कळवितो. (न्यायाधिसाजवळ जाऊन) महाराज आज राजशालक संस्थानक फिर्याद येऊन आला आहे.

न्याया०—काय ? आज पहिल्यानंच राजशालक फिर्याद घेऊन आला आहे ? सूर्योदय समयींच ग्रहण कुणा तरी मंहा पुरुषाचा घात सुचवितं. शोधनका आज न्यायाचं काम बरोबर चालणार नाही त्या करितां त्याला जाऊन आज तुझी फिर्याद पहाण्यास अवकाश नाही, तूं उद्यां ये, असं सांग.

शोध०—आज्ञा, (शकाराकडे जाऊन) महाराज न्यायाधीश झणतात कीं, आज तुमची फिर्याद पहावयास अवकाश नाही; तुझी उद्यां या.

शकार—(रागानें) काय माझी फिर्याद न्यायाधीश पहात नाही ? काहीं चिंता नाही. जर तो पहात नाही तर माझा मेव्हणा भगिनीपति पालकराजा व्याश विनंती करून तशंच बहीण आणि माता यांची भीड घालून ह्या न्यायाधिशाला काढून दुसरा न्यायाधीश आणवितों पहा (जावयास निघतो.)

शोध०—महाराज, जरा थावा. (न्यायाधिशकडे जाऊन) तो राजशालक रागवान माझी फिर्याद न्यायाधिशानीं आज पाहिली नाही तर राजाला सांगन दुसरे न्यायाधिग आणवीन असं झणतो.

न्याया०—ह्या मूर्खाने टापीं सर्व कांहीं संभवतं. असो, शोधनका त्याला सांग कीं, आंत ये तुझी फिर्याद पहातों.

शोध०—आज्ञा. (शकाराकडे जाऊन) तुहांला न्यायाधीश बोलावतात चला.

शकार—(मनांत) पहिल्यानं झणाले पहात नाहीं. मग म्हणतात पहातों. यावरून न्यायाधीश मला भ्याले खचित. तर जें मी सांगेन तें त्यांश खरं मानणं प्राप्त पडेल. (आंत जाऊन न्यायाधिशाने जवळ बसतो.)

न्याया०—(मनांत) फिर्याद करणाराचं काय धारिष्ट आणि काय वर्तन हें ! (उघड) अहो तुझी या ठिकाणीं बसा.

शकार—आ काय झणतां ? अहो ही सर्व भूमी माझी आहे. मला पाहिजे तिथं मी बसेन. (श्रेणीकडे पाहून) हा मी बसलों पहा.

(शोधनकास) नाही मी तिथंच बसेन. न्यायाधिकाच्या बोकी-
वर हात ठेवून हा मी इथं बसतो पहा. (खाली बसतो.)

न्याया०—आपण किर्यादी आहां काय ?

शकार—होय यांत काय शंशय !

न्याया०—काय किर्याद आहे बोला.

शकार—मी तुमच्या कानांत शंगेन. मी मोठ्या अगडवंत कुळांत
झालों आहे. माझा बाप राजाचा शशरा आणि राजा माझ्या
बापाचा जांबई. मी राजाचा मेव्हणा आहे. राजाचा बायको
ती माझी शस्वी बहीण समजतां !

न्याया०—हें सर्व खरं आहे; परंतु उत्तम कुल असलं तरी महत्त्व
येण्याला शीलच कारण आहे. नाही तर राबांत काटेरीं झाडं आ-
पापच उगवतात. असो तुमचं कार्य तरी बोला.

शकार—मी झगलों, जरी मी अपराध केला तरी माझं कोण काय
करणार आहे. हें पहा माझा मेव्हणा भगिर्तापती पाळकराजा त्याने
शंतुष्ट होऊन मजला क्रीडावयास झणा कां छेदावयास झणा. सर्व
उद्यानांत श्रेष्ठ पुष्पकरंडक जीर्णोद्यान दिलं आहे, तें उद्यान पहा-
वयास, पुष्ट करावयास, शुष्क करावयास, स्वच्छ करावयास
किंवा छिन्न करावयास मी प्रति दिवशीं जात असलों, तिथं पड-
लेलं इतकं मृत शरीर दैवयोगानं पहातों किंवा नाहीं पहात. हो
हो मी काल पाहिलं.

न्याया०—तां स्त्री कोणाची कोण हें तुम्हाला ठाऊक आहे ?

शकार—हो तीं ठाऊक कशी नाहीं अशणार. अहो ती या नगरीचं
भूशण आणि शुवर्णालंकार भूशित वसंतशेना गणिका कोणी कुपु-
त्रानं धनलोभ इतव पुष्पकरंडक उद्यान शून्य पाहून तिथं नेऊन.
बलात्कारानं बाहुपास घालून मारिली. मी नाहीं हो—(असें असे
बोलून तोंड झांकतो.)

न्याया०—नगरांतील रखवालदाराची फार सुस्ती हो. अहो श्रेष्ठी का-
यस्थ “ मी नाही हो ” हेंच व्यवहाराचं प्रथम पद लिहून ठेवा.

श्रेष्ठी का०—आज्ञा महाराज. (तसें करते.)

शकार—(मनांत) काय हें आश्चर्य ! बोलण्याच्या घाईत मी भलत-
च बोलून आपला नाश करून घेतला. अशो आतां शंपादणी
केली पाहिजे. (उघड) अहो न्यायाधीश, मी बोललों तें तुम्हां
समजलां नाहीं. मीच पाहिली अशं मा बोललों, उगीच गलबला
काय करितां ? (लिहिलेलें पायानें पुसून टाकितो)

न्याया०—धन लोभास्तव बाहुपाशांनीं मारली, हें तुम्हांला कशावरून
समजलं ?

शकार—यांत काय कठीण ! अहो अलंकार घालण्याची जितकी
स्थानं तितकीं शार्दी रिकामों आहेत. यावरून माझा तर्क.

श्रे० का०—हो हो तसें असल तर हा तर्क खरा आहे.

शकार—दैवानं मला वांचविलं हें मोठं आश्चर्य ?

श्रे० का०—आतां हा खटला कोणावर जाईल बरं.

न्याया०—खटल्याचे प्रकार दोन आहेत. एक वाक्यानुसार निर्णय
आणि दुसरा अर्थानुसार निर्णय. वाक्यानुसार निर्णय हा वादी
प्रतिवादी यांच्या बोलण्यावरून केला पाहिजे आणि अर्थानुसार
निर्णय हा न्यायाधीशाच्या बुद्धिकौशल्यावर आहे.

श्रे० का०—तर मग हा खटला वसंतसेनेच्या आईकडे जाईल.

न्याया०—होय, तिजवरच. यांत काय संशय. शोधनका तूं वसंत-
सेनेच्या आईकडे जा आणि तिचं मन न दुखाविता इकडे घेऊन ये.

शोधन०—आज्ञा महाराज, (बाहेर जाऊन वसंतसेनेच्या आईला
घेऊन येतो.) आतां रे, इकडून या वाटेनं.

आतारी—(आपणाशीं) माझी मुलगी तर यौवनसुखाचा अनुभव
घेण्याकरितां आपल्या मित्राच्या घरी गेली आहे. आणि हा बाबा
घणतो “ चळ तुला न्यायाधीश बोलावतात ” यावरून मला भीति

वाटते.० कांहीं सुचत नाहीं. माझं हृदय थरथर कांपतं. काय असेल तें असो. बाबारे मला न्यायसभेची वाट दाखीव.

शोध०—बाई इकडून या वाटेनं अशी ये. (पठें जाऊन) हीच न्यायसभा. बाई तूं आंत चल. (दोघे आंत जातात.)

झातारी—(न्यायाधीशाच्या पुढें जाऊन) दादांनो तुझाला उदंड आयुष्य असा.

न्याया०—झातारे ये, बैन.

झातारी—दादांनो (खाली वळते)

शकार—(तिस्कागने) आली का बुट्टी थेरडी कुंयोग. ठीक झालं.

न्याया०—झातारें तूं वसंतसेनेची आई होय ?

झातारी—होय महागज.

न्याया०—बर या वेळेस वसंतसेना कुठं आहे ?

झातारी—ती आपल्या मित्राच्या घरीं गेली आहे.

न्याया०—तिच्या मित्राचं नांव काय ?

झातारी—हाय हाय ! ही पोठी लज्जेची गोष्ट आहे. (उघड)

महाराज हे लोकांना विचारावं. आपणासारख्यांना विचारूं नये.

न्याया०—इथं लाज कशाचा. हा न्याय आहे, तोच तुला प्रश्न करितो.

श्रे० का०—न्याय प्रश्न करितो यांत कांहीं दोष नाहीं. सांग त्याचं नांव.

झातारी—मग माझा महाराज आहे. एका तर. विनयदत्त शेटीचा नातू आणि सागरदत्त शेटीचा पुत्र जग प्रसिद्ध चारुदत्त हा माझा मुलीचा मित्र, त्याचा वाढा माणिकत्रैकांत आहे. तिथं त्याजकडे माझा कन्या यौवनसुखाचा अनुभव घेण्याकरितां गेली आहे.

शकार—(आवेशानें उठून) ऐकलंत कां हें भाशण शभाशदांनो ? हीं अक्षरं लिहून ठेवा. आत चारुदत्ताघर माझी फिर्याद आहे.

श्रे० का०—चारुदत्त तिचा मित्र आहे. यांत कांहीं दोष नाहीं.

न्याया०—असो, हा खटला चारदत्तावर जातो यांत संशय नाही. अरे धनदत्ता, हीं अक्षरं लिहून देव. या खटल्याचा मुद्दा हाच. भातां चारदत्ताला बोलावून आणलं पाहिजे. अथवा व्यवहार बोलावतो. आम्हांकडे काय ! शोधनका त्या श्रेष्ठ चारदत्ताकडे जा आणि कांहीं कामाकृतिं न्यायाग्रीश आपले दर्शनाची इच्छा करित आहेत, असे सांगून न दुत्रवितां सत्कारपूर्वक त्याला घेऊन ये.

शोधनक—आज्ञा महाराज. (बाहेर जाऊन चारदत्तास घेऊन पुनः येतो.) आर्या इकडून आता ये

चार०—(मनांत चिंतन करितो) मज्जं कुल शाल राजाला माहित असून मला कां वरं वाट्याविलें आतं? कां आर्द्रकाल्या दूर पाठविलें हें त्याच्या वळून शिशा देण्यकृतिं बोलाविलें? (सावकाश चालून पुढें पाहून)

पद.

कितो रुक्षरवा करिती हे वायस तरी पाही ।
दटाविती राजदूत मजल. तरी पाही ॥ धृ ॥
सव्य नेत्र बाहु तेवि पावतसे स्फुरणातें ॥
अशुभ शकुन कथती हे मरणा तरी पाही ॥ १ ॥

लावणीचे चालीवर.

भूमि भाग हा ओला नसतां स्वलन होई का
मच्चरणी । वाम बाहु काकंपा पावे स्फुरण तेवि ये
या नयनीं ॥ धृ ॥ दुःशब्दानें हृदयाब्जातें भेदिती
का तरी हे शकुनी ॥ भीतीदायक दुर्निमित्तें होतीं
अजि हीं का ह्यगुनी ॥ चाल ॥ जिव्हा हलवी

लळलळा कशी मजकडेस पाहुनी । वरचेवरही फुग-
वी उदरा वक्रगती होउनी । असा भुजग हा पडला
माझ्या मार्गात रोधुनी ॥ चाल ॥ पाहुनि ऐसें वाटे
मजला वरि नसे गती आजदिनी । कथिति खचित
तो मृत्यु ठाकला न्याया सत्वर ओढोनी ॥ १ ॥

(उघड) अधिकाऱ्यांचं कल्याण असो.

न्याया०—(आदरानें) आर्या, तुझं स्वागत असो. शोधनका आर्यास
वसावयास आसन दे.

शोधनक—आज्ञा. (आसन देऊन) हें आसन, द्यावर वसावं.

चारु०—टीक आहे. (आसनावर बसतो.)

शकार—(क्रोधानें) आलाशकायरे शत्रा घातक्या, आलाश ? (गर्वा-
नें) वाह्वारे न्याय ! वाह्वारे व्यवहार ! काय अधर्म हा ! शत्रा घात-
क्या अपराध्याश आशन वसावयास देतात ! अशो, देऊं द्या.
पहातो आतां !

न्याया०—आर्या चारुदत्ता हिच्या लेंकी बरोबर तुझी मैत्री, प्रीति,
स्नेह, ओळख कांहीं आहे ?

चारु०—कुणाच्या ?

न्याया०—ह्या द्यातारीच्या. (वसंतसेनेच्या आईकडे बोट दाखवितो.)

चारु०—(द्यातारीला पाहून) आर्ये, तुला अभिवंदन करितों.

द्यातारी—वत्सा, तुला उदंड आयुष्य असो. (मनांत) हाच तो चा-
रुदत्त ज्याला माझ्या मुलीनं आपलं नवयौवन अर्पिलं.

न्याया०—आर्या ती गणिका तुझी मित्र आहे ? (लाजल्यासारखें
करतो.)

शकार—लाजेनं किंवा भयानं आपलं दुष्टकर्म झांकतोश ? द्रव्यलोभा-
शाठं श्वतः शत्राचा वध करून आतां मौन धरतोश काय ? हा राज-
शाल तशं करणारा नव्हे !

श्रेष्ठी का०—आर्या चारुदत्ता हा न्याय आहे. इथं लज्जा काय का-
माची. सांग काय असेल तें.

चारु०—(लज्जेनें) अधिकाऱ्यांनो, ती गणिका माझी मैत्रीण आहे असं मी कसंबोलावं? अथवा हा यौवनाकडे अपराध, चारित्र्याकडे काय आहे.

न्याया०—इथं ब्राम्हण सभासद आहेत. अधर्मशंका मनांत आणू नको. लज्जा सोडून दे. हा व्यवहार तुला प्रथम करितो.

चारु०—अहो न्यायाधीश, माझा कुणा बरोबर व्यवहार. मजवर फिर्यादी कोण?

शंकार—अरे, माझ्या बरोबर आहे. मी फिर्यादी.

चारु०—तुझ्या बरोबर माझा व्यवहार दुर्घट आहे.

शंकार—अरे इत्री घातक्या, शुवर्ण रत्नमय अलंकरांनी भूषित गणिका जी वशंतशेना तिला धनलोभासाठीं मारून आतां कपटानं शाधूचं शोंग घेऊन छपवितोश काय?

चारु०—(रागानें) काय भलतंच बोलतोस हें?

न्याया०—आर्या असूंदे. त्याच्याशीं कशाला बोलतोस? आर्षीं विचारतो तें सांग. ती गणिका तुझी मित्र आहे कीं, नाही?

चारु०—होय आहे खरी.

न्याया०—वरं तर आतां ती कुठं आहे?

चारु०—ती आपल्या घरास गेली.

श्रे० का०—ती घरास कशी गेली, केव्हां गेली, तिच्या बरोबर कोण हांतं सांग.

चारु०—(मनांत) ती लपून छपून गेली झणून सांगूं कीं काय सांगूं?
(विचार करित उगोच बसतो.)

श्रे० का०—आर्या सांग सांग लवकर.

चारु०—घरास गेली हें मी जाणतो. याशिवाय मला कांहीं माहित नाही.

शंकार—अरे माझ्या पुष्पकरंडक जीणोद्यानांत तिला नेऊन बाहुपाश घालून ठार मारून आतां ती घरास गेली अशा बहाणा करतोश काय?

चारु०—(रागानें) अँ: असं असंबद्ध भाषण करणाऱ्या तुझ्या तों-

ढाकडे पाहून मला संशय येतो. कां कीं, गुप्तपणे खोटे कर्म करणाऱ्या प्रमाणं तुझे ओठ काळे दिसतात आणि हेमंत ऋतूंतल्या कमळाप्रमाणं तुझं तोंड निस्तेज दिसतं.

न्याया०—हा चारुदत्त असं दुष्ट कर्म कसं करील ?

शकार—हा न्याय पक्षपातानं होत आहे वरं ?

न्याया०—(रागावून) चल हो एकीकडे मूर्खा ! असं बोलावयास शंका कशी नाही वाटत. चारुदत्तावर हा दोष लावतांना तुझी जिव्हा कशी नाही झडली ?

शकार—पक्षपातानं न्याय होत आहे वरं.

ह्यातारी—अरे दुष्टा, ज्यानं ठेव झणून ठेवलेला सुवर्णालंकार चोरांनीं नेला असतां त्याचे मोवदला चतुःसमुद्रसारभूत रत्नमाला दिली तो या समयां धनलोभास्तव असं अकार्य करील काय ? कोणा दुष्टाचं कर्म असेल तें असो. हाय हाय ! अग माझे लाडके मुली ! कुठं गेलीस बये. येग लवकर. (रडूं लागते.)

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, ती पायांनीं गेली किंवा गाडींत बसून गेली ?

चारु०—खरं विचाराल तर माझ्या देखत गेली नाहीं झणून पायांनीं किंवा गाडींतून गेली हें माझ्यानं सांगवत नाहीं.

वीरक—(प्रवेश करून आपणाशीं) तर आतां मी न्यायसभेंत जातों (सभेंत जाऊन) मी सर्व अधिकाकाऱ्यांस प्रणाम करितों.

न्याया०—कोण हा नगररक्षकाचा नायक वीरक ? वीरका इकडे कां आलास ?

वीरक—आर्यक बंदिशाळेंतून बंधन तोडून पळाला, त्याला मी शोधित असतां एक झांकलेली गाडी चालली होती. ही कुणाची कुणाकडे जाते अशी विचारपूस करीत असतां, “तूंच पहाणार कोण, मी ही गाडी पाहीन. ” असा तंटा करून चंदनकानं मला लाथा मारिल्या. हा त्यानं माझा अपराध केला. तो तुम्हांस कळविला. यावर काय करावयाचं तें तुम्ही पहा.

न्याया०—वरं ती गाडी कुणाची होती हें तुला कांहीं समजलं ?

वीरक—या चारुदत्ताची गाडी. कशावरून झणाल तर ही चारुदत्ताची

गाडी आंत वसंतसेना बसून पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत फीडावयास जात आहे, असं गाडीवाला झणाला.

शकार—अहो हें पुन्हा ऐकून घ्या. झावरून माझ बोलणं खरं कीं खोटं हें तुमच्या ध्यानांत आलंच असेल ?

न्याया०—(मनांत) शुद्ध चंद्राला आसणारा राहूच होय. (उघड वीरकास) वीरका तुझा न्याय मागाहून पाहूं. अगोदर तूं पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत जाऊन तिथं कुणी स्त्री मेलेली पडली आहे कीं काय हें पाहून ये.

वीरक—बरं आहे. (बाहेर जाऊन मावारा येऊन) मी जीर्णोद्यानांत जाऊन पाहिलं. तिथं एक स्त्रीचं कलेवर पडलं आहे. पण तें श्वापदांनीं खाळं आहे.

न्याया०—पण तें स्त्रीचंच कलेवर कशावरून ?

वीरक—तिथं वेणी आणि हातपाय तुटून पडले आहेत, त्यावरून.

न्याया०—शिवशिव ! लोकांच्या दुर्वर्तनास धिक्कार असो.

चा०—(आपल्याशीं)

पद—ताल दादरा. यामिनी कालची० या चालीवर.

जेधवां सुमें तीं प्रथमतांचि हो फुलतीं ॥

सेवण्या रसांतें मधुप जसे कीं येती ॥

दैवेचि दुर्दशा भोगण्यासि जें येती ॥

पाहूनि छिद्र तें बहु अनर्थ त्या घडती ॥ १ ॥

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, आता खरं सांग. राजशालक संस्थानक म्हणतो ही गोष्ट तुजपासून घडली का ?

चा०—आतां इथं मी काय सांगूं ? राजशालक संस्थानकाच्या बोलण्यावरूनच तुझी मला हें विचारतांना ? पण या दुष्टाच्या भाषणांत सत्य किती आहे त्याचा अगोदर पूर्ण विचार करा.

पद—राग कर्नाटकी ताल त्रिवट. (मम जिवाची० या चा०)

मी वधिन कसा प्रिय रमणी । साश्रुलोचना धन लोभानें, दीर्घ कृष्ण कच वळेंचि धरुनी ॥ धृ० ॥

फुलार्थ कधिं नच संचय केला, कुसुमित वछो
आकर्षोनी ॥ १ ॥

शकार—अधिकान्यांनो, अद्यापि तुझी पक्षपातानं न्याय चालवितां
अँ ! चारुदत्त धडधडीत दोषी अशतां त्याला तुझी आशनावर
नशं देतां हें काय ?

न्याया०—अरे शोधनका, तसं करीनास. (शोधनक चारुदत्तास अ-
सनावरून खाली उतरावयास सांगतो.)

चारु०—विचार करा वरं अधिकान्यांनो, विचार करा. (आसनावरून
उतरून खाली वसतो.)

शकार—(मनांत हर्ष पावून) वाहवा मी केलेलं पाप दुशच्याच्या
डोकीवर कशं पडलं पहा ! तर आतां ज्या आशनावर चारुदत्त
बशला होता, त्या आशनावर मी बशतों. (तसें करतो) अरे चा-
रुदत्ता मजकडे पहा तर खरा, आणि मीच मारली अशं बोल.

चा०—अहो अधिकान्यांनो विचार करा. (श्वासोश्वास टाकून मनांत.)

पद्य—राग बागेशरी ताल त्रिवट.

मजवरि हें जें संकट आलें । मित्रा कैसें अजुनि न
कळलें ॥ धृ० ॥ माझी ऐसी दुस्थिति बघुनी । रो-
हसेन वा ! दुःख न मानी ॥ निर्मल वंशीं कांते तव-
जनीं । त्वद्गति कैशी होइल नकळे ॥ १ ॥

(चितन करून) वसंतसेनेकडचं वर्तमान समजण्यासाठीं मी मै-
त्रेयाला त्रिजकडे पाठविला आहे. आणि मुलास गाडी करतां झ-
णून तिनं जे सुवर्णालंकार दिले होते तेही तिचे तिला परत देण्या-
साठीं त्याजपाशीं दिले आहेत. तो अजून कां बरं येत नाहीं ? इतका
उशीर त्याला कां लागला ?

(इतक्यांत अलंकारांची गांठोडी कांखेस मारून विदूषक येतो.)

विदू०—माझा मित्र आर्य चारुदत्त ह्यानं मला वसंतसेनेकडे जावयास
सांगितलं आहे. मैत्रेया माझा पुत्र रोहसेन रडूं लागला झणून वसं-

तसेनेनं त्याचे आंगावर अलंकार घालून त्यास त्याच्या आईकडे पाठविलं. “ते अलंकार माघारे घेऊं नयेत असा जरी तिचा अभिप्राय आहे तरी मला तिचे अलंकार कशाला पाहिजेत ? हे तिचे तिला नेऊन परत दे” असं सांगून माझ्या हातीं हे अलंकार दिले आहेत. ते वसंतसेनेला नेऊन द्यावे. (इकडे तिकडे फिरून आकाशाकडे कान देऊन) कोण हा रेभील काय ? अरे रेभिला तू असां उद्विग्न कां दिसतोस वावा ? (ऐकलेसें करून) काय झणतोस ? माझा मित्र चारुदत्त यास न्यायाधिशांनीं न्यायसभेस बोलावून नेलं. मग ह्याचं कांहीं मोठं कारण असेल. (विचार करून) असो. वसंतसेनेकडे मग जाईन. अगोदर न्यायसभेकडे जाऊन मित्राची चौकशी केली पाहिजे. (पुढें जाऊन पाहून) हीच ती न्यायसभा, चला तर आंत. (सभेंत प्रवेश करून) अधिकाऱ्यांनो तुमचं कुशल असो. माझा मित्र चारुदत्त कुठं आहे ?

न्याया०—तो बसला आहे पहा.

विदू०—मित्रा कुशल आहे ना ?

चा०—झालं तर होईल.

विदू०—क्षेम तरी.

चा०—तें ही तसंच

विदू०—अरे मित्रा, तू असा भगदीं उद्विग्न कां दिसतोस ? तुला इधं कशासाठीं बोलावलं ?

चा०—मित्रा काय सांगू ?

साकी.

परलोक भीति मनीं न धरितां म्यां स्पष्ट नृशंसानें ॥

प्रत्यक्ष रतिस्त्री—बोलावें तें याच्या पुढलें त्यानें ॥ १ ॥

विदू०—काय काय ?

चा०—(कानांत) या या प्रमाणं.

विदू०—असं कोण झणतो ?

चा०—(शकागकडे बोट करून) हे राजश्री म्हणतात. आणि माझी अशी दशा होण्याला हेच कारण वरं.

वि०—(एकीकडे तोंड करून) अरे ती आपल्या घरास गेली असं तूं कां सांगत नाहीस ?

चा०—मी बोललों पण माझं ऐकतो कोण ? दैव फिरलं झणजे सर्व फिरतं.

वि०—(उभाराहून) अहो अधिकाऱ्यांनो. तुम्हीं सूत्र आहां हें मी सांगावं असं नाही. अहो ज्या पुरुषानं लोकोपकारार्थं आणि धर्मार्थं पुष्कळ धर्मकृत्यं करून या उज्जयनी नगरीला शोभा आणि ली आणि न्यानं उदारपणानं बहुतांस विपुल धनधानं दिलीं तो पुरुष सांप्रत दरिद्री झाला म्हणून धनलोभानं असं भलतंच काम करील काय ? हें तुम्हालां खरं कसं वाटतं ? (क्रोधानें शकारास) अरे कुलटा पुत्रा, राजशालका, संस्थानका, रे सज्जनदूषका, दोषभांडारा ! आंगावर सोन्याचे दागिने घालून मर्कटासारखा नटून प्रतिष्ठा मिरवितोस काय ? बोल बोल माझ्या पुढं फिरून. अरे, माझा हा प्रियसखा चारुदत्त किती दयाळू, किती उदार, किती निस्पृही आहे. याची योग्यता तुला माकडाला काय ठाऊक ! अरे जो लतेच पान तुटेल या भयानं पुष्पाकरितांही लतेला ओढून वांकवीत नाही, तो असं उभयलोक विरुद्ध अकार्य कसं करील ? अशा पुरुषावर तूं बालट घेतोस, तर थांब. तुझ्या हृदयासारख्या ह्या कुटिल दंडानं तुझं मरतक शतखंड करतो.

शकार—(क्रोधाविष्ट होऊन) ऐकाहो तुम्हीं न्यायाधीश ऐका. चारुदत्ता बरोबर माझा वाद किंवा व्यवहार चालला अशातां हा दुष्ट बटुक मध्येच बालणार कोण ? आणि हा माझं मरतक शतखंड करतो काय ? अरे दाशी पुत्रा, दुष्ट बटुका, थांब तुझी खोड मोडतो. (दोषांची जुंपते. विदूषकाच्या कांखेतून अलंकारांची गांठोडी खाली पडते. ते अलंकार उचलून घेऊन पाहून) पहा हो हा मुद्दा. हेच त्या विचान्या गणिकेचे अलंकार. ह्यानं आपल्या सोबत्यापार्शीं दिले. ह्याच अलंकारांच्या लोभासाठी ती विचारी घाजकडून मारली गेली.

(सर्व अधिकारी तें पाहून खाली तोंड घालून बसतात.)

चा०—(एकीकडे तोंड करून) हरहर ! असं कसं झालं ?

साकी.

नच यावा परी याच समर्थि हा भूषण संवहि आला ॥
शोकाग्नीं मज जाळायस्तव दुर्दैवानें पडला ॥
दैवचि मम खोटे । जाया मृत्युमुखीं थोटे ॥ १ ॥

वि०—मित्रा मागं झालेला सर्व खरा वृत्तांत कां सांगत नाहीस ?

चा०—मित्रा सांगून काय फळ ?

पद—राग दरबारी कानडा ताल त्रिवट.

जेथ तत्व तें पहावयातें ॥ शक्ति नसे ती नृपनयनांत ॥ धृ०
दैव्यचि तेथें ये वक्त्यातें ॥ निंद्य मरण वा गांठीं त्यातें ॥ १ ॥

न्याया०—अरेरे, ही फार वाईट गोष्ट झाली.

श्रे० का०—(वसंतसेनेच्या आईला हांक मारून) झेतारे, तुझं लक्ष
इकडे आहेना ? हे दागिने पहा. हे तुझ्या मुलीचे आहेत कीं नाहीत
ओळख.

झेतारी—(दागिन्यांकडे पाहून) त्यासारखे दिसतात खरे; पण हे ते
नव्हत.

शकार—ए थेरडे, कुंठिणी, डोळ्यांनीं बोलतेश तशी वाचनं पहात
कां नाहीस ?

झेतारी—मोठा शहाणा, हो पलीकडे

श्रे० का०—वाई, पुरतं पाहून विचार करून बोल. तेच हे दागिने
होत कीं नव्हत.

झेतारी—महाराज, कारागिरांची कुशलता दृष्टीला भ्रांति देते. त्यांसा-
रखे दिसतात पण ते नव्हत.

न्याया०—तर हे दागिने कुणाचे तूं ओळखतेस ?

झेतारी—महाराज मी सांगितलंच आहे कीं, ते नव्हत. कारागीर
लोकांनीं तसे घडविले असतील, कोणाचे झणून सांगूं ?

न्याया०—हे श्रेष्ठी, हे कायस्थ, झेतारी झणते तेंही खरं आहे. वस्तू-
सारख्या वस्तु असतात. कारागिराच्या कौशल्यानं असं होतं.

श्रे० का०—हे चारुदत्ता, हे दागिने तुजकारितां केलेले तुझे आहेत ?

चा०—नाहीं नाहीं.

श्रे० का०—तर कुणाचे हे ?

चा०—इथं जी म्हातारी बसली आहे तिच्या कन्येचे.

श्रे० का०—तर मग हे तिजपासून वेगळे कसे झाले ?

चा०—हे दागिने तिच्या आंगावर केव्हां होते आणि केव्हां वेगळे झाले
हैं सांगवत नाहीं. पण सध्यां माझ्या घरापासून आले इतकं मात्र
मी जाणतो.

शकार—प्रथम जीर्णोद्यानांत तिला नेऊन मारतोश, तिच्या आंगावरचे
दागिने काढून घेतोश आणि आतां कपटानं शाधुपणाचा डौल क-
रून आंगापासून केव्हां वियुक्त झाले हैं माझ्यान सांगवत नाहीं,
अशी छपावणी करतोश काय ? तुला ठाऊक नाहीं तर हे तुझ्या
घरीं कसेरे आले ?

न्याया०—आर्या काय खरं असेल तेंच सांग. नाहीं तर फार कठीण.
जाईल.

चा०—होणारापुढं उपाय नाहीं.

साकी.

विमलकुलीं मी जन्मा आलों, शुद्धाचरणी तैसा ॥

पापलेशही नसतां माझा लावितां मला दोषा ॥

उपाय मुळि नाहीं । होइल असेल जें दैवीं ॥ १ ॥

(मनांत) आतां वसंतसेनेशिवाय मला वांचून तरी काय कराव-
याचं ? हा प्रिये कुठेग गेलीस ? (उघड) काय सांगूं ? “ परलोक
भाति ” इ० पुनरोक्त

शकार—मी बोलतो मारली. तूं आपल्या तोंडानं बोल मी मारली
मणून.

चा०—तें तूच बोल.

१३० संगीत आर्यकविजय नाटक.

०

शकार—(टाळी वाजवून) ऐकाहो ऐका शर्व अधिकाऱ्यांनो, यानं मारली हें याच्याच बोलण्यावरून शिद्ध झालं. आतां ह्या दरिद्री चारुदत्ताला काय शिक्षा करावयाची अशेल ती करा.

न्याया०—शोधनका, राजशालक झणतो तसं केलं पाहिजे. दूतांनो धरा चारुदत्ताला. बांधा. (राजदूत तसें वरितात.)

ह्यातारी—महाराज न्यायाधीश प्रसन्न व्हा, कृपा करा. अहो वसंतसे-नेची ठेव चोरांनीं नेली असतां ती ज्यानं भरून दिली तो पुरुष असं अकार्य कधीं करणार नाहीं. माझी मुलगी कुणीही मारली तरी मारलीच. तिचं आयुष्य संपलं; परंतु हा श्रेष्ठ पुरुष दीर्घ काल वांचावा. आणखीं विनंतीं करतें कीं, न्याय हा वार्दाप्रतिवादी यांचा आहे. तर माझा कांहीं दावा या पुरुषावर नाहीं यास ठीं आपण याला सोडावं.

शकार—अग गर्भदाशी कुंठिणी दूर हो. निध येथून. तुझा याचा काय संबंध आहे. याशीं तुला काय करावयाचं आहे ?

न्याया०—वाई हें बोलून कांहीं उपयोग नाहीं. आतां तूं जा. दूतांनो ह्याला बाहेर काढा.

ह्यातारी०—हा बाळा, पुत्रका, हा सत्पुरुषा, हा श्रेष्ठा, चारुदत्ता ! तुझा असा परिणाम व्हावा काय ? हाय हाय ! (रडत रडत निघून जाते)

शकार—(मनांत) मला जें कर्तव्य होतं, तें मी माझ्यासारखं केलं. चला आतां (जातो.)

न्याया०—आर्या हा राजाच्या घराचा व्यवहार आहे. न्याय करणं आम्हांकडे. पुढची गोष्ट राजाकडे. तथापि शोधनका, पालक राजास आमची विज्ञापना सांग कीं, ब्राम्हण अपराधां असल्या तरी माळं नये तर त्यास सहकुटुंबवैभव हरपार करावा.

शोध०—आज्ञेप्रमाणं महाराजांस कळवितों. (जातो आणि पुन्हा माधारा येऊन डोळ्यांस पाणी आणून.) महाराज मी आपल्या आज्ञेप्रमाणं मजकूर कळविला; परंतु महाराज आज्ञा करितात कीं, द्रध्यलोभास्तव ज्यानं ह्या मारिली तो ब्राम्हण असला तरी त्याच्या गळ्यांत तीं आभरणं बांधून त्याची धिंड काढून ज्या ठिकाणी तीं मा-

रली त्याठिकाणी त्यास मार देऊन दक्षिण स्मशानांत सुळावर चढवावं, किंवा शिरच्छेद करावा. आणि जो कुणी असा अपराध करील त्याला या प्रमाणंच शासन होईल असं जाहीर करावं.

चा०—काय हो अविवेक ! पालक राजास कांहींच विचार नाहीं अथवा त्याजकडे तरी काय दोष ?

पद—राग मांड ताल ध्रुमळी.

• ऐशा व्यवहाराच्या डोहीं मंत्री जयाला ढकलीती ॥
त्या भूपाच्या हस्ते सहजचि अविचार असे हे घडती ॥
श्वेत काकसे राजशासना दूषक सत्यचि हे होती ॥
निरपराधि जन यांच्या हस्ते असंख्य मृत्युमुखी पडती ॥ १ ॥

(मैत्रेयाच्या गळ्यास मिठी मारून)

पद—मजवरि हें आलें० या चालीवर.

प्रणतो मातेला सांगुनि आधीं । शांतवि तूं तिजला
मित्रारे ॥ धृ० ॥ पति वियोग हा नच होऊं दे ।
समजवि माझ्या प्रियकांतेला ॥ मित्रा कुलशीला ।
दयाळा । बंधु स्नेहाला ॥ १ ॥ रोहसेन मम बाळ
धाकुटा ॥ प्रेमें पाही मजसम त्याला ॥ २ ॥

वि०—मूळ तुटल्यावर वृक्षाचं प्रतिपालन कोठून होणार ?

चा०—मित्रा, तूं काय झणशील तें झण; परंतु माझ्या बाळा रोहसेनाला तरी आणून मला एकवेळ भेटाव.

वि०—वरं आहे. काय करावं. इतकं करितोंच. (निघून जातो.)

न्याया०—शोधनका, ह्या अपराध्याला दूर एकीकडे ने.

शोध०—आज्ञा. (तसें करतो.)

न्याया०—कोण आहेरे तिकडे ! चारुदत्ताला घेऊन जाऊन राजा.

ज्ञेप्रमाणं करुण ह्यणून मांगला सांग. (° चारुदत्ताला, चांदा-
ळाच्या स्वाधीन करून न्यायाधीश उठून जातात.)

शोध०—श्रेष्ठ चारुदत्ता, ये इकडे माझ्यामागून.

चा०—(करुणायुक्त होऊन) काय करूं?

पद—राग झंपा. ताल प्रबंध.

दुष्ट अधमाधमा पापमूर्ते ॥ आग लागो तुझ्या न्याय
रितितें ॥ धृ० ॥ व्यर्थ छळणें मला हेतु होता जरी ।
अग्निजलविषतुला आधिं तनुतें ॥ देउनी वांचतां
मग तरीं करवतीं । यास द्यावें असें इष्ट होतें ॥
१ ॥ सोडुनी मार्ग हा शत्रुवचनें कसा मारितोसी
मला ब्राह्मणातें ॥ यांही कृत्यें नृपा कुलासह नरकिं
तूं पाडिसी खचितरे आपणातें ॥ २ ॥

चौथा अंक समाप्त.

अंक १ वा.

प्रवेश १ ला.

(दोन चांडाळ चारुदत्तास घेऊन येतात.)

दोघे चांडाळ-(लोकांस) दूर व्हा, लोकहो दूर व्हा. या श्रेष्ठ चारुदत्ताच्या गळ्यांत कण्हेर पुष्पांच्या माळा घालून वधस्थानाकडे चालविलं आहे. तेल सरलेल्या दिव्याप्रमाणं आमच्या संगे हा प्रतिक्षणीं शीणायू होत आहे. .

चारु०-(विषादानें)

पद-राग परज ताल त्रिवट.

लोचनांबुधारांबीं । गेली माझी तनु भिजुनी ॥ धृ० ॥
स्मशानमाळा घातल्या गळां । लाल रंग या तनुस माखिला ॥
काक मानिती बलिसे मजला ॥ याहि परी बघुनी ॥ १ ॥

(आपल्याशीं) ' दैवी विचित्राः गति ' झणतात तेंच खरं.

पद-राग भूप ताल दादरा.

रंगवुनी सर्व देह रक्तचंदनीं । मज पुरुषा पशु केलें .
असें सजवुनी ॥ धृ० ॥ मत्कुदशा ही बघून । दुः-
खाश्रू टाळिति जन ॥ मर्त्यत्वा धिक्कारुन । कष्टती
मनीं ॥ १ ॥ रक्षा या अबल ह्मणुन । वदती मज
प्रणति करुन । पाव सुखें स्वर्ग भुवन । निघही
जनी ॥ २ ॥

१ चांडाळ-लोकहो दूर व्हा. इंद्रधनु आणि गोप्रसूती, नक्षत्रपात आणि सज्जनाचा प्राणनाश हीं पाहूं नयेत.

२ चांडाळ-अरे हा वध्य नेत असतां हे लोक पहा कसे रडताहेत.

चारु०—(त्यांच्याकडे पाहून दुःखानें)

पद—राग तोडी ताल त्रिवट.

सौधावरि या बमुनी युवती । गवाक्षांतुनी मला पहाती ॥ धृ०
चारुदत्त हा ! मजला ह्मणती । जेवि अंतरीं लाह्या जळती । १ ।

१ चांडाल—चारुदत्ता ये इकडे, इथं उभा रहा. (सोबत्यास) हा चव्हाटा आहे. दवंडी पिटण्याचें हेंच ठिकाण. तूं मोठ्यानें अपराध बोल. मी दवंडी वाजवितों.

२ चांडाल—(मोठ्यानें ओरडून) लोकहो ऐका. विनयदत्तशेटीचा नातू, आणि सागरदत्तशेटीचा पुत्र, हा चारुदत्त. ह्यानें उज्जनी नगरांतिल नामांकित गणिका वसंतसेना धनलोभास्तव पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत नेऊन बलात्कारानें बाहुपाशांनीं जिवी मारली, त्याचा हा मुद्दा सांपडला असून हा स्वतां कबूलही झाला आहे. ह्मणून पालक राजानें याला मारण्याविषयीं आज्ञा केली आहे. जर दुसरा कोणी उभय लोकांविरुद्ध अकार्य करील तर त्यालाही पालकराजा हेंच शासन देईल हो.

चारु०—(खिन्न होऊन) हाय हाय ! काय दैव हें !

दिंडी.

यज्ञकर्मीं विख्यात गोत्र माझे ।

असे विप्रांही योग्य वदाया जें ॥

मरण समयीं तें नीच बोलताती ।

दुष्कृताचा संबंध लाविताती ॥ १ ॥

(वर पाहून कानांत बोटें घालून दुःखानें) हरहर ! मी असं करीन काय ?

पद—राग ललत ताल त्रिवट.

विवाधरिगे शशिशुचिरदने । करीगामिनी सुहास्य-
वदने ॥ धृ० ॥ अधरसुधा तव पान करोनी । अयशो-
विप तें टाकिन पिउनी । कैसा सांगग वसंतसेने ॥ १ ॥

संकटकालीं कुणी कुणाचा नव्हे हेंच खरं. हरहर !

पद-वर वर कां० या चालीवर.

दुरदुरुनी पाहुनि माते । जानी माझे सकल मित्र हेझांकुनि
वदनाते ॥ धृ० ॥ विभवकालि बहु मित्रचि होती ॥ विषम
दशेला जवळि न येती । त्यजिती सकल तयाते ॥ १ ॥

१ चांडाळ-लोकांची दाटी मोडली. मार्ग मोकळा झाला. चारुदत्ता
पुढं चल लाँकर.

चारु०-(दुःखानें) “ मजवरि हें जें संकट आलें ” इ०

अंजनीगीत.

“ पड्यांत- हा ! हा ! तांता कोठें जासी ।
तुजविण बालक हा परदेशी ।
इतुकी घाई कां तरि करिशी ।
कीं जड झालों मी ॥ १ ॥

हा पियवत्सा ”

चारु०-(शब्द ऐकून करुणायुक्त होऊन) चांडाळहो ! तुझीं पाल-
कराजासारखे अविचारी नव्हत. झणून प्रार्थना कारितों कीं, मीं पर-
लोकीं जाण्यापूर्वी मला एकवेळ माझ्या पुत्राचं मुख पाहूं द्या.
(पुन्हा शब्द होतो तो ऐकून) या दाटितून मला जाववत नाहीं.
तर कृपा करून एकवेळ त्याला पाहूं द्या.

चांडाळ-लोकहो, क्षणभर एकीकडे होऊन वाट सोडा. या चारुद-
त्ताला आपल्या पुत्राचं मुख पाहूं द्या. (पड्याकडे पाहून) अरे
आर्या इकडे ये. अरे मुला पुढं ये. आपल्या बापाला भेट दे.

(पड्यांत विदूषक मुलास घेऊन येतो.)

विदू०-हे प्रिय वयस्या आतां मी तुला कुठं पाहूं ?

बालक-बाबा कुठं जाता हो ?

चारु०-(दोघांस पाहून) हा बाळा रोहसेना ! हा सख्या मैत्रेया,
(दुःखानें)

पद—(स्वर्गी सर्वहि० या चालीवर)

माझी तृष्णा अक्षय शांत न होइल परलोकीं ॥

आतां तेंथें मिळेल स्वल्पनि तर्पण जल याकीं ॥ धृ० ॥

मी या समयीं बाळाला काय देऊं. (आपल
पर्वीत काढून) हां हेंच काय तें माझ्या सत्ते

सुवर्ण मौक्तिक विरहित भूषण बिप्रा या लांकीं ॥

देवां पितरां याच्यायोगें भाग मिळे नाकीं ॥ १ ॥

(यज्ञोपवीत देतो.)

बालक—चांडाळांनो माझ्या बाबाला कुणीकडे नेतां ?

चारु०—बाळा मीच सांगतो.

पद—राग पिटू ताल दादरा.

कांठें रक्त पुष्पहार आजि घालुनी ॥

तेवि स्कंधि लोहशूल त्यांहिं ठेउनी ॥

वध्यस्थलिं नेति मला असें बांधुनी ॥

जेवि नेति बोकडासि यज्ञि ओढुनी ॥ १ ॥

चांडाळ—बाळा आर्झी चांडाळ नव्हे. आमची जात मात्र चांडाळ
ळांची. साधूंचा छळ करणारे ते खरे चांडाळ.

बालक—मग माझ्या बाबाला कां मारतां ?

चांडाळ—बाळा, यास राजाज्ञा मारते. आर्झी मारीत नाहीं.

बालक—तर मग दादांनो !

पद—राग भैरवी ताल दीपचंदी.

कर जोडुनि मी विनवि तुह्मांतें । मारूं नका हो

मत्तातातें ॥ धृ० ॥ सद्गुण मंडित धीर मनाचा ।

मान्य असे हा जगतीं साचा । घोरकृती ही करील

कैसा । याच्याठायीं मारा मातें ॥ १ ॥ ॥

चांडाळ-(गहिवरून) बाळा कशीरे तुझ्या तोंडून हीं अक्षरं आलीं? अस बोलणारा तूं चिरकाळ वांच.

चारु०-(रांहसेनाच्या गळ्यास मिठी मारून.)

पद -(लावणीच्या चालीवर.)

स्नेहरसाचें आगर केवळ पुत्ररत्न भूवरी ॥ राजा
रंकासम तें तरी ॥ चंदनाहुनी शीत उटी ती हृदया-
लार्गी असे ॥ भाषणीं अमृत त्याच्या वसे ॥ चाल ॥
पुत्र पित्याची प्रतिमा ऐसें ग्राह्य वचन हें जना ॥
पावन करुनी उभयकुलांला दावि स्वर्गभूवना ॥
त्याच्या प्राप्तीस्तव जन करिती व्रत नवस साधना ॥
चाल ॥ कवण गृहस्था पुत्रविरह कीं सोसवेल तो
परी ॥ दैवहि तेंचि बळें मज करी ॥ १ ॥

विदू०-अरे दादानों, माझ्या या प्रियमित्रास सोडा आणि त्याच्याब-
द्दल मला मारा.

चारु०-(दुःखानें) शिवशिव ! मित्रा असं बोलूं नको.

चांडाळ-लोक हो चला, व्हा एकीकडे. या साधु पुरुषाची जीवाशा
देवानंच नष्ट झाली आहे.

चारु०-(करुणा युक्त) “ बिवाधरिगे शशि ” इ.

चांडाळ-अरे हें दवंडी पिटविण्याचं दुसरं ठिकाण. तर तूं मोठ्यानं
ओरड आणि मी दवंडी वाजवितों. (तसें करतात)

चारु०-(दुःखानें) हरहर.

पद-राग सोहनी ताल त्रिवट.

विषमदशा ही कैसी आली । माझी जीवाशा नष्ट
जहाली ॥ धृ० ॥ मृत्यु येइल येउ सुखानें । म्यां
तिज वधिलें जन या दुषणें । विधिति हृदया या
दुःखानें । सकल तनू ही पोळुनि गेली ॥ १ ॥

(इतक्यांत पायांत विड्या असलेला स्थावरक चेट येतो.)

स्थावरक—(दवंडी ऐकून दुःखानें) काय हें आश्चर्य ! अपराधाविण या बिचाऱ्या चारुदत्ताला मारतात ! मी बद्ध आहे म्हणून उपाय नाही. तथापि लोकांना ऐकू जाईलसं ओरडून सांगावं. लोक हो, वसंतसेना वश्य होत नाही झणून राजश्यालकानं पुण्यकरंडक जीर्णोद्यानांत तिला बाहुपाश घालून मारलं. चारुदत्तानं मारलं नाही. लोकांना ऐकू जात नाही. आतां कसं करावं ? (विचार करून) हां, या मोडक्या खिडकीतून लडी मारवी. मेलों तरी बेहतर; पण चारुदत्त वांचो. (तसें करतो) अरे मी मंलां नाही. पण पायांतली विडी मात्र तुटली. आतां ते चांडाळ काय बोलतात तें ऐकू. (जवळ जाऊन) लोक हो दूर व्हा. एकीकडे व्हा. मला जाऊं द्या.

चांडाळ—दूर व्हा, एकीकडे व्हा, असं हा कोण झणतो ?

स्थावरक—मी स्थावरक चेट आहे. माझं म्हणणं ऐका ? (लोक हो इ. पूर्वोक्त.)

चारु—(पाहून व ऐकून) काय हो हें आश्चर्य !

अंजनीगीत.

कोण येईं हा या समयाला ॥

यमपाशाचि मज असतां पडला ॥

अनावृष्टीनें सुकता आला ॥

द्रोण मेघसांसेतीं ॥ १ ॥

अहो तुझीं सर्वांनीं ऐकलंना ?

चांडाळ—अरे स्थावरक, हें तूं खरं बोलतोस ?

स्थावरक—अगदीं शद्धशः खरं आहे. मी हें उघड कगीन या भीतीनं त्यानं माझ्या पायांत विडी घालून मजला तिमजल्यावर कोडून ठेविलं होतं.

(इतक्यांत शकार येतो.)

शकार—(हर्षानें) वाहवा ! काय मौज !

श्लोक.

आम्ल ।। क्त मृगमांश आयते ।
शाक शूपशह मत्स्य रायते ॥
भक्ष्य भोज्य नवपेय रक्षिले ।
आपुल्या घरींच सर्व भक्षिले ॥ १ ॥

(कानोसा येऊन) हॉ हॉ त्या दरिद्री चारुदत्ताला वधस्थानाकडे नेत आहेत, त्याचा हा गलबला. चलतर आपण आपल्या वाड्याच्या तिशच्या मजल्यावर बसून मोज पाहू. शत्रुविनाश पाहून मला मोठा आनंद होतो. व शत्रूला मारतांना जो पाहील त्याला नेत्ररोग मुळींच होत नाहीत, झणून ऐकिलं आहे. (तसें केलेसें करून) या भिकारी चारुदत्ताला मारायाला नेत अशतां इतके लोक जमले आहेत. मग आमच्या शारख्या श्रेष्ठ पुरुषाला नेतांना किती दाटी होईल ! बरं पण इतक्यांत दवंडी वंद कां पडली ? अरे खरंच इथं स्थावरक चेट ही दिशत नाही. रांडलेकानं पळून जाऊन मशलत तर फोडली नसेलना ! चला त्याचा आपण शोध करावा. (त्यांच्या जवळ येऊन) अरे वाट शोडा. एकीकडे व्हा. (स्थावरकास पाहून) अरे पुत्रका स्थावरका चेटा, इथं कशालारे आलाश ? चल आपण जाऊं.

स्थावर०—अरे अनार्या, निर्देया, त्या वसंतसेनेचा प्राण घेऊनही तूं संतुष्ट न होतो सज्जन कल्पतरु चारुदत्त याला मारवितोस ? तुला पुढचं भय नाही ना !

शकारं—नाहीं नाही. मी रत्नकुंभाशाखा श्रेष्ठ असून शत्रूला कशा मारिन. ? तुझीं याचं काय खरं मानितां ? त्यानंच मारिली.

लोक—(पडद्यांतून) नाहीं नाहीं. चारुदत्तानं मारली नाहीं. तुझींच मारिली असं हा साधु पुरुष सांगतो.

शकार—(दचकून आपल्याशीं) हें अशं कशं झालं ? मी या चेटाला बळकट बांधून टाकलं नव्हतं काय ? हा गुलाम माझ्या दुष्कर्माचा शाक्षी आहे खरा ! यानंच मशलत फोडली. अशो. आतां दुशरी युक्ति काढावी. (विचार करून) लोक हो हा खोटं बोलतो.

याचं तुम्हीं काय खरं मानितां ? यानं माझ्या घरचं शोनं चोरलं झणून याला बांधून घालून खूब मार दिला. त्या द्वेशामुळं हा अशं बोलतो. (एकीकडे वळून सोन्याचें कडें त्यास देऊन) अरे स्थावरका चेटा, तूं हें काय करतोस ? हें कडं घे आणि गोष्ट फिरवून बोल.

स्वाघ०—(कडें घेऊन) पहाहो सारेजण. सोन्याचा लोभ दाखवून खोटं बोलावयास सांगतो.

शकार—(त्याच्या हातांतील कडें हिसकावून घेऊन) अहो, यानं चोरलेलं हेंच तें शोनं. याशाटांच याला बांधून खूब मार दिला होता. हे तुम्हांला खरं वाटत नसेल तर याची पाठ पहा.

चांडाळ—(तसें करून) अहो खरंच. याचे पाठीवर माराचे वण आहेत. म्हणून याचं बोलणं खरं नव्हे. राजशालक सांगतो हेंच खरं. चला.

स्वाव०—धिःकार असो या दास्यत्वाला ! त्याचं खरं भाषण ही खोटं आं ! असो. दैवापुढं नाईलाज आहे. (गहिवरून चारुदत्ताच्या पायावर डोकें ठेवून) आर्या चारुदत्ता, माझा प्रयत्न कायतो एवढाच.

चा०—(गहिवरून)

भूपाळी.

उठीरे उठी साधूपाळा, दयाळा । झालासी तूं सह-
जचि बांधव मज धर्मशीला ॥ धृ० ॥ सोडाय
मज यत्न बहुत तूं सख्यारे केला । दैवा परि तो
रुचला नाही निःफल सारा झालारे ॥ १ ॥

चांडा०—अरे, या स्थावरकाला मार देऊन हांकून घ्या.

शकार—चल निघ लुच्चा. (त्याला ढकलून) अरे चांडाळांनो, आं-
तां उशीर का करिता ? याला मारा लवकर.

चांडा०—तुम्हांला घाई असेल तर तुम्हींच मारा.

शकार—अरे या पौराशुद्धां याला मारून टाका. ३

चा०—(त्याला मिठी मारून)

पद-राग कालंगडा ताल दादरा.

वदिल तौचि सर्व खरें । कराया न मार्गे सरे ॥ धृ० ॥
 ह्यणुनि जाइ त्वरित घरा । राहुं नको उभा जरा ॥
 मूर्ख नीच अशा नरा ॥ कीव मुळीं न लेंकरा ॥
 रोहसेन बाळारे । जननिकडे जाइ त्वरें ॥ १ ॥

मित्रा याला घेऊन जा बाबा.

बालक-

पद-राग कालंगडा ताल दीपचंदी.

काय जाउनी करुं मी सदनीं । या स्थितिमाजी तुह्यां
 त्यजुनी ॥ धृ० ॥ तुह्यांविणें मज काय जिणें हें । जननिस
 दावूं वदेन कसें हें । बाहुं कुणाला ताता ह्यणुनी ॥ १ ॥

विदू०-मित्रा, तुझ्याशिवाय मी वांचेन असं तुला वाटतं का ?

चा०-मित्रा, तुझं जीवित तुझ्या हातीं आहे. प्राणत्याग करणं
 योग्य नव्हे.

विदू०-(आपल्याशीं) हें खरं; तथापि हें माझ्या हातून कसं होणार ?
 यासाठीं मुलाला त्याच्या आईच्या स्वामीन करून आपण मित्राच्या
 भेटास त्याला मागोनाग जावं. (उघड) याला घेऊन जातो वरं.
 (चारुदत्तास मिठी धारतो.)

शकार-अरे या पोरुशुद्धां चारुदत्तास मारा ह्यणून तुह्यांला शांगितलं
 ना ? मग शुभाशारखे उभरे कां ?

चां०-बाबारे तूं झगतोस तशीं आंघ्यांस राजाज्ञा नाही. तूं आपल्या
 वाटेनं जा कसा ?

(मुलासह विदूषक जातो.)

शकार-(आपल्याशीं) अजून यांना खरं वाटत नाही. (चारुदत्ता-
 स) अरे भिकाऱ्या अजून लोकांश खरं वाटत नाही. याइतव मी
 वशंतशेना मारली ह्यणून म्हण. (तो उगीच राहतो.) हा भिकारडा
 बोलत नाही यास मार देऊन बोलवा.

चां०—(चाबूक उगारून) बोलरे चारुदत्ता बोल. मी मारली असं झण.

चा०—(गहिवरून.)

दिंडी.

पावलों मी या दुःखसागरातें ॥

खेद त्याचा किमपिही नसे मातें ॥

दुःख मोठें हें मला वटूं कैसें ॥

मारिली म्यां प्रियसखी आज ऐसें ॥ १ ॥

अहो पौर जनहो, “ परलोक भीति इ० ”

शकार—मारली हेंचना ? मारली.

चा०—वरं तसंच कां हईना ?

१ चां०—अरे आज तुझी पाळी.

२ चां०—नाहीं नाहीं. तुझाच

१ चां०—वरं चिख्या टाकूं. (तसें करतात.)

२ चां०—हें पहा तुझं नांव. तुझाच पाळी.

३ चां०—जर मारली पाळी आहे तर मला दोन घटका थांबलं पाहिजे. कारण मला बापानं मरते वेळीं असं सांगितलं आहे कीं, वध करण्याची तुझी पाळी आली तर तूं दोन घटका थांब. कारण मी साधु पुरुष द्रव्य देऊन वध्याला सोडवितो. कदाचित् राजाला लाभ झाला, तर त्या आनंदांत तो वध्याला सोडतो. कदाचित् मत्तहत्ती अनावर झाला तर त्या गडबडीत वध्य मुक्त होतो. किंवा एखादे वेळीं राज्याची उलटा पालट झाली तर सर्वच बंदिवान् मुक्त होतात. झणून झणतो.

शकार—काय झणतोस, राज्याची उलटापालट ?

१ चांडा०—हा उगीच तर्क आपला. असं कधीं कुठं झालं असेल.

शकार—अरे याला लवकर मारा. (चेटासह निवृत्त जातो.)

चांडा०—आर्या तुला राजाज्ञा मारते. आम्ही मारीत नाहीं. आतां तुला कुणाचं स्मरण करावयाचं असेल तर कर.

चा०—या समयीं धर्माचाचून कुणाचं स्मरण कळं?

०
पद—राग वहार ताल त्रिवट.

धर्मसखा जरि लया न जावो । दुष्टासह मज
आतां पावो ॥ धृ० ॥ प्रियंसखि येउनि भेटो
मजला । कलंक धुवुनी नेउ लयाला ॥ रक्षक
मज तो साचचि होवो ॥ १ ॥

चांडा०—आर्या हें पहा दक्षिण स्मशान, हें पाहून वध्य प्राण सोड-
तात. इथं लांबगे कोल्हे कशीं प्रेतं फाडतात पहा.

चा०—हाय हाय !

पद—राग मांड ताल धुमाळी.

मंदभाग्य मी ठरलों । विपन्नासही आलों ॥ धृ० ॥
सर्वालागीं मुकलों । आतां खासालीं मेलों ॥ १ ॥

(खालीं बसतो.)

शकार—(पुन्हा प्रवेश करून) मी जाणार हितों पण नाहीं जात.
या भिकारज्या चारुदत्ताला कशं मारतान तें पहातों. (पाहून)
काय चारुदत्त खालीं बसला.

चांडा०—आर्या चारुदत्ता भ्यालास होय ?

चा०—(झटकन उठून)

पद—राग कर्नाटकी ताल विलंदी. आधीं सुरवर० या चा०
मूर्खा नच भी मी मृत्युला ॥ धृ० ॥ कीर्तिदूषित
दुःख होई । अंतर्नि । बहुपरी । निरपराधि या
मला । मृत्यु तो ये जरी । नंदकारी सुतजन्मसा,
मानितों मी त्याजला ॥ १ ॥

चांडा०—आर्या चारुदत्ता, गगनांगणांत वास करणारे चंद्र सूर्यही वि-
पत्ति पावतात. मग मनुष्याची ती कशा काय ? याचा तूं पुढ्याच
खेद करूं नको. धार धर. अरे हें दंवडीचं दुसरं ठिकाण. बोल मो-
द्यानं (तसें करितात.)

चा०—(आवेशयुक्त बुःखानें)

पद—सखी मृदनिका० या चालीवर.

कसी करिन मी ही करणी ॥ विंवाधरिगे शशि-
शुचिरिने । सुहास्यवदने प्रियकरणी ॥ धृ० ॥
अधरसुधा तव पान करोनी । सांग कसा मग
चारुमुखी । अयशोविष तें । टाकिन पिउनी ॥ १ ॥

(इतक्यांत वसंतसेना व भिक्षु गडवडीनें येतात.)

भिक्षु—हे उपासिके, आतां तुला कुणीकडे नेऊं सांग.

वसंत०—आर्या मला सज्जन चारुदत्ताच्या घरीं ने.

• ठुंवरी.

दर्शन होऊं दे ॥ तसें प्रियाचें ॥ धृ० ॥

चंद्रदर्शनें कमलिनी जसी । भरे प्रमोदें ॥ १ ॥

भिक्षु—या राजमार्गानं जावं हेंच वरं. उपासिके इकडून या राजमा-
र्गानं समोरं चल. (पुढें पाहून) अरे शहराच्या मध्यभागीं ही
इतकी गर्दी कशाची ?

वसंत०—आर्या भिक्षो, तें काय आहे याचा शोध करा पाहू.

भिक्षु—वरं.

चां०—हें दवंडीचं शेवटचं ठिकाण. तर पुनरावृत्ति होऊं दे. (पहि-
ल्या प्रमाणें करतात) चारुदत्ता आतां तुझ मरण जवळ आलं.

चा०—देवतांची इच्छा. हे बेवी भगवती !

भिक्षु—(घाबरून) चल उपासिके चल लौकर तुला चारुदत्तानं
मारलं झणून त्यास मारावयास नेत आहेत, चल.

वसंत०—(घाबरून) हाय हाय ! काय दुदैवी मी ! आर्या मजसा-
ठीं चारुदत्ताला मारतात काय ? चला चला.

भिक्षु—(गडवडीनें) उपासिके, चारुदत्त जीवंत आहे तों पर्यंत त्या-
ला भेटून आश्वासन दे. चल. लोक हो दूर व्हा. वाट सोडा

चां०—(तरवार उपसून) आर्या ताठ उभा रहा. एका घावानं तुझा शिरच्छेद करितों. पण तत्पूर्वी तुला कुणाचं स्मरण करावयाचं असेल तर कर.

चारु०—(ताठ उभा राहून) धर्मीवांचून दुसरं कोणाचं स्मरण करायचं?

पद—पांडु नृपति० या चालीवर.

धर्म सखा असे जरी । पावो सरिपु मला तरी ।
येउनियां प्रिय सुंदरि । ध्रुवो डाग हा ॥ १ ॥

चां०—(तरवार उपसतो व ती खाली पडते.) अरेरे ! हें काय झालं ! धिःकार असो आमच्या कसवाला ! या वरून मला वाटतं की, चारुदत्त मरत नाही. हे भगवती, सद्याचलवासिनी देवी रेणुके कृपा करून या चारुदत्ताची सुटका करशील तर आमच्या चांडाळ कुलावर अनुग्रहच केला असं होईल.

२ चां०—राजाज्ञेप्रमाणं आपणास केलंच पाहिजे.

१ चां०—हो तर आतां याला शूलारोपण करूं. (तसें करूं पहातात.)

चा०— साकी.

असेल माझा धर्म सखा जरी, दुष्टासह मज पावो ।

प्रिय सखि येउनि तारो मजला कलंक विलया नेवो ॥ १ ॥

वसंत०—(पुढें पाहून भिक्षूसह पुढें येऊन) अहो थांबा हो थांबा, जिच्या करितां तुम्हीं या साधु पुरुषास मारतां ती मंदभाग्या वसंतसेना जिवंत आहे. हा आर्या चारुदत्ता ! (चारुदत्ताच्या आंगावर पडते, तो तीस धरितो.)

चां०—(आश्चर्याने) काय ही वसंतसेना ? वरं झालं की, हा साधु आर्मी मारला नाही. वसंतसेने तूं जिवंत आहेस !

भिक्षु०—चारुदत्त वांचत आहे ना ?

चां०—आतां शंभर वर्षे वांचत आहे.

वसंत—आतां जिवांत जीव आला बाई.

चां०—राजा यज्ञमंडपांत आहे, त्यास हें वर्तमान कळवूं या चला.
(जाऊं लागतात.)

शकार —(वसंतसेनेस पाहून दुःखानें) अरे ही गर्भदाशी जिवंत कशी झाली? आतां माझे पंचप्राण जाऊं पाहतात. अशो, आपण पळावं हेच वरं (तसें करतो.)

चां०—(मार्गे परतून) अरे आम्हांला राजाज्ञा अशी आहे कीं, वसंतसेनेला ज्यानं त्रास दिला, त्याला मारावं. चला तर त्याला हुडकूं. (जातात.)

चा०—(विस्मयानें.)

पद—राग सिंधभैरवी ताल त्रिवट. संमपूर्ण जाहल्या बारा० या चा०

ही कोण आली या वेळे । ओढुनि मजला काढा-
यास्तव, गिळिलें असतां काळें ॥ धृ० ॥ अनावृ-
ष्टिनें सुकल्या सेतीं ॥ सुवृष्टि जशि ती व्हावी ।
तशी सुंदरी कवण असे ही, भ्रांत चित्त मम झालें ॥१॥
(तिला पाहून)

प्रद—राग हिंडोल ताल दादरा.

काय दुजी आली ही प्राणमोहिनी ॥
वांचविण्या मजलागिं स्वर्गभूहुनी ॥ धृ० ॥
कीं जिवंत पाहि तीच भ्रांति ही मनीं ॥
कीं आली रूप धरुनि देवभामिनी ॥ १ ॥

वसंत०—(साश्रु)

पद—हजारा मारा कानका मोती० या चालीवर.

आर्या तीच असे ही दासी हो ॥ धृ० ॥ कुदशा येण्या
ऐशां परिची । झाली कारण पापिणि साची ॥ क्षमा
करावी अपराधाची । विनती या चरणासी ॥ १ ॥

(पडद्यांत “ आश्चर्य! आश्चर्य!! वसंतसेना जीवंत आहे! वसंत-
सेना जीवंत आहे!!)

चा०—(सद्गदित होऊन) प्रिये वसंतसेने तीच का तूं?

वसंत०—आर्या तीच ही मंदभाग्या.

चा०—(निरखून पाहून हर्षानें) हो खरंच.

पद—तौ तननन वाजवि वेणु. या चा०

ही नयनसलिलधारांनीं । भिजवीत कुचा लागो-
नी ॥ मी असतां मृत्यु वदनीं । केवल संजिवनी ।
होउनि मजला रक्षायार्ते । जणुं आलीसे झट-
धांवोनी ॥ रमणी ॥ १ ॥

आणखीं हें पहा

पद—राग कालंगडा ताल दादरा.

तुजसाठिं सखे देहाचि हा बंध पावला ॥

आगमनें केलें तूं मुक्त त्याजला ॥ धृ० ॥

अनुभव प्रिय संगतिचा मिळाला मला ॥

गेलेला प्राण पुन्हा प्राप्त जाहला ॥ १ ॥

प्रिये आणखीं आजची शोभा पहा.

पद—राग विभास ताल दादरा.

ममदैवानें चित्रखेळ करुनि दाविला ॥

वाटे मज आज खचित सुदिन उगवला ॥ धृ० ।

लाल वसन लाल हार अंगि घातले ॥

लग्नाचा नवरदेव असें सजविलें ॥

वध्यपटहनाद जे किं होउं लागले ॥

लग्न वाद्य गजर जणूं वाटती मला ॥ १ ॥

वसंत०—आर्या, आपण अतिदक्ष अतिचतुर असतांही गोष्ट कशी झाली?

चा०—प्रिये,

सांकी.

जन्मांतरिचा बलिष्ठ वैरी दुर्दैवें उद्भवला ॥

आपण पडतां नरकीं त्यानें होउनि स्पर्शचि केला ॥

तुजला मी वधिलें ॥ ह्यणुनी ऐसें हें झालें ॥ १ ॥

वसंत०—(कानांवर हात ठेवून) शिव शिव ! असं कसं होईल ?
त्या मेळ्या राजशालकानं मला मारलं; पण या सत्पुषाच्या साहाय्यानें
व आपल्या पुण्याईनें वाचलें.

चा०—(भिक्षूस) कारणावांचून बंधुत्व करणारा असा धर्मात्मा तूं
कोण ?

भिक्षु—आपण मला ओळखलं नाहीं काय ? ज्याणें आपलं चरण
●संवाहन केलं, ज्याला द्यूतकारांनीं धरलं असतां आपला आत्मिय
समजून ज्या उपासिकेनें अलंकार देऊन सोडविलं—छे छे, विकत
घेतलं, तोच मी. तेव्हांपासून द्यूतकर्मीचा तिरस्कार करून शाक्य
श्रमणक आश्रम घेऊन भिक्षु झालों आहे. गाडीची आदंलावदल
झाल्यामुळ आर्या वसंतसेना नकळत चुकून भलत्याच गाडीतून
पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत गेली. तिथं राजशालक होता त्यानें त्या-
ला ही वश झाली नाहीं ह्यणून बलात्कारानं बाहुपाशानं मारला
होती. ती मी स्वतः डोक्यांनीं पाहिली. मग हिला मजकडून होण्या
जोगं साहाय्य दिलं आहे.

चा०—दुर्जनाचे विक्राणीं सर्व संभवतं. आपल दुष्कर्म मजवर घालून
मला प्राणसंकटांत पाडलं होतं; पण संमयास तुझा उभयतांच्या
आगमनानं निवारण झालं.

“ पडद्यांत—आर्यक राजाचा जयजयकार असो.

श्लोक.

दक्षाध्वरा मथुनियां जय शंकराचा ।

कीं क्रौंच दानव विदारुनि षण्मुखाचा ॥

जंभास मारुनि जसा जय वासवाचा ।

झाला तसाच अरि मर्दुनि आर्यकाचा ॥ १ ॥ ”

(इतक्यांत शविलक यतो.)

दिंडी.

मारुनी त्या दुर्नृपा पालकार्ते ।
बैसवूनी तत्पदीं आर्यकार्ते ॥
आतां त्याची स्थापिली सर्व सत्ता ।
सोडवीतो मी पहा चारुदत्ता ॥ १ ॥

शर्वि०-होगारं कधीं चुकत नाहीं. हा जनसमूह इथं जमला आहे, यावरून चारुदत्त जिवंत आहे कीं नाहीं नकळे. चारुदत्ताच्या जीवित रक्षणानं आमच्या आर्यक राजाचे हेतु सफल होतील काय ? (पाहून) अहाहा ! चारुदत्त जिवंत आहे. वसंतसेनाही जिवंत आहे. मग आमच्या स्वामीचे मनोरथ सत्वर पूर्ण झाले. वाहवा !

पद-रामकली ताल त्रिवट.

व्यसनाब्धींतुनि हा दैवानें । काढिला करें या गुण-
वतिनें ॥ धृ० ॥ तिजसहवासें बघतो याला । राहू
मुक्ता रजनीपतिला ॥ कवटाळुनि जें धरी चांदणें ॥ १ ॥

मी तर याचा अपराधी आहे, तेव्हां जवळ कसं जावं ? अथवा अ-
र्जवानं सर्व वंश होतं. आणि त्यांत हा साधुपुरुष, तेव्हां कसचा
भीति. (जवळ जाऊन) आर्या चारुदत्ता,

साकी.

त्वद्गृह फोडुनि ज्यानें केले न्यासवस्तुचें हरण ॥
महापराधी मी तो आलों तुजला विनयें शरण ॥
अभय अस्ये यार्ते ॥ विनती ही या चरणार्ते ॥ १ ॥

चारु०-मित्रा असं झणूं नको. तूच हा लाभ जोडून दिलास. (दोवे
भेटतात.)

शर्वि०-आर्या, आणखीं आनंदाचं वर्तमान सांगावयाचं आहे. तें हें

कीं, आर्यवृत्त आर्यकनामा गोपाळदारक जी बुध्या गाडींत बसून तुम्हाला शरण आला, त्यानं दुष्ट पालक राजाचा वध केला आणि—

चारु०—शर्विलका मागं पालकराजानं गवळवाड्यांतून धरून आणूमि विडी घालून बंदींत ठेविला होता आणि ज्याला तूं सोडविलंस तोच आर्यक ना ?

शर्वि०—होय. तोच आर्यक. त्यानं राज्यपदावर बसतांच आपले उपकार फेडण्या करितां उज्जनी प्रांतांत वेणानदीचे कांठी कुशवती नगरीचं स्वामित्व आपल्याला दिलं आहे. ही सुद्धावाची प्रथम देणगी होय. इत्रा आपण स्वीकार करावा, अशी त्याची इच्छा आहे. (इकडे तिकडे पाहून) कोण आहे रे तिकडे ? त्या दुष्ट राज्य-शालकाला धरून आणा. (पडद्यांत—'आज्ञामहाराज') आर्या आपणखी त्याची अशी विज्ञापना आहे कीं, हें आपल्या गुणांनीं संपादिलं आहे. तर त्याचा उपयोग आपण पाहिजे तसा करावा.

(इतक्यांत राजसेवक शकाराच्या मुसक्या बांधून आणितात.)

शकार—(दुःखानें) काय करावं, मला चोर्हीकडून राजकीय प्रतिबध उपस्थित झाला ! आतां मी निराधार कुणाला शरण जाऊं. (विचार करून) अशो. शरणागत प्रतिपालनाविषयीं प्रख्यात पुरुष इथंच आहे ! त्याशच शरण जावं. (चारुदत्ता जवळ जाऊन) आर्या चारुदत्ता मी शरण आहे. माझं रक्षण कर. (म्हणून त्याच्या पायांवर डोकें ठेवतो.)

चारु०—(दयेनें) शरणागतास अभय असो. स्वस्थ हो. भिऊं नको.

शर्वि०—(आवेशानें) हॉ, याला एकाकडे ओढून न्या. आर्या याला सोडावयाचं नाहीं:—

प्रवध.

आतां या करूं कोणत्या शासनातें । सांग झडकरि तरी हेंच मातें ॥ धृ० ॥ करीपदा बांधुनी ओढवूं यास कीं ॥ श्वानिं फाडोनियां काय खावें ॥ घालुं शूलावरी करवतीं वा तरी । काय कापूं बळें या खलातें ॥ १ ॥

चारु०—मी सांगेन तसं करशील ना ?

शर्वि०—हो हो यांत काय संशय. सांग सांग लौकर.

शकार—हे पुण्य पुरुषा मी शरण आहे. माझं रक्षण कर. तुझ्या थोर-
पणाला शाजेलसं कर. मी पुन्हां अशं कर्म करणार नाहीं.

वसंत०—(रागानें) मेल्या तुझा सत्यनाश होवो. (चारुदत्ताच्या
गळ्यांतील माला काढून त्याला मारतें.)

शकार—अगे गर्भदाशी, मजवर प्रशन्न हो. मी तुला पुन्हा मारणार
नाहीं. माझं रक्षण कर.

शर्वि०—आर्या, सांग सांग लौकर याला कोणतं शासन करूं तें ?

चारु०—असं कर तर याला लौकर—

शर्वि०—काय ठार मांरूं ?

चारु०—छे छे. सोडून दे.

शर्वि०—कशासाठी ?

चारु०—असं आहे.

साकी.

मंतु करोनी चरण धरोनी, अरि ह्मणेल तारावें ॥

शस्त्रानें नच तथा वधावें—

शर्वि—शस्त्रानें वधूं नये तर कोटिखा कुड्याकडून खाववावं ?

चारु०—

उपकारें मारावें ॥

मान्याचि हें जगतीं ॥ याहुनि नच कथणें जास्ती ॥

शर्वि०—हें मोठंच आश्चर्य ! आर्या चारुदत्ता खरंच सांग काय करूं तें ?

चारु०—खरंच याला सोडून द्या.

शर्वि०—तू ह्मणतोस तर हा सोडला पहा.

शकार—(आनंदानें) वाहवा ! काय मौज झाली. मी मेलेल्या पुन्हां
जीवंत झालों. (राजसेवकासह निवून जातो.)

“ पडद्यांत—अहो ही चारुदत्तार्ची धर्मपत्नि, आर्या धूता, पायावर लो-
ळण घेणारा आणि पदर धरून ओढणारा असा रोहसेने यास ए-

काकडे लोटून सर्व लोक तिचं निवारण करीत असतांही अग्निप्रवेश करीत आहे.”

चारु०—(ऐकून) प्रिये,

पद—राग पिल् ताल गज्जल.

हाय हाय काय असें करिशि तूं तरी ॥ कांत तुझा
मी जिवंत असुनि सुंदरी ॥ धृ० ॥ कीर्ति तुझी
जाय स्वर्गि ह्यणुनि मागुनी ॥ जाशि काय एक-
टीच इथे टाकुनी ॥ नको नको सोडुं मला प्राण
मोहिनी ॥ पतीविणें सौख्य नसे सतिस अंबरीं ॥ १ ॥

(मूर्च्छित होतो)

वसंत०—आर्या, सावध व्हा. सावध व्हा. असं कां घाबरावं ? तिथं जाऊन त्या वाईस वांचवा लीकर. नाहीतर अधीरपणानं भलतंच एखादं होईल.

चा०—(सावध होऊन) हाय हाय ! प्रिये तूं कुठं आहेस ? माझ्यापार्शीं
• एकदां तरी बोल कीं ग !

सर्व—आर्या चला. आम्हीं दाखवितों. (नंतर धूतावाई अग्निप्रवेश करीत आहे, तिचा पदर रोहसेन ओढीत आहे. आणि जवळ मदनिका व विद्रूपक आहेत. असा प्रवेश होतो.)

धूता—(साधू)

पद.

ओढुं नको रे मजला बाळा ! चल जाऊं दे उशीर
झाला ॥ धृ० ॥ प्राणपतीची अशिवा वार्ता । ऐकुनि
झालें दुःखचि चित्ता ॥ राहववेना मुळीं जिवाला ॥ १ ॥

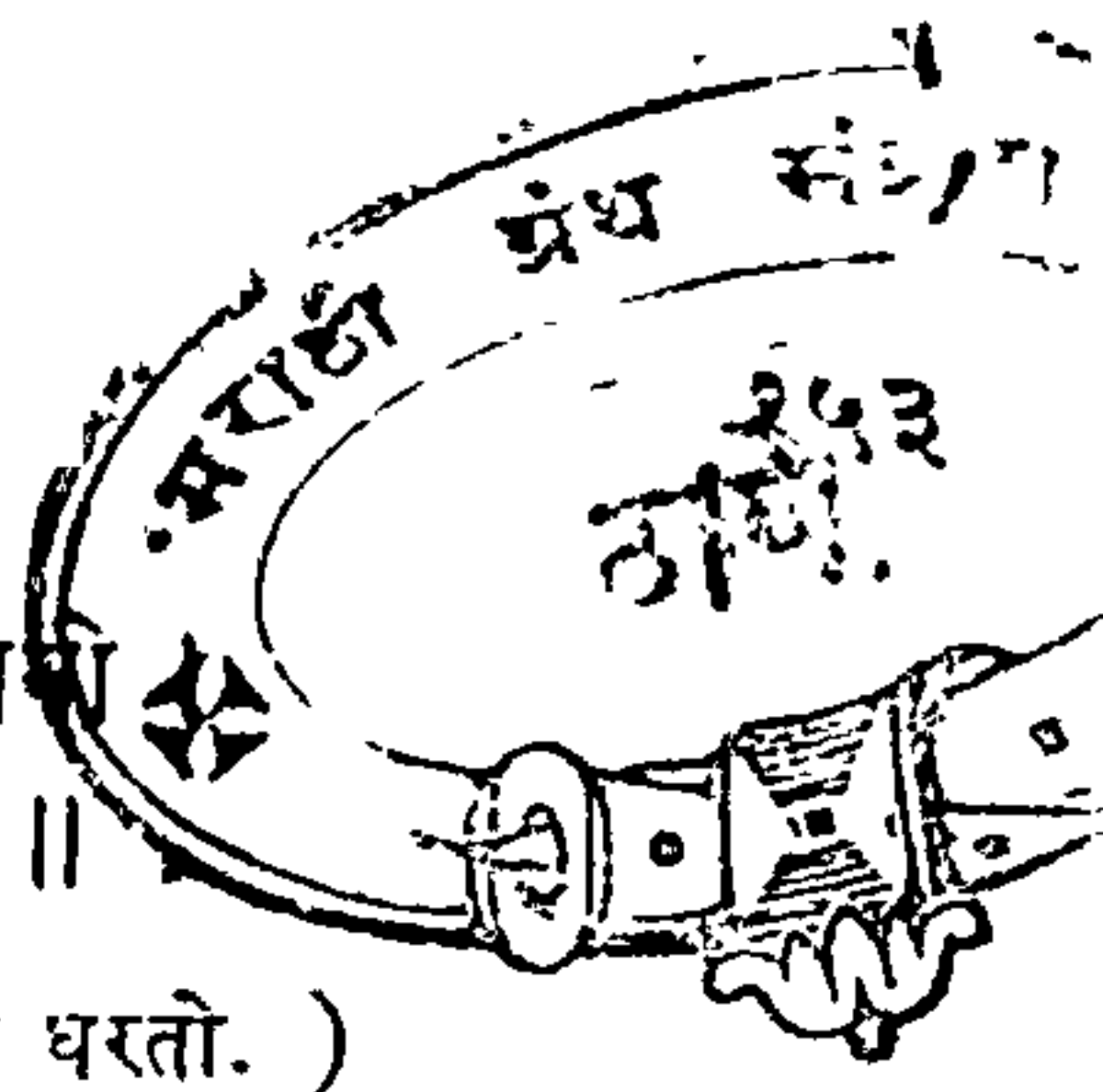
(पदर ओढून घेऊन अग्नीपुढें पाहते.)

बाल—

अजनीगीत.

हाय हाय गे प्रियकर जननी ।
जाशी कोठें मज सोडोनी ॥

अंक ५ वा.

वांचिन कैसा तुजवांचो
रक्षी कोण तरी ॥ १ ॥

(रडत जाऊन पुन्हां पदर धरतो.)

धूता-(साथू मुलास कवटाळून) रदनिके आतां तूं या वाळाला
संभाळ. येतें बरं. (इतक्यांत चारुदत्त वगैरे येतात.)

मद०-(दुःखानें) मी वाळाला संभाळूं आणि आपण जातां काय ?
नाहीं नाहीं मी ही आपल्या मागून येणार.

धूता-आर्या मैत्रेया तू तरी वाळाला संभाळ.

विदू०-(आवेशानें) स्वेष्टसिद्धीस जो कोणी प्रवृत्त होतो, त्यानं त्रा-
ज्ञण पुढं करावा असं आहे, तेव्हां मीच तुमचा पुढारी होतो.

धूता-काय ? दोघांनीही याचा संभाळ करणं नाकारलं काय ? असे.
(मुलाचा मुका घेऊन.)

पद-भूपाळीच्या चालीवर

रक्ष रक्ष आपणा ॥ बाळा ॥ धृ० ॥ सोपान
पंक्ति तूं वा अससी । निजस्वर्गरोहणा ॥ १ ॥
ह्यणुनी राहुनि पावन करिरे । ऐकें मद्भाषणा ॥ २ ॥

(उमासा टाकून) आतां तुझा पिता तुला कोठून संभाळणार ?

चारुः-(सरस. वून) हा मी आहे. मीच आपल्या बाळाचं रक्षण
करीन. (मुलाला उचळून कडेवर घेतो.)

धूता-काय आश्चर्य हें ! प्राणनाथाच्या शब्दासारखे शब्द ऐकूं आले
(निरखून पाहून हर्षानें :)

पद-सुविहित जाहलें या चा०

अद्भुत वर्तलें । काय असें हें सुदैवें अहा मत्प्रिय
केलें ॥ धृ० ॥ जागृत आहे कीं स्वप्नी मी कांत
पाहतें उधडुनि डोळे ॥ १ ॥

१५४ . संगीत आर्यकविजय नाटक.

बालक-आई तूं देवाची-मला बाबा संभाळतील. बाबा तूं आलास,
आतां बग आईला नको जाऊं देऊं.

चारु०-

पद-(पूर्वी सखिच्या० या चा०) .

कांते करिंसी निष्ठुरता कां नसतां नष्टचि पति हा झाला ॥
गेली कांठें सदयहृदयता साहम कां हें करिसि जिवाला ।धृ०।
अस्ताचलि तो दिनपति अजुनी आक्रमुनी नभ नसतां गेला ॥
कैसी झांकी कमलिनी तरी सांग सखेगे निज नयनाला ।१।

विदू०-(आनंदानें) काय आश्चर्य हें ! याच डोळ्यांनीं मी आपला
प्रियमित्र पुन्हां पहातो अं ! हा त्या पतिव्रतेचाच प्रभाव होय ! मित्रा
तुझा जयजयकार असो. (ते दोघे भेटतात)

धृता-हें माठं दैवच कीं माझी भगिनी खुशाल आहे. (दोघी भेट-
तात.)

शर्वि०-तुमच्या सुहृद्वर्यांसह तुझांला क्षेम कुशल पाहून आनंद होतो

चा०-(आनंदानें) सर्व आनंद तर झाला आहे आतां आपला प्रि-
यामित्र आर्यक यास भेटावयास जाऊं चला.

(इतक्यांत आर्यक प्रवेश करितो.)

आर्यक-(आपल्याशीं) अरे शर्विंक गेला तो तिकडेसच. चारुद-
त्ताचं कांहींच वर्तमान समजलं नाहीं. त्याचि जिवास घातपात तर
झाला नसेलना? त्याला पहाण्यासाठीं माझे मन फार उत्सुक झालं
आहे. चला तर वधस्थानाकडे जाऊं. (थोडा चालून व पुढें
पाहून) अरे ही गर्दी कशाची ! हांतां पहा चारुदत्त शर्विलक वगैरे
मंडळीसह इकडेसच येत आहे. ठाक झालं. (जवळ जाऊन) मि-
त्रा क्षेम आहेना ? (असें झणून त्यास भेटतो.)

चा०-(आलिंगून) सर्व क्षेम आहे. मित्रास राज्यपदारूढ पाहून फार
आनंद वाटतो. आतां माझे सर्व हेतु पूर्ण झाले.

शर्वि०-पण मी भिक्षूचे काय करावयाचं हें सांगितलं नाहीं.

चा०-हे भिक्षो, तुला काय प्रिय आहे.

भिक्षु-हें सर्वजग अनित्य क्षणभंगूर आहे असं पाहून मला दुष्पट बेराग्य

प्राप्त ज्ञान आहे, तर ह्याच आश्रमांत सत्कालक्षेप करावा हेच मं-
ला प्रिय आहे.

चा०—सरख्या, शर्विलका, ह्या भिक्षूंचा वैराग्याविषयीं दृढनिश्चय
दिसतो. यासारखा महंत दुसरा कोणी नाही. यासाठीं पृथ्वावर
जितके भिक्षूंचे मठ आहेत, तितक्यांचा अधिपति यास करावें असं
मला वाटतं. तसंच तो स्थावरक चेट दास्यत्वापासून मुक्त करावा.
व ते चांडाल सर्व चांडालांचे नायक असोत. चंदनक हा सर्व रा-
ष्ट्राच्या पालनाचा अधिकारी असो. आणि आमचा आदिमित्र जो
राजशालक संस्थानक तो पहिलं जें काम नगररक्षणाचें करीत
होता, तेंच पुढें करी.

आर्यक—तूं झणतोस त्याप्रमाणेंच सर्व असो. आणखी मी तुझं काय
प्रिय करावें तें सांग ?

चा०—याहून आणखीं काय प्रिय राहिलं आहे ?

पद—राग जोगी ताल दादरा.

कीर्ति शुद्धि होय शरण शत्रु मुक्त केला ॥ प्राण मित्र
आर्यक मम भूपपदा आला ॥ धृ० ॥ पुनरपि ही
प्राणप्रिया प्राप्त जाहली ॥ प्रियकर ही मैत्रि तसी, तुझी
लाभली ॥ याहुनिया अधिक काय मागूं तरी तूला ॥ १ ॥

तथापि

पद—राग भैरवी ताल दादरा.

धेनु दुग्ध विपुल धान्य तृणहि धात्रि देवो ॥ सौख्य
करि वायु सुटुनि कालि वृष्टि होवो ॥ धृ० ॥ धर्मनिष्ठ
शूर भूप रिपु खला वधोनी ॥ भूमिमाय रक्षुं देत अह-
निशी जपोनी ॥ रत असोत जन स्वधर्मि नयपथा
धरोनी ॥ विद्या श्री एकिं वसो दुरित लया जावो ॥ १ ॥

पांचवा अंक समाप्त

ईश स्तवन.

व्यांडच्या चालीवर

कांहींसें साग साग० या प्रमाणें

ब्रह्मानंदा शंभो पशुपति । त्वद्गजनीं राहो अनुरत मति ॥
गौरीप्राणा भवहरणा स्मरहर कलिमददमना वीरा ॥ धृ० ॥
सद्गुरुनाथा धीमंता सुरनुत भगवंता ।
अंधकहंता वेदांता अंत न अनुपम आकारा ॥ १ ॥
वापा हरुनि त्रितापा करि अनुकंपा अधभय संहारा ॥
ईशा जननजरु नाशा, कामादि षडरि विध्वंसा ॥
आद्या मुनिजनवंद्या, श्रुतिशिरवेद्या स्थितिलय आंधारा । २ ।
अर्पी कविता कुमुमांजलि ही नत दत्तात्रय सुमनें रुचुं तुज
अभयद सुवरद मदहर पदरजि सततचि देथारा ॥ ३ ॥

समाप्त.

